

Сара Лазић

ИСТОРИЈА 5

Уџбеник са одабраним историјским изворима
за пети разред основне школе

ИСТОРИЈА 5

Уџбеник са одобраним историјским изворима за пети разред основне школе

Редакција Фондације Алек Кавчић

Автор Сара Лазић

Рецензенти проф. др Жарко Петковић, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Владимир Церовац, ОШ „Стефан Дечански”, Железник
Срђан Рајковић, ОШ „Душко Радовић”, Сремчица

Главни уредник Смиљка Наумовић

Уредник Смиљка Наумовић

Илустрације Горан Витановић, Shutterstock, приватна архива аутора

Фотографије Shutterstock

Лектура и коректура Милица Шаренац, Милана Поучки

Ликовни уредник Слађана Николић

Дизајн и прелом Слађана Николић

Издавач

АрхиКњига д. о. о.
Љубостињска 2, Београд

За издавача

Смиљка Наумовић

Штампа

Birograf Comp d. o. o., Земун

Тираж

3.000

Прво издање, 2023.

ISBN

978-86-6130-017-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.016:94(075.2)

ЛАЗИЋ, Сара, 1991-

Историја 5 : уџбеник са одобраним историјским изворима : за пети разред основне школе / Сара Лазић ; [илустрације Горан Витановић]. - 1. изд. - Београд : АрхиКњига, 2023 (Земун : Бирограф). - 152 стр. : илустр. ; 29 см

Тираж 3.000. - Речник појмова: стр. 143-149. -
Библиографија: стр. 152.

ISBN 978-86-6130-017-2

COBISS.SR-ID -1

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије одобрило је овај уџбеник за употребу у школама решењем број: 650-02-00051/2022-07 од 27. 1. 2023. године.

Републички геодетски завод дао је сагласност за стављање у промет овог уџбеника са картографским садржајем решењем број: 034-01-1-12/2023 од 13. 02. 2023. године.

САДРЖАЈ

Водич кроз уџбеник.....	4
Реч аутора	6

УВОД У ИСТОРИЈУ

Проучавање прошлости	8
Рачунање времена и периодизација прошлости.....	11
Историјски извори.....	15

ПРАИСТОРИЈА

Старије камено доба	20
Млађе камено доба и откриће метала	24
Праисторијске културе у Србији	27

СТАРИ ИСТОК

Древне цивилизације Старог истока	32
Најзначајнија достигнућа народа Старог истока	40
Друштво и религија	49

АНТИЧКА ГРЧКА

Минојска и микенска цивилизација.....	56
Хомерско и архајско доба.....	65
Атина и Спарта.....	70
Класични период грчке историје	78
Хеленизам	85
Религија и уметност старих Грка	90
Књижевност и науке	97
Хеленистичка култура	97

АНТИЧКИ РИМ

Легендарна прошлост Рима.....	106
Републиканско доба	110
Рим у доба царства	117
Религија и култура старог Рима	123
Хришћанство	130
Пад Западног римског царства	134
Римско наслеђе на територији данашње Србије	139
Речник појмова	143
Додатак: Богови грчке и римске митологије	150
Литература	152

ВОДИЧ КРОЗ УЦБЕНИК

Поновите најважније

– кратак преглед
најважнијих делова
лекције

Увод у историју

Периодизација прошлости

Прошлост људског друштва обухвата врло дуг период. Од појаве првих људи до наших дана прошло је више од два миленијума. С обзиром на то да је тешко проучавати целоготуну прошлост као једну целину, научнице су поделиле прошлост на одређене временске периоде (епохе). Ову поделу називамо **периодизација**. Свака епоха почева и завршава се неким значајним догађајем за који се може рећи да представља прелазницу.

Основни поделу прошлости је на **историју** и **историју**. Пранстрија обухвата време од појаве човека до проналаска писмености око 3500. године пре Христа. Како људи у најстаријој прошлости нису оставили писана сведочанства о себи, пранстрија се проучава само на основу материјалних остатака из тог периода. Откриће глиса представља важну прелазницу са којом почине историјска епоха. Историја се може поделити на следећа раздoblja:

ПОНовите најважније

■ У прошлости постојали су различити системи рачунања времена. Наука која проучава ове системе назива се хронологија. Ми разумејмо време преко хришћанској ери, која почине од рођења Исуса Христа. Персонализација је подела прошлости на археолошка раздобља. Примесе се додељују на првобитну и исказну, а историја се даље дели на широке и специјалне, нове и старије робе.

ПИТАЊА

- Учиму се отпета значај хронологије? Зашто је важно знати када се нешто додато?
- Да ли сте приметиле да је календарска ера код већине народова везана за неки религијски догађај? Шта мисlite, због чега је тако?
- Када више додатије сконцентришу историјским префигницима?

ЗАДАТAK

Прочитајте текст који се односи на историју цареве Дечанске и покушајте да изразите годину у хришћанској ери.

„Дра Вита, најы брат, протомајстор из Котора, града краљевог, близда пог цркву Светог Пантократора гостодину краљу Стефану Јовану Трбешу и његовој супружници и превезликом и пресланом гостодину краљу Стефану. И сазида се за осам година и додвршено је споменик цркви у лето 6642“

**Питања – помажу
вам да проверите
познавање градива
лекције**

Кључне речи – кључни појмови у лекцији

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

историјски извори / Библиотека / архив / музеј / археологија

КЉУЧНЕ РЕЧИ

■ Учебником разрију се ученици да фотографије могу бити важни историјски извори. При читању што отпочине даље читање, размислите на основу чега још можемо сазнати шта се дешавало у прошлости.

Проучавање историје подразумева упознавање са сведочanstvom iz prošlosti. Ta svedocnost nazivamo **историјски извори**. У првој лекцији се видио да су антички писци користили историјске изворе да би написали своја дела. Такође, је изворе назив „јасни докази“, на основу којих је „са доволним тачношћу“, сасвим чврсто. Историјске изворе можemo познавати на неколико врста:

Најдрагоценiji су **писани историјски извори**. Они су основни извор за реконструкције догађаја из прошлости. Без њих, тешко би могло написати о историји неког друштва. Ту спадају историјске,ографске дела, као што су Херодотова и Тукидидова дела, листи, биографије, житија, диквици, документи (позвоље, дипломе, закони и други), писма, натписи и сличи. Оригинални текстови су понекад текви чврсто, и зато се прекуцају, преводе, и објављују у штампаном облику. На тај начин, писани извори постају сима доступни и могу се читати.

Рукопис Дечанске манастирске библиотеке, који се чува у Народној библиотеци у Београду

Црепак на рукојти Херодотове Историје, чува се у библиотеци у Виенау Бразилу

■ Ревонструкција – поновно употребљавање – то значи да историчар, на основу извора, скрећења у прошлости, „ствара“ је нова **животије** – опис, биографија живота свештеда

**Повежите знање –
употпуњите знање
повезивањем са
градивом других
предмета**

Писани историјски извори се чувају у културним установама, углавном у **библиотекама** и **архивима**, али могу бити и у **музејима**. У библиотекама се налазе книги, у архивима документи, док су натписи део музејских збирки. Натписи могу бити изложени у самим музејима или у отвореном, на пример, у дворишту музеја. Помоћна историјска наука која проучава натписе зове се **епиграфика**.

Задатак – решите задатак примењујући знање из лекције и других предмета и области живота

Античка Грчка

Непознате речи абстрактни – без јасних фигура

Минојска уметност се одликује и изузетном израдом пуксуне керамике. У првим вековима 2. миленијума пре Христа, керамика је украсавана апстрактним мотивима, начење сабљим шаркама на тамнијој подлози. Касније се развио другачији стил са декорацијама коју чини маком животиње из мора, на пример: хоботница, риба, дelfини, али и биљке као што су папре и пчиљани.

а) апстрактни мотив, б) молес животиње

Задатак

- Поглавје нема ли два познјака висео-запис о минојској палати и уметности.
- Пекуштај да употреби уметност и архитектуру Старог света и Крита, и рецете шта ви се аматидаца.

60

QR код очитајте да
приступите садржају
на интернету

60

Сазнајте више – додатне информације из историје које могу употребити ваše знање

Античка Грчка

Сазнајте више – додатне информације из историје које могу употребити ваše знање

Лионски врата у Микенама.
13. вијек пре Христа

Како је археолошко истраживање Микена прва откријана, а античкиистиција је била веома мотивирана у то време, цивилизација је названа по свом граду. **Микенска цивилизација** је постојала у периоду од око 1600. до 1150. године пре Христа. На чију дужак су били краљеви који су управљали из палата и истовремено предводили вкупово божанственство која су поштовања међу Акаџима. Микенски градови су били утврђени величким зидовима, за разлику од минојских градова који су махом били отвореног типа. Постоји ужични блокови од којих су састављани бедеми били вељки и тешки, људи су говорили да су их направили **киклиопи** – митска бића дивовског раста.

Један грчки писац изложио је остатке зидина из микенског добра и описао их.

Капија коју је описао Паусанија, са двема лавцима које, по веровању Грка, чувале палату, може се видети и данас. Сматра се ремек-делом и најзначајнијим микенским спомеником.

„А бедем, гашо је ви прљаво од порушеног града [Тиринта], доло је кикула, Саграфен је од грубих, ногатих каменова, а сваки камен је тако громадан, да ћи онда најмасни не може померити ни пар магије.“

„У Микенама још увек постоје делови бедема и капија који стоје лавци. И овај бедем је, такође, делови кикула, који су саградили и бедем у Тиринту.“

Паусанија, Опис Хеладе

Сазнајте више

Оснивач је Кралу и античким историчарима познатији као Акаџији, имали су занатлијама, трговином и уметностима. Палеополис и колонија Грчке насељавала су мање миранубијске грчке племена. Грчка је претежно бројдова и планинска земља, испресецана речним долинама. Такав релеф је отежавао комуникацију међу становништвом и доприносио је настанку малих држава.

Прве државе су основане Акаџима. Значајна упоришта биле су у Микенама, Тиринту и Пилосу на Пелопонезу, где су пронађени остаци великих палата.

Фреска из Кнососа.
13. вијек пре Христо

Фреска из Пилоса.
14. вијек пре Христо

Фреска из Пилоса.
14. вијек пре Христо

Историјски извори – одломци из историјских књига који вам помажу да лакше разумете историјске догађаје и време

Непознате речи – објашњење непознатих речи и појмова

РЕЧ АУТОРА

Уџбеник који је пред вама треба да вас уведе у историју и да прикаже важне догађаје и достигнућа из најстаријег периода људског друштва.

У уводном поглављу желимо да вас упознајмо са проучавањем прошлости и нагласимо значај историјских извора. У другом поглављу прочитаћете како су живели првобитни људи и које праисторијске културе су постојале на нашим просторима. Треће поглавље је посвећено најстаријим цивилизацијама на Старом истоку, где су настале прве државе и прво писмо. Четврто и пето поглавље односи се на стару Грчку и Рим. У овим лекцијама сазнаћете где и када су се водили значајни ратови, какво је било државно и друштвено уређење Атине, Спарте и Рима, у које богове су веровали, како је настало хришћанство, која су била најзначајнија достигнућа класичног доба и слично. Научићете и који су најважнији антички локалитети на територији Србије. Верујемо да ће вам овај уџбеник дочарати прошлост и надамо се да ће вам учење историје бити занимљиво.

Ауторка

УВОД У ИСТОРИЈУ

■ проучавање прошлости ■ периодизација прошлости ■ историјски извори

ПРОУЧАВАЊЕ ПРОШЛОСТИ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

историја / историјске чињенице / Херодот / Тукидид

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Шта је прошлост? Шта сте учили о прошлости из предмета Природа и друштво?

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

антика – појам који обухвата раздобље старе Грчке и Рима

Халикарнас – антички назив данашњег града Бодрума у Турској

Хелени – Грци су себе називали Хеленима

варвари – за старе Грке и Римљане варвари су били народи који нису говорили грчким и латинским језиком и који су имали другачије обичаје, углавном дивљи и нецивилизовани народи

Наука која истражује прошлост назива се **историја**. Сама реч „историја“ потиче од грчке речи и значи *истараживање*, или *знање које се стиче истраживањем*. То значи да, уколико желимо да сазнамо шта се десило у прошлости, морамо да читамо, учимо, истражујемо. Битно је нагласити да историја не подразумева проучавање било какве прошлости. Историја проучава прошлост људи од часа када је она сазнатљива, односно од када постоје писана сведочанства, и бави се важним догађајима, оним који су имали утицаја на људско друштво. Стручњаци који проучавају историју називају се **историчари**. Управо историчари процењују које чињенице из прошлости су битне, а које нису. Оне које су битне називамо **историјским чињеницама**. На пример, наше прво летовање, полазак у школу или добијање прве оцене јесу догађаји из прошлости, али су битни само нама, и зато нису историјске чињенице.

Интересовање за проучавање прошлости и писање о прошлим догађајима јавља се у античко доба. Прво историјско дело написао је **Херодот** на грчком језику, пре отприлике 2.500 година. Херодот је у свом делу *Историје* описао ратове између Грка и Персијанаца, и пренео занимљиве приче о народима које је посетио и њиховим обичајима. Значај његовог дела огледа се у томе што је он желео да прикаже догађаје „истинито и без улепшавања“, како је то сам рекао. Херодот још каже да је пренео оно што је видео, сазнао и проучио. Није слепо поверовао баш свему што се прича, већ је настојао да упореди различите вести и сам донесе суд о томе. Своје дело је назвао историјом (истраживањем), и тиме наговестио како би требало проучавати прошлост. Због свега тога, за Херодота кажемо да је „отац историје“.

Херодот пише:

„Ово је преглед историје Херодота Халикарнашанина, који је написан ради тога да се временом не би умањио значај онога што је човечанство створило, те да велика и дивна дела, и она која су створили Хелени, као и она која су створили варвари, не би била заборављена, а најзад, поред осталог, и зато да би објаснио зашто је између Хелена и варвара долазило до ратова.“

Херодот, *Историје*

Статуа Херодота у његовом родном граду Халикарнасу

Грчки писац **Тукидид**, Херодотов млађи савременик, каже да су старији писци и песници састављали дела више са намером да „угоде уху него да кажу истину“. Описујући рат који се водио између Атине и Спарте, Тукидид каже да је приказао догађаје онако како су се заиста додали, са што већом тачношћу. Због тога и Тукидида сврставамо у прве историчаре.

Тукидид пише:

„И тако сам установио да су прилике у давним временима биле онакве како сам описао, премда је тешко поверовати сваком сведочанству одреда. Јер, о ранијим догађајима, људи једни од других примају оно што су чули и без проверавања... У већини случајева, људи се веома мало труде у потрази за истином, и више се окрећу ономе што им се нуди као готово. Па ипак неће погрешити онај који према изложеним чињеницама буде заступао мишљење да су прилике у старини биле углавном онакве како сам их описао, не верујући много у приче које опевају песници и улепшавају их... И нека се зна да сам чињенице састављао са довољном тачношћу и на основу јасних доказа, колико је то њихова велика старост допуштала.“

Тукидид, *Пелопонески раш*

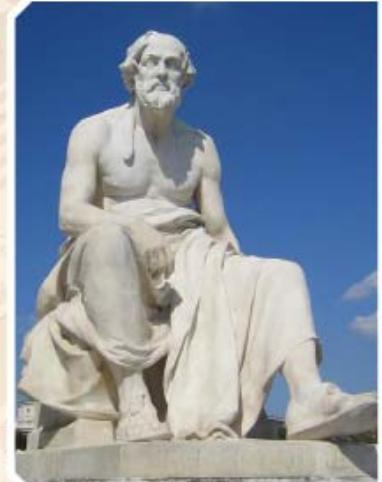
Оно што се такође захтева од историчара јесте да разликује узроке од **повода**, и да препозна које су **последице** неког догађаја. **Узрок** је прави разлог због чега се нешто додало, док је **повод** догађај који је дефинитивно покренуо радњу, односно „окидач“, како се још може рећи. **Последица** је оно што је уследило као резултат тог догађаја.

Тукидид је, као и Херодот, желео да прикаже прошлост без улепшавања. Иако је био свестан да ће одсуство фантастичних догађаја и митских елемената, како сам каже, бити „мање пријатно за ухо“, рекао је због чега је то важно:

„Ако они који желе да јасно сагледају оно што се додало, као и оно што ће се једног дана поново додати, сходно људској природи, на исти или на сличан начин – буду оценили да је моја историја корисна, то ће за мене бити довољно. Заиста, она и није састављена са циљем неког књижевног надметања, за тренутно слушање, већ као тековина за сва времена.“

Тукидид, *Пелопонески раш*

Тукидид указује да је истраживање прошлости корисно да бисмо могли да разумемо свет у коме сада живимо, као и да предвиђамо будуће догађаје. Каже се: „Историја је учитељица живота“, јер је познавање прошлих догађаја поучно.

Статуа Тукидита у Бечу

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Тукидид је први историчар који је нагласио разлику између правог узрока и повода неког догађаја. Описујући почетак рата који је избио међу Грцима, Тукидид каже: „Најистинитији узрок, али онај о коме се најмање говори, мислим да је био тај што су Атињани постали велика сила и што су уливали страх Спартанцима и тако их приморали на рат. Али, поводи који су јавно изнесени и са једне и са друге стране, који су их довели до тога да раскину уговор и уђу у рат, били су следећи...“ Затим наводи појединачне сукобе и несугласице који су били повод за рат.

Херодот и Тукидид су поставили темеље за проучавање прошлости. Од тада, па до данашњег дана, историчари пишу како би битне догађаје сачували од заборава, појашњавају зашто се нешто десило, које су последице неког догађаја, и труде се да прикажу догађаје што веродостојније. У томе се огледа циљ историје као науке.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Историја се бави проучавањем људске прошлости. *Историчари* треба да представе догађаје онако како су се десили, и да објасне због чега се нешто десило. Притом, морају разликовати праве узroke од *полова*, и приказати које су *последице* неког догађаја. *Херодот* и *Тукидид* се сматрају првим историчарима.

ПИТАЊА

- Која је разлика између прошлости и историје?
- Наведи неке историјске чињенице.
- Зашто се Херодот назива „оцем историје“?
- Због чега се каже да је историја „учитељица живота“?
- Објасните разлику између узрока и повода кроз неки историјски пример или на основу конкретног догађаја из ваше прошлости.

ЗАДАТAK

Прошлост се може занимљиво дочарати преко цртаних и играних филмова, као и кроз књиге са историјском тематиком. Одгледајте неки историјски филм, на пример, амерички филм „Троја“, и покушајте да уочите који је био узрок рата, који повод, а шта су последице. Уколико будете имали потешкоћа, поразговарајте о томе са наставником.

РАЧУНАЊЕ ВРЕМЕНА И ПЕРИОДИЗАЦИЈА ПРОШЛОСТИ

временска лента / временске јединице / календарска ера /
хронологија / периодизација

За проучавање прошлости треба да знамо **када се нешто десило**. Ово је важно да бисмо могли да повежемо различите догађаје који су се одигравали у прошлости, као и да бисмо довели у везу личности са догађајима, и тако добили јасну слику о прошлости. За описивање историјског тренутка користимо **временске јединице**. Њих делимо на дан, месец, годину, деценију, век и миленијум.

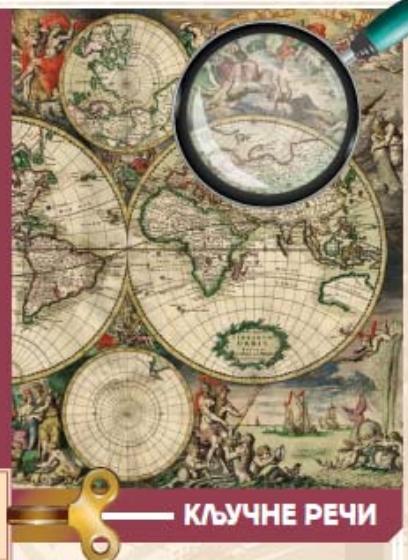
Неке временске јединице су вам познате, али ћемо их поновити. **Месец** има 30 или 31 дан, изузев фебруара који има 28 дана, односно 29 сваке преступне године. **Година** се састоји од 12 месеци, односно 365 дана, а преступна година има 366 дана. Десет година чини **деценију**, док сто година чини један **век**. Временска јединица од десет векова (1.000 година) зове се **миленијум**.

Обратите пажњу на то када почиње, а када се завршава одређена временска целина. Прва деценија почиње 1. годином а завршава се 10. годином, док друга деценија почиње 11. а завршава се 20. годином. Такав прелаз важи и за векове и миленијуме. Други век почиње 101. годином, а завршава се 200. годином, док други миленијум почиње 1001. годином, а завршава се 2000. годином.

Основне временске јединице

Тачан податак о времену назива се **датум**. У данашње време под датумом подразумевамо бележење дана, месеца и године када се десио неки догађај. Међутим, за догађаје из далеке прошлости понекад знамо само век, или само миленијум када су се догодили. Одређивање времена када се неки догађај десио назива се **датовање**. Догађаји из новије историје се лакше датују јер има више историјских извора, нарочито писаних, који у многим приликама бележе када се нешто десило.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

■ У четвртом разреду сте учили да је **временска лента** линија на којој су приказани датуми из прошлости оним редом како су се додали. Податке на ленти читамо слева надесно. Пре него што кренемо са давном историјом, одредите на временској ленти датуме из ваше ближе прошлости: годину рођења родитеља, брата или сестре, вашег рођења, поласка у школу, десетог рођендана или нешто слично.

Рођење Исуса Христоса,
икона из 13. века

Временске јединице значе једино ако зnamо од ког тренутка треба да рачунамо време. Зато су људи успоставили ере рачунања времена. Ера је временско раздобље које почиње неким важним догађајем у прошлости. Када се према тој ери рачуна време, онда се она може назвати и **календарска ера**. За нас је тај важан догађај било рођење Исуса Христа, и зато рачунамо време према **хришћанској ери**. Ако говоримо о догађајима који су се десили пре Христовог рођења, потребно је то да нагласимо речима „пре Христа“. На пример, написаћемо да је Рим основан 753. године пре Христа. С друге стране, ознака ере најчешће није потребна за догађаје који су се одиграли након Христовог рођења, осим у изузетним случајевима. Када кажемо да је град Константинополь основан 330. године, без ознаке ере, подразумева се да је прошло 330 година од рођења Исуса Христа. Хришћанска ера се назива још и **нова ера**, тако да се уз године могу користити и одреднице „пре нове ере“ (скраћено: п. н. е.) и „нове ере“ (скраћено: н. е.).

Рачунање времена по хришћанској ери

1. година пре Христа   1. година

Стара ера (претхришћанска ера)

776. година
пре Христа
Прве олимпијске игре

753. година
пре Христа
оснивање Рима

Нова ера (хришћанска ера)

330. година
оснивање Константинопоља

476. година
пад Западног римског царства

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

фараон – владар у старом Египту

астрономија – наука која проучава небеска тела као што су звезде и планете

хронологија – осим у значењу наука о рачунању времена, овај појам користимо у значењу временски редослед догађаја, па када набрајамо неке догађаје по редоследу дешавања, онда кажемо да их наводимо **хронолошки**

Као што видите на временској ленти, у раздобљу пре Христа године пратимо наизглед уназад, од већих ка мањим, а у раздобљу после Христа године пратимо унапред, од мањих ка већим. Између старе и нове ере не постоји нулта година.

У прошлости су постојали различити начини рачунања времена. Свака држава успостављала је свој систем по коме се рачунају године. Постојале су календарске ере, односно бројање година од неког значајног догађаја, и обележавање година према владарима и државницима. Научници су проучавали различите системе рачунања времена како би могли да датују догађаје према хришћанској ери коју ми користимо. Помоћна историјска наука која се бави рачунањем времена у прошлости назива се **хронологија**.

У Египту су рачунали време према владавини фараона. Египћани су писали „У осмој години владавине Рамзеса...“, на пример, а са новим фараоном године су се бројале изнова. Египћани су придавали велики значај астрономији и били прецизни у рачунању времена, зато и не чуди што од њих потиче подела године на 365 дана и на месеце.

Стари Грци и Римљани су обележавали године према врховним магистратима. На пример, Римљани су писали да је Гај Јулије Цезар убијен „када је био конзул по пети пут”, а Грци да је рат између Атине и Спарте почeo „у време архонта Питодора”. Ослањајући се на знања из области хронологије, историчари су овакве временске одреднице пребацili у године према хришћанској ери. Тако, на пример, зnamо да је Цезар убијен 44. године пре Христа и да је рат између Атине и Спарте почeo 431. године пре Христа. Постојале су и календарске ере, мада су се оне ређе користиле за рачунање времена. Код Грка је календарска ера почињала са Првим олимпијским играма, које су одржане 776. године пре Христа. Као и данас, Олимпијске игре су одржаване сваке четврте године. Четворогодишњи период између двеју светковина назива се **олимпијада**. Игре су организоване у част бога Зевса и имале су религијски карактер. За Римљане је оснивање града Рима био важан догађај са којим је почињала ера. Према легенди, Рим су основали близанци Ромул и Рем 753. године пре Христа.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Стари Грци и Римљани су бележили имена врховних магистрата за сваку годину. Ове листе, исписане на каменим плочама, служиле су као календар. Уз имена магистрата написани су и најважнији догађаји који су се десили те године. Антички писци су користили ове листе и тако датовали догађаје о којима пишу.

За разлику од већине писаца који су користили само онај начин датовања који је био у употреби у њиховој земљи, Диодор са Сицилије (1. век пре Христа), користио је у свом делу чак три начина рачунања времена:

- 1) наводио је имена атинских архоната,
- 2) римских конзула и
- 3) еру по олимпијадама.

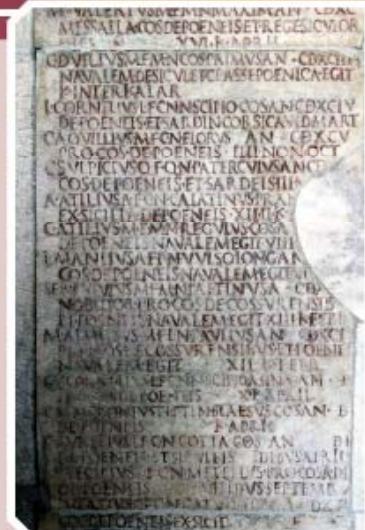
Људи су се у античко време занимали за хронологију и покушавали да разумеју друге начине рачунања времена. Листе магистрата, сачуване у виду натписа или у делима писаца, као код Диодора, помажу данашњим историчарима да успоставе хронологију догађаја из прошлости.

Јевреји и Византинци су рачунали време од настанка света. Обе календарске ере су засноване на Библији. Међутим, према прорачунима јеврејских свештеника свет је настао 3761. године пре Христа, а према Византинцима 5509. године пре Христа. Ова разлика у прорачуну настала је због коришћења различитих рукописа Библије (јеврејског и грчког) и различитог тумачења текста. Византински календар се примењивао и у земљама које су биле под њеним утицајем. Тако су и Срби у средњем веку користили овај начин рачунања времена.

Муслимани рачунају време према муслиманској (исламској) ери. За почетак ере узет је важан догађај у исламској религији – прелазак пророка Мухамеда из Меке у Медину 622. године.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

магистрати – државници у старој Грчкој и Риму, односно људи који су изабрани да воде државне послове, углавном на годину дана; у Атини су се врховни магистрати називали *архонти*, а у Риму *конзули*

Део натписа са листом римских конзула
(Кайишолски музеј, Рим)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Византија – назив за Источно римско царство

Мека и Медина – света места у исламу, која се налазе у данашњој Саудијској Арабији

Периодизација прошлости

Прошлост људског друштва обухвата врло дуг период. Од појаве првих људи до наших дана протекло је више од два милиона година. С обзиром на то да је тешко проучавати целокупну прошлост као једну целину, научници су поделили прошлост на одређене временске периоде (епохе). Ову поделу називамо **периодизација**. Свака епоха почиње и завршава се неким важним догађајем за који се може рећи да представља прекретницу.

Основна подела прошлости је на праисторију и историју. Праисторија обухвата време од појаве човека до проналаска писма, око 3500. године пре Христа. Како људи у најстаријој прошлости нису оставили писана сведочанства о себи, праисторија се проучава само на основу материјалних остатака из тог периода. Откриће писма представља важну прекретницу са којом почиње историјска епоха. Историја се може поделити на следећа раздобља:

Периодизација историје

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

У прошлости су постојали различити системи рачунања времена. Наука која проучава ове системе назива се хронологија. Ми рачунамо време према хришћанској ери, која почиње од рођења Исуса Христа. *Периодизација* је подела прошлости на временска раздобља. Прошлост се дели на *праисторију* и *историју*, а историја се даље може поделити на *стари век*, *средњи век*, *нови век* и *савремено доба*.

ПИТАЊА

- У чему се огледа значај хронологије? Зашто је важно знати када се нешто догодило?
- Да ли сте приметили да је календарска ера код већине народа везана за неки религијски догађај? Шта мислите, због чега је тако?
- Које важне догађаје сматрамо историјским прекретницама?

ЗАДАТAK

Прочитајте текст који се односи на изградњу цркве у Дечанима и покушајте да израчунате годину у хришћанској ери.

„Фра Вита, мали брат, протомајстор из Котора, града краљевог, сазида ову цркву Светог Пантократора господину краљу Стефану Урошу Трећем и његовом сину светлом и превеликом и преславном господину краљу Стефанду. И сазида се за осам година и довршена је сасвим црква у лето 6843.“

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

историјски извори / библиотека / архив / музеј / археологија

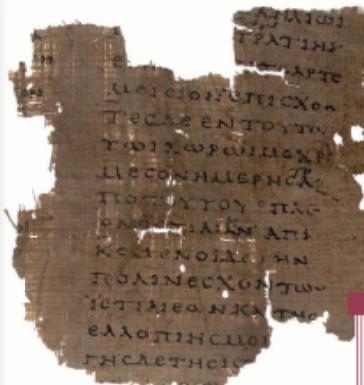
- У четвртом разреду сте учили да фотографије могу бити важни историјски извори. Пре него што отпочнете даље читање, размислите на основу чега још можемо сазнати шта се дешавало у прошлости.

Проучавање историје подразумева упознавање са сведочанствима из прошлости. Та сведочанства називамо **историјски извори**. У првој лекцији сте видели да су и антички писци користили историјске изворе да би написали своја дела. Тукидид је изворе назвао „јасни докази”, на основу којих је „са довољном тачношћу”, састављао чињенице. Историјске изворе можемо поделити на неколико врста.

Најдрагоценји су **писани историјски извори**. Они су основни извор за реконструисање догађаја из прошлости. Без њих, тешко бисмо могли писати о историји неког догађаја. Ту спадају историографска дела, као што су Херодотова и Тукидидова дела, затим: биографије, житија, дневници, документи (повеље, дипломе, закони и друго), писма, натписи и слично. Оригинални текстови су понекад тешко читљиви, и зато се прекуцавају, преводе, и објављују у штампаном облику. На тај начин, писани извори постају свима доступни и могу се читати.

Рукопис Душановој законици, који се чува у Народној библиотеци у Београду

Одломак из рукописа Херодотове *Историје*, чува се у библиотеци у Великој Британији

Писани историјски извори се чувају у културним установама, углавном у **библиотекама и архивима**, али могу бити и у **музејима**. У библиотекама се налазе књиге, у архивима документи, док су натписи део музејске збирке. Натписи могу бити изложени у самом музеју или на отвореном, на пример, у дворишту музеја. Помоћна историјска наука која проучава натписе зове се **епиграфика**.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

Калемегдан, фотографија са почетка 20. века

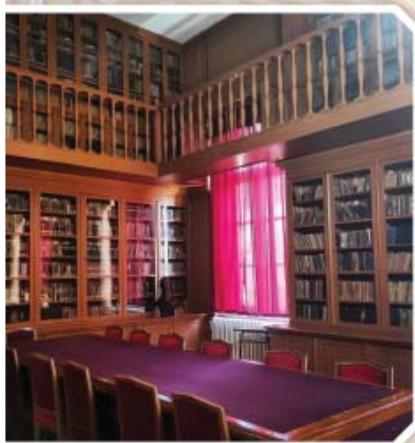
НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

реконструкција – поновно успостављање – то значи да историчар, на основу извора, оживљава прошлост, „ствара“ је изнова

житије – опис, биографија живота светаца

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Људи су од давнина имали потребу да чувају писане изворе. Библиотеке и архиви постојали су и у старом веку. Највећа библиотека античког света налазила се у Александрији, у северном Египту. Извори нам преносе да је Александрија била важан научни центар, где су се изучавале науке попут филозофије, математике, историје и астрономије, држала предавања, преводили и преписивали текстови.

Књиге у библиотеци у Сремским Карловцима

Александријска библиотека (цртеж)

У материјалне изворе спадају различити предмети, као што су: накит, оружје, оруђе, новац, посуђе, уметничка дела (на пример скулптуре) и грађевине. Наука која се бави ископавањем и проучавањем материјалних остатака прошлости назива се **археологија**. Постоје и друге научне дисциплине које се баве одређеним врстама материјалних извора. **Нумизматика** се бави проучавањем новца, а **историја уметности** проучава уметничка дела.

Детаљ са Трајановог стуба у Риму, 2. век

Римски натписи изложени на Калемегдану (Народни музеј, Београд)

Архивска грађа на изложби (Државни архив Србије)

Посуда за вино са представом Аполона, 5. век пре Христа (Музеј у Делфима, Грчка)

Скулптура из грчког храма Парћенона у Атини,
5. век пре Христа
(Бришански музеј, Лондон)

Египатска мумија,
крај 1. века пре Христа
(Бришански музеј, Лондон)

Материјални извори се могу чувати у музејима, или на свом извornом месту, односно на месту где су и настали. У музејима се углавном налазе покретни налази – накит, оружје, новац и слично. Предмети који су изложени у музејима називају се **експонати**. На извornом месту остају грађевине, на пример, остаци палата, храмова, бедема и војних логора. Места на којима се налазе материјални остаци називамо **археолошким налазиштима**.

Археолошко налазиште у близини Зајечара, на ком се виде остаци царске палате из античког периода

Усмени извори су сведочанства која се преносе усменим путем, на пример: приче, легенде, песме и казивања сведока. Када се усмена сведочанства запишу, она постају писани извори. У првој лекцији видели смо да су Херодот и Тукидид записивали приче које су чули од других људи, али да нису поверовали у све што чују. Тукидид у свом делу *Пелопонески раш* објашњава због чега је било тешко сазнати истину о неком догађају:

„Стога што сви очвици појединих догађаја нису о њима исто говорили, него онако како је ко био наклоњен једној или другој страни, или како је ко запамтио.“

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

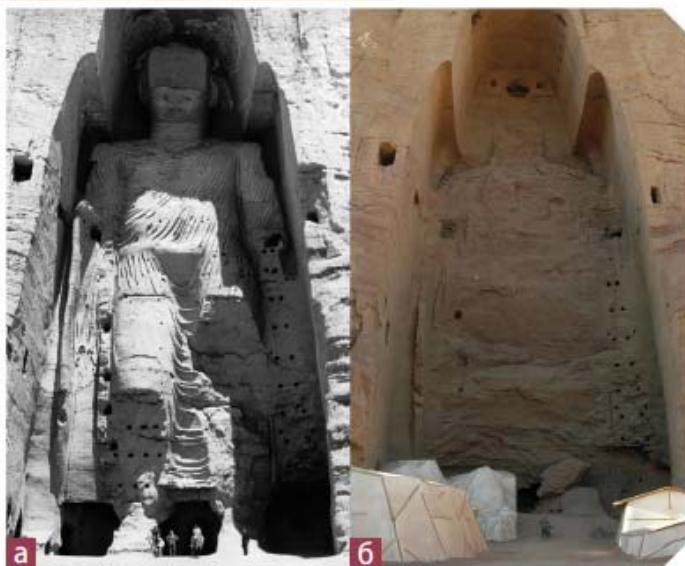
Народни музеј Србије у Београду поседује богату историјску и уметничку збирку. Један од занимљивијих експоната јесте мумија египатског свештеника Несмина, коју популарно називају *Београдска мумија*. Стручњаци процењују да је стара око 2.300 година.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

очевидац – особа која је била присутна на месту неког догађаја

Статуа Буде у Авганистану из 7. века: а) фотографија из 1963. године, б) фотографија из 2008. године након што је статуа уништена 2001. године

Дакле, Тукидид је хтео да каже да усмена сведочанства могу бити непоуздана. Међутим, многе легенде имају упориште у стварним догађајима, мада појединости могу бити накнадно смишљене и уклопљене у причу. Због тога историчари упоређују различита усмена сведочанства или траже потврду у писаним или материјалним изворима и тако утврђују истинитост неке вести.

У савременом добу развили су се и други начини меморисања прошлости. Фотографије, видео-снимци и филмови спадају у **аудио-визуелне изворе**, који су нарочито значајни за проучавање новије историје. Међутим, ови извори могу бити важни и за проучавање културних споменика из ранијих епоха – на пример, ако су споменици уништени или оштећени, на фотографији можемо видети како су некада изгледали.

Аудио-визуелне изворе о Сарајевском атентату 1914. године, уклопљене у један видео, можеш видети на датом линку.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Историја се проучава на основу *историјских извора*. Они се деле на писане, материјалне, усмене и аудио-визуелне. За проучавање извора историчари се служе знањима из других научних дисциплина, на пример, археологије. Културне институције у којима се историјски извори чувају су *библиотеке, архиви и музеји*.

ПИТАЊА

- Због чега је важно проучавање историјских извора?
- Коју врсту историјских извора бисте издвојили као најверодостојнију и због чега?
- Да ли сте посетили неку културну установу у којој се налазе историјски извори? Ако јесте, присетите се шта сте видели и испричајте утиске на часу.
- Наведите пет писаних историјских извора.

ЗАДАТAK

Интернет користимо да сазнамо нешто ново и лакше дођемо до потребних информација. Зато одвојите време и потражите неку занимљиву књигу на сајту Дигиталне Народне библиотеке Србије (digitalna.nb.rs).

Кликните на *Колекција* → *Књије* → *Српска дечја гиџитална библиотека* и пронађите књигу за себе. Можете одабрати књигу по препоруци наставника/-це из српског језика и књижевности, или било које дело из ваше лектире и читанке.

ПРАИСТОРИЈА

■ палеолит ■ неолит ■ културе Лепенског Вира, Старчева и Винче

2

СТАРИЈЕ КАМЕНО ДОБА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

праисторија / фосили / палеолит / номадски начин живота
откриће ватре / разуман човек

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

фосили – остаци живих организама, на пример кости, зуби, рогови или окамењени трагови стопала
оруђе – алат, прибор

У науци су постојала различита схватања о човековим прецима. Та схватања настају и мењају се у зависности од открића фосила у различитим деловима света. Данас се сматра да је у прошлости постојало доста врста човеколиких бића, неке врсте су се развијале и од њих су настала нове, док су многе нестале. Људска врста се појавила пре отприлике 2,5 милиона година у источној Африци. Тада почиње период **праисторије**, који траје до настанка писма, око 3500. године пре Христа.

Праисторија се проучава на основу материјалних извора, на пример **фосила**, оруђа, оружја и трагова насеља. Будући да не постоје писана сведочанства из овог периода, односно немамо забележен ниједан догађај, прошлост праисторије се не може реконструисати у потпуности. Ипак, материјални извори нам омогућавају да стекнемо општу слику о најстаријој прошлости људског друштва – можемо претпоставити где су људи живели, чиме су се хранили, како су изгледали и слично. Праисторију истражују **археолози** – који проучавају материјалне остатке прошлости, и **антропологи** – који се баве развојем човека.

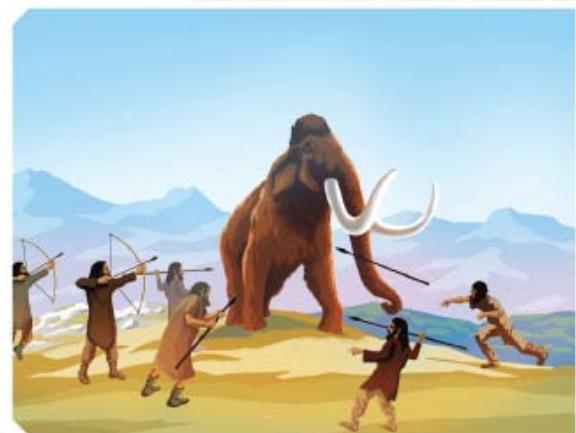

Фосилни остаци људи из праисторијског доба

У зависности од материјала који су људи употребљавали за израду оруђа и оружја, праисторија се дели на **камено и метално доба**. Камено доба се даље може поделити на старије (палеолит) и млађе камено доба (неолит).

Старије камено доба је најдужи период праисторије. Овај период је трајао од појаве првих људи до отприлике 10.000 година пре Христа, а у мање развијеним деловима света и дуже. Прве људе, који су живели у старијем каменом добу, називамо **вешти људи**, јер је установљено да су знали да израђују оруђе. У почетку је оруђе било врло једноставно. Најчешће се правило од камена, али су у употреби били и други материјали, на пример, дрво и кости животиња.

Оруђе је човеку олакшало живот у природи, а пре свега је утицало на људску исхрану. Људи су, у почетку, сакупљали плодове и јели оно што нађу у природи, а са израдом оружја почели су да се баве и ловом. Човек је оруђем могао убити мање животиње, сећи месо, али и одрати кожу животиња којом се ограо да му буде топлије. Људи су правили све боље оружје, и од обичних камених обlutака напредовали су до прављења сечива, копаља, секира и харпуна. Почели су да лове и крупније животиње, на пример: мамуте, бизоне, јелене и антилопе, и да се баве риболовом.

Лов на мамута (илустрација)

Првобитни људи нису имали трајна станишта, већ су правили привремене заклоне од камења и грања, и тражили природна склоништа – најпре у отворима стена и полупећинама, а са прављењем бољег оружја терали су дивље животиње и настанили се у пећинама. Живели су у групама (**хордама**), како би лакше преживели у природи. Кретали су се у потрази за храном и новим ловиштима, што се назива **номадски начин живота**. У палеолиту је владало **ледено доба**, период када је велики део Земљине површине био под леденим покривачем. Клима се мењала, тако да се лед повремено повлачио и поново стварао. Ово је утицало и на кретање животиња и распрострањеност биљака, а самим тим и на кретање човека који је ишао у потрагу за храном. Тако су људи из Африке прешли и на друге континенте: најпре у Азију, а затим у Европу, Америку и Австралију. Први људи чији су фосили пронађени ван Африке припадају врсти која се назива **усправан човек**.

Једно од највећих достигнућа из времена палеолита јесте **употреба ватре**. Људи су прво користили ватру коју нађу у природи, када удари гром или када су биле велике врућине и избијали пожари. Пре отприлике милион година, неки од наших предака открили су да могу и сами произвести ватру удањем камена о камен или трењем дрвета о дрво. Контролисаном употребом ватре људи су могли да се греју, да осветле пећине, да се лакше одбране од већих животиња и да кувају храну. Больја обрада хране довела је до квалитетније исхране и, самим тим, бржег развоја мозга.

Израда све бољег оруђа и оружја, као и овладавање вештином палења и коришћења ватре, показују да су људи могли обављати све сложеније радње. Људи су се постепено мењали, у физичком и културном смислу, и настала су нове врсте, које су више личиле на данашњег човека. Док је вешти човек био нижи од данашњег човека, ишао погрђено и имао мањи мозак, усправан човек је имао сличне пропорције тела као данашњи човек, ходао је усправно, а мозак му је био развијенији у односу на вештог човека.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

хорда – група људи, односно првобитна људска заједница у палеолиту

Усправан човек пали ватру (илустрација)

Фосилни остаци људи, од вештог човека при дну до разумног човека на врху
(Природњачки музеј, Лондон)

Пре отприлике 200.000 година у Африци су се појавили први савремени људи, способни да мисле, решавају сложене проблеме, закључују и течно говоре, због чега је ова врста названа **разуман човек**. Савремени људи су имали развијене комуникационе вештине и имали су бољу способност прилагођавања окружењу. Од ове врсте настали су данашњи људи, као једна подврста разумног човека.

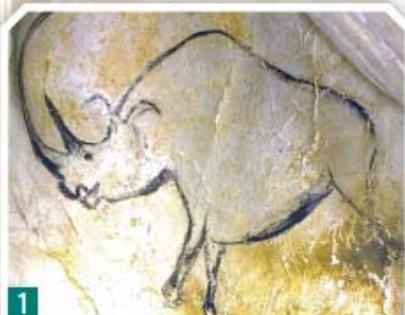
САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Неке врсте су постојале одређено време, а затим су изумрле, као **неандерталци**. Име су добили по пећини Неандертал у данашњој Немачкој, где су прво пронађени њихови остаци. Они су били крупнији од данашњих људи, имали ниско чело и изражене кости изнад обрва (аркаде), били одлични ловци, и живели су углавном у пећинама у Европи и Азији. Могуће је да су имали способност говора, мада то није сасвим сигурно. Неандерталце су потиснули напреднији **кромањонци** (подврста разумног човека), тако названи по области Кромањон у данашњој Француској, где су прво откривени њихови фосили.

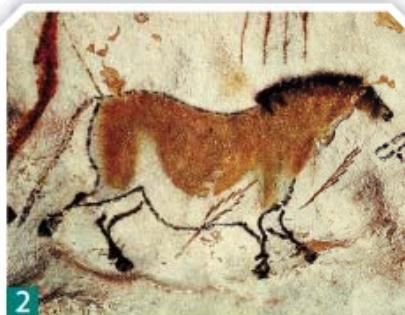

Реконструкција неандерталског човека
(Природњачки музеј, Лондон)

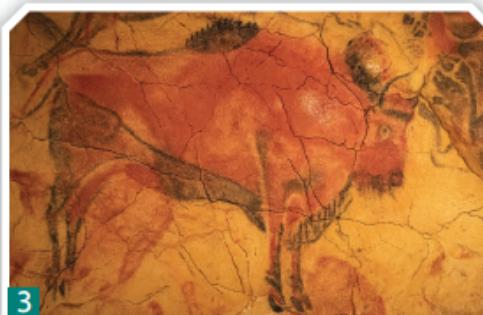
Праисторијски људи су цртали по пећинама и правили скулптуре. За нас – то је уметност, али ово нису била уметничка дела у данашњем смислу те речи. Цртежи и скулптуре су вероватно имали магијски и ритуални карактер. Тако цртежи животиња у пећинама могу упућивати на жељу тадашњих људи да умилостиве више сile како би им омогућиле бољи улов.

1

2

3

Цртежи у пећинама:

1. Шове у Француској (30.000 година пре Христа),
2. Ласко у Француској (15.000 пре Христа),
3. Алтамира у Шпанији (15.000 пре Христа).

Праисторијске скулптуре се такође доводе у везу са веровањима и корисном магијом. Пронађене су женске фигуре које наглашавају делове тела важне за рађање. Сматра се да су праисторијски људи оваквим скулптурама желели да призову плодност тла и рађање, односно да обезбеде опстанак људске заједнице.

1

2

3

Женске фигуре (назване Венере), око 25.000 година пре Христа:

1. из Аустрије (позната као Вилендорфска Венера)
2. из Француске
3. из Русије

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Подсетите се шта сте учили на часовима Ликовне и Музичке културе о праисторијском друштву.
- Да ли су сачувани неки музички инструменти из праисторије?

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

■ Праисторијско доба траје од појаве првих људи, пре отприлике 2,5 милиона година, до открића писма, око 3500. година пре Христа. За то време, људи су се развијали и савладавали нове вештине. У старијем каменом добу људи су научили да праве оружје и оружје од камена, а затим и да запале ватру. Савремен човек се појавио пре око 200.000 година, и припада врсти која се зове разуман човек. Током целог старијег каменог доба људи нису имали трајна станишта и живели су номадским начином живота.

ПИТАЊА

- Шта бисте истакли као основне одлике старијег каменог доба?
- Како материјални извори сведоче о прошлости? Зашто је тешко описати прошлост без писаних извора?
- Како се откриће ватре одразило на живот људи?
- По чому се врста названа разуман човек разликова од његових претходника?

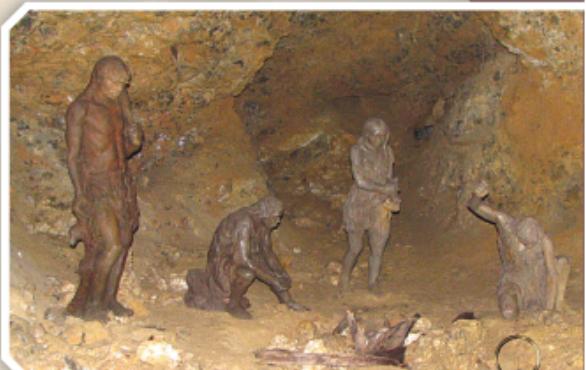

ЗАДАТAK

У Србији има неколико археолошких налазишта из времена палеолита, а најистраженији су пећине Рисовача код Аранђеловца и Градац у близини Крагујевца. Проучите шта је написано о томе, на пример, који материјални остаци су сачувани. Направите Word документ где ћете написати шта сте све сазнали. Питајте наставника да вам препоручи неки интернет сајт или литературу за писање овог задатка.

На овом линку можете видети како изгледа пећина Рисовача.

Реконструкција праисторијске породице у Рисовачкој пећини

МЛАЂЕ КАМЕНО ДОБА И ОТКРИЋЕ МЕТАЛА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

земљорадња / неолит / сточарство / седелачки начин живота / метално доба

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

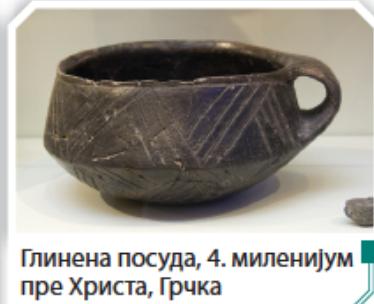
Блиски исток – назив за подручје од Турске и Египта на западу до Ирана на истоку

грнчарство – прављење посуда од печене глине (керамике)

Са престанком леденог доба, око 10.000 година пре Христа, клима је почела да се мења. Дошло је до повећања температуре, а самим тим и до повлачења ледених површина, подизања нивоа мора, формирања острва и појаве пустиња у појединим пределима. Прилагођавајући се таквој клими, људи су почели да напуштају сушне пределе где није било доволно хране. Ишли су на места где је повољнија клима и где има више биљака и животиња, углавном у близини река. У плодним областима људи су почели да узгајају биљке и обрађују земљу. Овај прелазак са ловачко-сакупљачког начина живота на бављење **земљорадњом** означио је почетак нове епохе – **млађег каменог доба (неолита)**. Људи су припомили животиње које су им служиле првенствено за прехрану, али и за вучу терета и добијање производа попут вуне, млека и коже. Тако се развило **сточарство**.

Са појавом пољопривреде, људи су постали везани за земљу и почели су да праве трајна станишта. Тако се у млађем каменом добу постепено прешло на **седелачки начин живота**. Развила су се прва насеља – најпре у Азији на Блиском истоку, а потом и на другим континентима, где је неолит почeo нешто касније. Људи су правили колибе, **земунице** (колибе делимично укопане у земљу) и **сојенице** (колибе на дрвеним стубовима у води). Промене у начину живота одразиле су се и на тип друштвене заједнице у којој су живели људи. Док се у време палеолита живело у хордама, у периоду неолита настале су заједнице формирane по принципу крвног сродства. Претпоставља се да су се прво удрживали најближи рођаци, из чега су настале **родовске заједнице**, а да се потом више родова удрживало у **братство**. Још већа организација је било **племе**.

Усавршена је обрада оруђа и оружја, и развиле су се нове техничке обраде камена – уместо дотадашњег клесања, људи су брушили, глачали и полирали камен. Появили су се и први занати – **грнчарство, ткање и предење**. Правили су посуђе од глине, дрвета и камена, а одећу од биљних влакана, вуне и животињске коже.

Прибор за јело из доба неолита, пронађен у Швајцарској

Реконструкција разбоја из доба неолита

Углачен камен

С обзиром на значај земљорадње за живот људи у време неолита, сматра се да је основу магијских обреда овог периода чинио култ плодности. Израђиване су женске фигуре, углавном од печене глине, са наглашеним атрибутима који упућују на плодност, при чему се одражава веза између плодности жене и земље.

Откриће метала представља још једну значајну прекретницу у историји човечанства. Метал замењује камен у изради оруђа и оружја, најпре на Близком истоку, око 6.000 година пре Христа, а затим и у другим крајевима. Тако је, после неолита, почело **метално доба**. У зависности од тога који се метал користио, оно се дели на: **бакарно, бронзано и гвоздено доба**. Бакар је био лак за обраду, али се ломио и кривио, и зато није био погодан за прављење оружја. Трудећи се да пронађу јачи материјал, људи су помешали бакар са калајем – и добили легуру бронзе, око 3.500 година пре Христа, а око 1.200 година пре Христа овладали су производњом гвожђа. Злато и сребро су такође рано откривени, али су коришћени углавном за накит и украсне предмете.

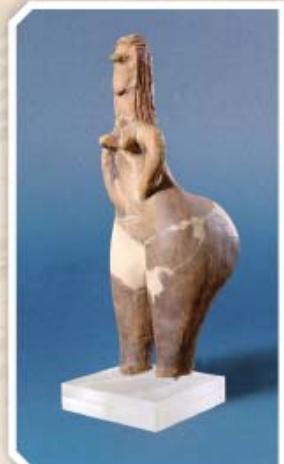
Гвоздено доба се није завршило у исто време у свим областима. На пример, на Близком истоку се завршило у 6. веку пре Христа, док је на Балкану гвоздено доба трајало до 2. века после Христа.

Сунчева кола од бронзе са златном декорацијом, 14. век пре Христа

Први метали пронађени су на површини земље, док је злата било и у рекама. Касније су људи почели да копају и траже металне руде, што представља почетак **рударства**. Вештина издвајања метала из руда и обрада метала назива се **металургија**. Појавили су се занати који су везани за израду предмета од метала – ковање и ливење.

У бронзанодопском периоду долази до развоја **трговине**. Пре него што је искован први новац, људи су размењивали вредности које имају: накит, стоку, крзно, луксузне предмете и слично. Овај начин трговине назива се **трампа** или робна размена. У првом миленијуму пре Христа искован је први новац, чиме је постепено истиснута трампа као вид трговине.

Црвенокоса боиња,
5.000 година пре
Христа, Војводина

Бронзани мачеви
пронађени у
Румунији,
17. век пре Христа

Фигура ковача из гвозденог
добра, 8. век пре Христа
(Народни музеј, Београд)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Иако метално доба почиње у праисторији (и зато некад кажемо да се праисторија дели на камено и метално доба), са бронзаним добом заправо почиње историјска епоха, јер тада настаје прво писмо. Хронолошке границе између ових периода нису универзалне, пошто промене нису настуриле у исто време у свим деловима света. Најбрже су се развијала друштва на Блиском истоку, где су људи прво почели да се баве пољопривредом, користили метале, изумели писмо.

Пред крај праисторијског доба, средином 4. миленијума пре Христа, откривен је **грнчарски точак**. Проналаском грнчарског точка усавршила се производња керамике, а убрзо након тога, точак се почeo користити и у изради возила.

Статуа из Египта са приказом грнчарског точка, почетак 2. миленијума пре Христа

Најстарији дрвени точак, крај 4. миленијума пре Христа, пронађен у Љубљани

Периодизација праисторије**ПРАИСТОРИЈА****ИСТОРИЈА**

НОВА ЕРА

Камено доба**Метално доба**

појава првих људи

старије (палеолит)

10.000 г.
пре Христа

млађе (неолит)

6.000 г.
пре Христа

бакарно

бронзано

3.500 г.
пре Христа
(појава писма)

1.200 г.
пре Христа

1. г.
пре Христа

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Основне одлике млађег каменог доба јесу: појава земљорадње и сточарства, прелазак на седелачки начин живота и појава првих насеља. У овом периоду настају први занати: грнчарство, ткање и предење. Уследило је мешавинско доба, које се дели на бакарно, бронзано и гвоздено доба. Тада се развијају рударство, металургија и трговина, а откривен је и точак.

ПИТАЊА

- У чему се огледа значај пољопривреде у људском животу? Упореди живот људи у палеолиту и неолиту.
- Која занимања настају у неолиту и металном добу? Да ли су ови занати важни и данас?
- Како је појава земљорадње утицала на настанак првих насеља?
- Шта су земунице и сојенице?

ПРАИСТОРИЈСКЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

Лепенски Вир / Старчево / Винча

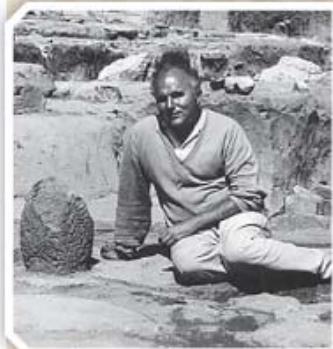
КЉУЧНЕ РЕЧИ

На простору Србије посведочено је присуство људи још у време палеолита. Људи су тада живели у пећинама, правили привремена склоништа и кретали се у потрази за храном, тако да нису оставили пуно трагова за собом. Са престанком леденог доба и променом климе људи су почели да се насељавају у плодним крајевима, нарочито у близини река и језера. Тако су на обалама Дунава настале важне праисторијске културе, и нека од најстаријих насеља у Европи.

Дуж Дунава откријено је више праисторијских налазишта, од којих је једно од најзначајнијих **Лепенски Вир** у Ђердапској клисури – по том локалитету је ова култура из периода каменог доба назvana **култура Лепенског Вира**. Главни руководилац истраживања Лепенског Вира, локалитета од светског значаја, био је археолог Драгослав Срејовић.

Најстарији материјални извори из Лепенског Вира потичу из 10. миленијума пре Христа, тако да се претпоставља да је овај локалитет тада насељен. У првим вековима, становништво се бавило ловом, риболовом и сакупљањем плодова, и формирана су **прва трајна насеља** дуж Дунава. Лепенски Вир доживљава пуни процват у доба неолита, од 6300. до 5500. године пре Христа. У овом периоду људи су почели да се баве грнчарством, да припитомљавају животиње и гаје житарице, мада су лов и риболов и даље били заступљени. Почеки земљорадње и сточарства везују се за контакте са другом културом која је почела да се шири са југа и истока – Старчевачком културом. Сам локалитет Лепенског Вира напуштен је средином 5. миленијума пре Христа, када су људи кренули у потрагу за новом обрадивом земљом.

У Лепенском Виру је пронађено оруђе од камена, кости и рога животиња накит од кости и школьки, гробови, остаци колиба у облику шатора, светилишта и јединствене камене скулптуре. Риболики изглед ових скулптура, као и мотиви рибље кости и таласастих линија на другим каменим предметима, упућују на закључак да су река и риболов имали велики значај за становнике Лепенског Вира.

Драгослав Срејовић на локалитету

Реконструкција колибе шаторског типа из Лепенског Вира

Скулптура Водена вила, око 6.000 г. пре Христа (Народни музеј, Београд)

Скулптуре из Лепенског Вира и реконструкција светилишта (Народни музеј, Београд)

ЗАДАТAK

Погледајте снимак о археолошким ископавањима на локалитету Лепенски Вир.

На часу испричайтe својe утиске о овом открићу.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Покојници су сахрањивани у оквиру насеља, а прокопавањем подова вршене су сахране и у самим кућама, чиме су поједине куће претваране у гробнице. Скелети су постављани паралелно са током Дунава, а глава је била окренута низводно. Иако археолози нису установили тачан разлог за овакав начин сахрањивања, претпоставља се да је у питању некаква симболика везана за воду.

Скелет из Лепенског Вира,
око 6.000 година пре Христа

Старчевачка култура настаје на простору некадашње културе Лепенског Вира, али је обухватила ширу област. Назив је добила по селу Старчево, недалеко од Панчева, на левој обали Дунава. Трајала је од 5500. до 4500. године пре Христа. Припадници ове културе бавили су се **пољопривредом** – крчили су шуме, узгајали житарице: пшеницу, јечам и просо. Држали су стоку, али су се поред тога бавили и ловом и риболовом. Користили су керамичко посуђе, оруђе од углачаног камена, кости и делове животињског рога. Живели су у земуницама и колибама од прућа и набијене земље. Претпоставља се да су се бавили и трговином, јер су пронађене школјке са Медитерана и вулканско стакло са Карпата, што би значило да су размењивали одређене вредности са другим крајевима. Откривене су обредне фигуре са женским мотивима, што може упућивати на закључак да су људи Старчевачке културе веровали у култ плодности.

Кашике од животињске кости
(Народни музеј, Београд)

Део обредне фигуре са косим очима, обрвама и назнакама носа (Народни музеј, Београд)

- Које фигуре из времена палеолита сведоче о култу плодности? Зашто је овај култ нарочито важан за заједнице из времена неолита?

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

У раздобљу од 4500. до 3200. године пре Христа на овим просторима је постојала најнапреднија праисторијска култура у Европи – **Винчанска култура**. Назив је добила по месту Винча, које се налази надомак Београда. У овом периоду грађене су куће од дрвета, глине, трске и сламе, које су биле сличне као куће из Старчевачке културе, али веће, и са више одаја. Куће су биле поређане у редове, са улицама између њих, и зато се каже да је на простору Винчанске културе настало **прво урбano насеље** у Европи. Припадници Винчанске културе бавили су се земљорадњом, сточарством, ловом и риболовом. Познавали су разне занате: правили су грнчарију, оруђе од камена и кости, накит, простирике од трске, корпе од прућа, и прерађивали су вуну.

Носиоци винчанске културе открили су руднике бакра, тако да су почели да се баве **рударством**. Сматра се да је Рудна Глава у близини Мајданпека најстарији рудник бакра у Европи. Трагови рударења из винчanskог периода откривени су и на другим местима у Србији, на пример, на планини Рудник у Шумадији. У овом периоду могу се пратити и зачети **металургије**, што значи да је Винча била међу првим културама које су познавале обраду метала. Људи су користили бакар за израду накита и оруђа.

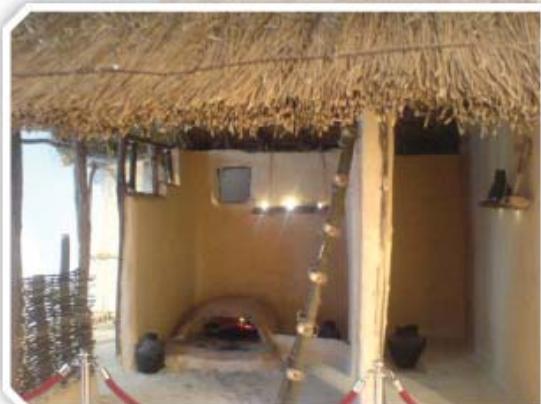
Најлепши материјални остаци винчанске културе су фигурине од печене глине. Фигурине су углавном имале људски облик и биле су украшене геометријским шарама, мада је било фигурина и у облику животиња. Пronађени су поклопци (вероватно за посуде које су служиле за чување намирница) који нису налажени у другим културама – са људским или животињским лицем и урезаним геометријским шарама.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

У наредном периоду су на простору Србије постојале различите културе бронзаног и гвозденог доба. Два налаза из 2. миленијума пре Христа издавају се по великој уметничкој вредности. **Дупљајска колица** вероватно представљају обредни предмет, са представом божанства које вуку барске птице. Друга фигура се назива **Кличевачки идол**, израђена је од црне глине и представља фигуру женског божанства. Обе фигуре су добиле назив по месту у ком су пронађене, Дупљаја у јужном Банату, и Кличевац у близини Пожаревца.

Харпуни од животињске кости
(Народни музеј, Београд)

Реконструкција
винчанске куће

Део бакарне секире
(Народни музеј, Београд)

Керамички
поклопац
(Народни
музеј,
Београд)

Дупљајска колица
(Народни музеј, Београд)

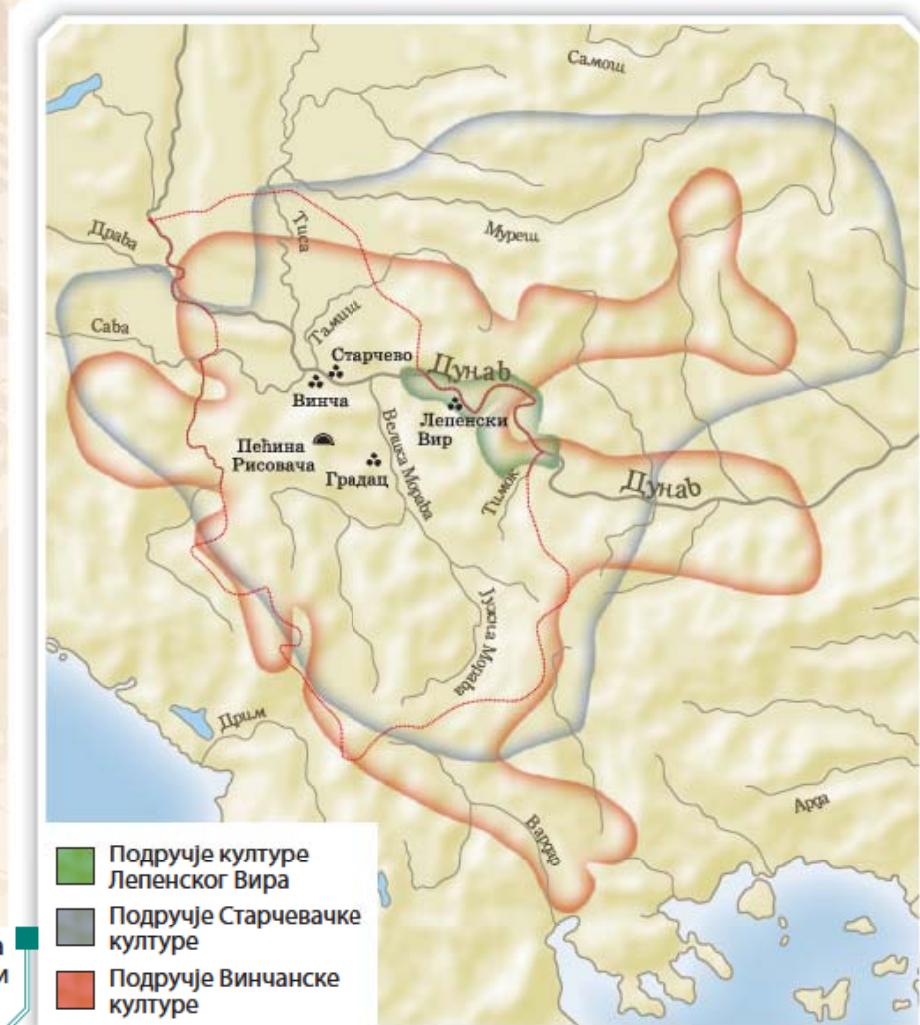
Кличевачки идол
(Народни музеј, Београд)

Видовданка, винчанска
скулптура (Филозофски
факултет, Београд)

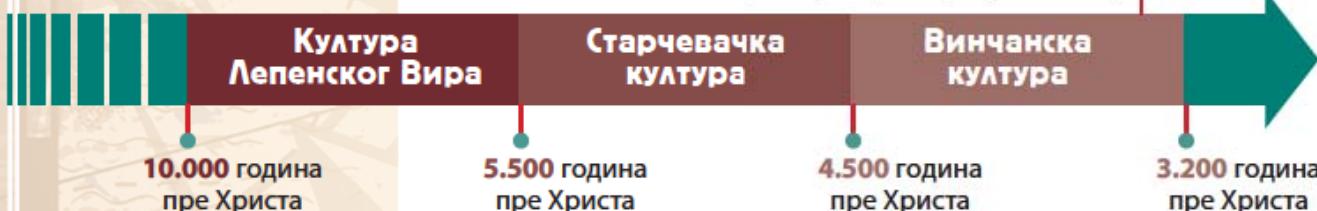

Распрострањеност култура Лепенског Вира, Старчева и Винче

Праисторијске културе у Србији

3.500 година пре Христа (појава писма)

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

На нашим просторима су постојале три важне праисторијске културе. Култура Лепенског Вира значајна је по томе што се тада формирају прва трајна насеља дуж Дунава, а памтимо је и по риболовним скулптурама. Носиоци старчевачке културе били су први пољопривредници, док је винчанску културу обележила појава првих урбаних насеља и почетак рударства и металургије.

ПИТАЊА

- Шта мислите, зашто је река имала толики значај за припаднике културе Лепенског Вира?
- Која су основна обележја старчевачке културе?
- Зашто винчанску културу сматрамо најнапреднијом у Европи?
- Описите материјалне остатке праисторијских култура у Србији.

СТАРИ ИСТОК 3

■ древне цивилизације ■ писмо ■ изуми ■ наука и уметност
■ религија

ДРЕВНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ СТАРОГ ИСТОКА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

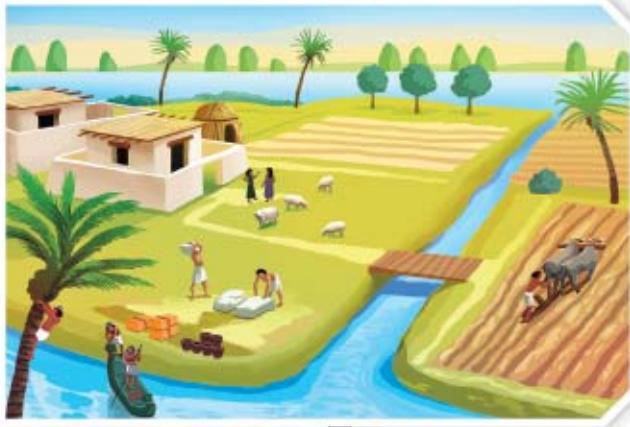

Месопотамија / Египат / Стари исток / Левант

У претходним лекцијама смо видели како се живот људи мењао током праисторије. Од ловачко-сакупљачког друштва у време палеолита, када се живело у неуређеним хордама и становало у пећинама, људи су након престанка леденог доба почели да узгајају жито, стоку, праве трајна насеља. Појавили су се разни

занати, развила се трговина и откривена је металургија. На почетку металног доба развили су се и први градови. За разлику од неолитских насеља, градови су углавном били опасани зидинама и имали су храмове, касније палате и друге грађевине, а становништво је било бројније и обављало је различите послове. У залеђу градова, становништво је живело у селима и бавило се пољопривредом.

Живот људи је постајао све сложенији, и указала се природна потреба за удруживањем и формирањем веће заједнице. Међутим, људ-

Живот људи у доба Старог истока (илустрација)

Цивилизације
Старог истока

ско друштво се није развијало истовремено у свим крајевима света. Најбрже се развијало подручје Близког истока, пре свега због плодног земљишта и повољне климе. На Близком истоку је најранije почела епоха неолита, затим и металног доба, настали су први градови, појавили су се изуми као што су точак, писмо и друго. У другој половини 4. миленијума пре Христа настале су прве државе и цивилизације, најпре у Месопотамији, у долини река Тигар и Еуфрат, а затим у Египту, у долини реке Нил. Мада су у овим областима били добри природни услови за земљорадњу, људи су уложили велики труд како би воду из река искористили на најбољи начин. Реке су често плавиле и људи су заједничким радом изградили канале и бране како би контролисали тек реке. У каналима се задржавао вишак воде коју су користили за наводњавање земљишта у време суше, као и за довод воде до њива које се не налазе близу реке.

Област „Плодног полумесеца“

Сматра се да је потреба за организацијом људи око изградње система за наводњавања била један од значајних фактора који су допринели формирању првих држава у Месопотамији и Египту.

Нешто касније развиле су се цивилизације у Малој Азији, затим на обали источног Медитерана (област која се назива Левант) и на подручју Иранске висоравни. Целу ову територију на којој су настале прве државе и цивилизације, односно територију југозападне Азије и североисточне Африке, називамо **Стари исток**. Ако посматрамо модерну карту, можемо рећи да се Стари исток простирао од Турске и Египта на западу до Ирана на истоку.

Месопотамија

Месопотамија је историјска област која се налазила између река Тигар и Еуфрат. Назив Месопотамија потиче из грчког језика и значи *Међуречје*. На југу Месопотамије, у области која се назива **Сумер**, настале су прве државе у другој половини 4.

миленијума пре Христа. С обзиром на то да су ове државе обухватале само град са околином, често се зову и **градови-државе**. Најпознатији градови-државе били су Ур, Урук, Лагаш и Киш. Међу њима су повремено избијали спорови око граница, углавном због обрадивих површина, али и прави ратови када неки град покуша да наметне своју власт осталима. Ниједан сумерски град није успео да овлада целом регијом. Град Ума успео је да покори неколико градова, међу њима Лагаш и Урук, чиме је, за неко време, постао водећи град Сумера.

Северно од Сумера налазила се област Акад. У 24. веку пре Христа, акадски владар **Саргон** успео је да уједини ову област, затим да заустави напредовање Уме на југу и освоји све градове у Сумеру. Тако је створена прва велика држава у Месопотамији, са престоницом у граду Акаду, због чега се назива **Акадско царство**. Саргон је поставио себи одане људе да управљају градовима како би се спречиле побуне. Међутим, царство се након одређеног времена распало и вратило у стање пре Саргоновог освајања – на систем независних градова-држава.

Почетком 2. миленијума пре Христа у Месопотамији је створено ново царство, са средиштем у граду Вавилону, који се налазио на реци Еуфрат. Најзначајнији владар **Вавилонског царства** звао се **Хамураби** и живео је у 18. веку пре Христа. Хамураби је остао упамћен као велики освајач и законодавац. Након његове владавине, царство је почело да слаби због напада других народа. **Хетити**, који су живели у Малој Азији, освојили су Вавилон почетком 16. века пре Христа, али се нису учврстили у Месопотамији. Са истока су дошли **Касити**, срушили Вавилонско царство и владали у Месопотамији до 12. века пре Христа.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Мала Азија – полуострво у југозападној Азији, између Црног мора на северу, Егејског мора на западу и Средоземног мора на југу

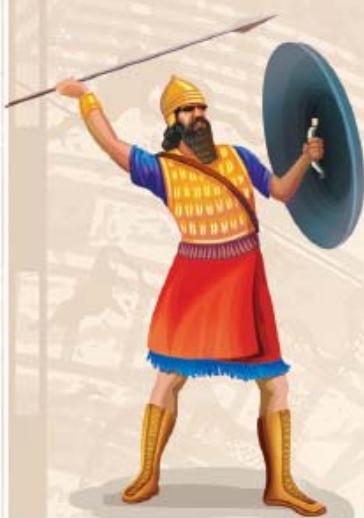

Штела Јасћребова, споменик који сведочи о сукобу Лагаша и Уме, 25. век пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

Војник и заробљеници на победничкој схели Сарона, 24. век пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

Асирски ратник (илюстрација)

Асирско освајање египатског града, вероватно Мемфиса (Бришански музеј, Лондон)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Медија – историјска област која се налазила источно од Месопотамије, у данашњем северозападном Ирану

Седам светских чуда ста-
рого света – архитектон-
ска и уметничка дела на-
стале у старом веку, која
су сматрана за изузетна
остварења тог доба

Халдејци су основали **Нововавилонско царство**, које је траја-
ло нешто мање од једног века. Након што су завладали Месопо-
тамијом, Халдејци су дошли у сукоб са Египтом због превласти на
Леванту. Египћани су поражени у две велике битке и Халдејци су

успоставили контролу на обали источног Медитерана. Један од најзначајнијих
владара Нововавилонског царства био
је **Навуходоносор II**. Према предању, у
време његове владавине настали су чу-
вени **Висећи вртovi у Вавилону**. Антички
писци кажу да су вртови били степена-
сти, односно да су постојале терасе на
више нивоа, где су посађене разноврсне
егзотичне биљке које би краљицу под-
сећале на њен завичај, Медију. Ови врто-
ви се убрајају у једно од седам светских
чуда старог света.

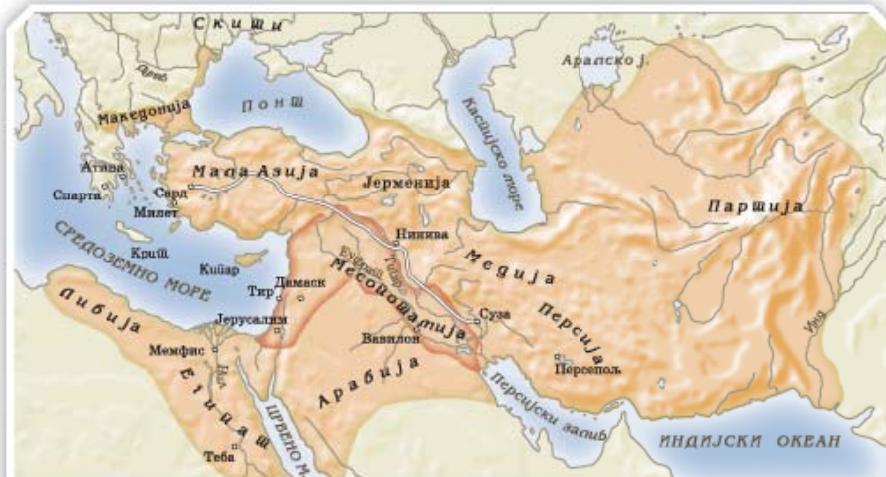
Висећи вртovi у Вавилону (реконструкција)

Нешто источније од Месопотамије, на простору Иранске висоравни, уздизало се **Персијско царство**. Основао га је **Кир Велики** средином 6. века пре Христа, када се ослободио врховне власти суседне Медије. Освојио је најпре саму Медију, затим Малу Азију, а 539. године пре Христа пало је Нововавилонско царство. Кир је предузимао походе и ка истоку, где је стигао чак до реке Инд. Прогласио се „краљем Вавилона, Сумера, Акада и краљем четири краја света“. Његови наследници су освојили Египат, а у 5. веку пре Христа ратовали су са Грцима. Персијско царство је било највеће царство Старог истока. Како би се лакше управљало освојеном територијом, држава је подељена на територијалне јединице које се зову **сатрапије**. Међутим, током 4. века пре Христа царство је знатно ослабило. У другој половини 4. века пре Христа Персију је освојио македонски краљ Александар Велики.

Персијски ратници, 5. век пре Христа
(Музеј Періамон, Берлин)

Персијско царство

Највеће простирање
Персијског царства
(550–330. пре н. е.)

Нововавилонско
царство

Царски пут

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Након освајања Вавилона, Кир је желео да представи своје освајање као испуњење божје воље, а своју власт као праведну и побожну. На глиненом документу у облику валька, *Кировом цилиндром*, написано је да је сам бог заштитник Вавилоњана (Мардук) изабрао Кира за владара.

Бог је „тражио свуда, и затим узео вальаног владара за руку и изговорио његово име: Кир... рекао је да ће бити владар целог света... Мардук, врховни господар, чувар свог народа, гледао је са радошћу на његова добра дела и поштено срце... Наредио му је да иде у град Вавилон... Омогућио му је да уђе у његов град без борбе, поштедео је Вавилон невоља... Сав народ Вавилона, земље Сумера и Акада, принчеви и владари, похрлили су к њему и пољубили му стопала.“

Киров цилиндар

Египат

Рељеф са представом фараона који носи дуплу круну и две богиње које симболизују Доњи (лево) и Горњи Египат (десно), 2. век пре Христа

Рамзес II убија нейријашеље, рељеф у храму Абу Симбел

Мировни уговор између Египћана и Хетита (Нови музеј, Берлин)

Александар Велики на новчију из 3. века пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

хеленистичко доба – античка епоха која траје од друге половине 4. до друге половине 1. века пре Христа

Египатска цивилизација настала је у долини реке Нил, у североисточној Африци. Слично као у Месопотамији, у Египту су, у другој половини 4. миленијума пре Христа, настале мање политичке творевине – које су се звале номе. Уједињавањем нома настале су најпре две државе, Горњи Египат у долини реке Нил, и Доњи Египат око делте Нила. Око 3000. године пре Христа, Горњи и Доњи Египат су уједињени и створена је јединствена држава. Ујединитељ Египта и први **фараон** (египатски владар) називао се Менес. У делти Нила Менес је основао град Мемфис, који је био прва престоница Египта. Као знак уједињене државе, фараони су често приказивани са дуплом круном – спој црвене круне Доњег и беле круне Горњег Египта.

Од свих држава на Старом истоку, најдуже је трајало Египатско краљевство – чак 3.000 година. Свој врхунац Египат је достигао у другој половини 2. миленијума пре Христа, када је проширио свој утицај на Левант на северу, и на Нубију, која се налази јужно од Египта и која је богата рудама злата. Један од најзначајнијих фараона из овог периода био је **Рамзес II**, који је живео у 13. веку пре Христа. За време његове владавине, Египћани и Хетити борили су се око превласти на Леванту. На овом простору вођена је једна од највећих битака у историји Старог истока, битка код Кадеша

(у данашњој Сирији). Након вишегодишњег сукоба, зараћене стране одлучиле су да склопе примирје. Мировни споразум је сачуван у обе верзије, египатској и хетитској, и сматра се да је то најстарији текст ове врсте у историји. Призори из битака са Хетитима приказани су на рељефима у египатским храмовима.

Моћ Египта постепено је слабила, нарочито са јачањем Асирског царства. Асирци су напали Египат, опљачкали га и поставили новог владара Египта који је био подређен Асирској држави. Оваква врста односа назива се **вазални однос**. Персијанци су освојили Египат 525. године пре Христа, и претворили га у једну од својих сатрапија. У сукобу са Персијом, Александар Велики је покорио Египат 332. године пре Христа, и основао град **Александрију** у делти Нила. Осим што је постала престоница Египта, Александрија је постала један од најзначајнијих градова хеленистичког света, велика трговачка лука. Била је позната и по најбогатијој библиотеци античког доба. Након смрти Александра Великог, његов генерал Птолемеј преузео је управу над Египтом. Основао је династију Птолемеја, која је управљала Египтом све до пада под римску власт 30. године пре Христа.

Левант

Левант је географска регија која се налази на обали источног Медитерана, односно на простору од данашње државе Сирије на северу до Израела на југу. На том простору су живели **Феничани**, Јевреји, Арамејци, Филистејци и други народи, који су често били у сенци моћнијих држава у суседству. Египћани, Хетити и државе Месопотамије бориле су се за превласт на Леванту и наметале своју власт (некад директну, а некад су само успостављали контролу или вид вазалног односа). Упркос притиску, на Леванту су се развијали градови-државе који су били значајни трговачки центри, нарочито феничански градови Тир, Сидон, Библос и Арвад. Сам положај био је погодан за развој трговине – на раскрсници путева из Египта, Месопотамије и Мале Азије, али и близу мора које је пружало могућности поморске трговине и повезивање са западним Медитераном. Тако су Феничани постали најбољи морепловци, трговци и бродоградитељи. Херодот их спомиње у свом делу:

„Кажу да су се Феничани доселили са обала Еритрејског мора на обале Средоземног мора, у земљу у којој и данас живе, и да су одатле предузимали замашне поморске походе... тргујући египатском, асирском и другом робом...“

Херодот, *Историје*

Земља на Леванту је била погодна за гајење грожђа и маслина, тако да се извозило вино, маслиново уље, али и дрвна грађа, скupoцене тканине (на пример, пурпурне) и друго. Феничани су оснивали **колоније** широм Медитерана и тако ширили своје трговачке мреже. Основали су Кадиз у Шпанији, Карthagину и Утику у Африци, неколико мањих градова на Сицилији, Сардинији и на другим местима. Увозили су разне производе, на пример, вуну са Сицилије и папирус из Египта, а најуноснија је била трговина металима. Колоније су често осниване на местима богатим рудама (злато, сребро, бакар и др.). Од племенитих метала, слоноваче и стакла правили су занатске производе и затим их продавали.

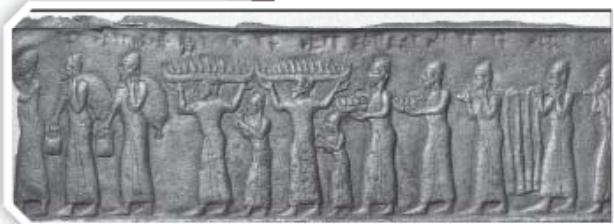
Трговачки путеви Феничана

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Феничани – овај назив народа је грчког порекла, и доводи се у везу са тамноцрвеном, пурпурном бојом, којом су Феничани бојили тканине, свој важан извозни производ

Еритрејско море – Црвено море, које се налази између Африке и Азије

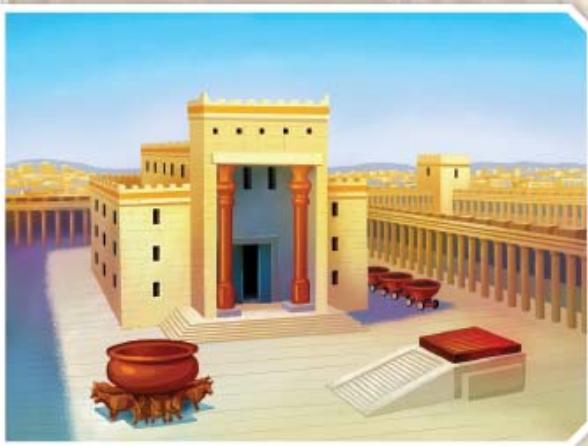
Градови Сидон и Тир прегађују борез Асиријца, 9. век пре Христа (Британски музеј, Лондон)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

папирус – материјал за писање

колонија – насеобина ван матичне земље

Соломонов храм (реконструкција)

Источно од Феничана живели су **Јевреји**. Они су живели у племенским савезима, док **Давид** није ујединио племена у једну државу око 1000. године пре Христа и постао краљ уједињеног **Израела и Јудеје**. Његов син и наследник, **Соломон**, био је један од најзначајнијих краљева. Познат је по својој мудrosti и изградњи храма посвећеног богу Јахвеу у Јерусалиму. Након Соломонове смрти, држава се поделила на два дела. Соломонови потомци су владали све до вавилонског освајања Јерусалима 586. године пре Христа. Нововавилонски цар Навуходоносор II спалио је Соломонов храм и одвео део становништва у Вавилонију. Овај период је познат као „**вавилонско ропство**”, које је трајало све до Кировог освајања Вавилона 539. године пре Христа. Цар Кир им је дозволио повратак у своју земљу и обнову храма. Ове области биле су под персијском влашћу све до Александровог освајања Истока.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Хиндуистичко божанство
(Музеј Викторије и Алберта, Лондон)

Осим на простору Старог истока, у овом периоду развијале су се цивилизације и на другим местима. У 3. миленијуму пре Христа, у долини реке Инд, настала је **индијска цивилизација**. Њу су развили Дравиди, народ који и данас живи на простору Индије и суседних држава. Град Мохенџо даро био је центар индијске цивилизације у периоду од 2.600 до 1.700 година пре Христа, када је напуштен. Код Дравида је у овом периоду постојао напредан систем наводњавања земљишта, развили су се градови и писмо, мада дравидско писмо није дешифровано. Средином 2. миленијума пре Христа, на ове просторе су се доселили Аријевци, који су прихватали културу и тековине напреднијих Дравида. У ово време настаје религија **хиндуизам**, а у 6. веку пре Христа **будизам**, који се касније проширио и укоренио у Кини и другим земљама Азије.

Цивилизација се развила и у долини реке Хуангхе (Жута река) у **Кини**. Прва династија која је користила писмо била је Шанг-династија која је владала у другој половини 2. миленијума пре Христа. Најранији записи потичу са костију за гатање и прорицање, а често се писало на корњачиним оклопима. У Кини су прво постојале мање државе, док је, у другој половини 3. века пре Христа, Кина уједињена у велико царство. Цивилизације Старог истока су више утицале на формирање европске историје и културе него индијска и кинеска цивилизација, зато их детаљније проучавамо.

Статуа Буде из 7. века
(Музеј уметности Метрополитан, Њујорк)

Кинеско писмо на корњачином оклопу

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Под појмом *Стари исток* подразумевају се државе које су постојале од друге половине 4. миленијума до средине 4. века пре Христа на простору југозападне Азије и североисточне Африке. Најстарије цивилизације и прве државе настале су у долинама великих река у Месопотамији и Етиопији. Док је држава Египат трајала три миленијума, у Месопотамији су државе настале и нестала – прво су настали *градови-државе* у Сумеру, а потом Акадско, Вавилонско, Асиријско и Нововавилонско царство. Персијанци су у 6. веку пре Христа освојили све области Старог истока. На Леванту су живели Феничани и Јевреји.

ПИТАЊА

- Како је изградња система за наводњавање земљишта утицала на настанак првих држава?
- Које врсте историјских извора сведоче о овој епохи?
- Осим Висећих вртова у Вавилону, да ли знаете још неко светско чудо?
- Упоредите Навуходоносоров и Киров однос према покореном становништву.
У чему је разлика?

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Учили сте о прошлости праисторијског друштва и првим цивилизацијама Старог истока. Размислите о томе колико се наше знање о овим двема епохама разликује. Због чега је тако?
- Зашто зnamо више појединости о друштву Старог истока него о претходном периоду?

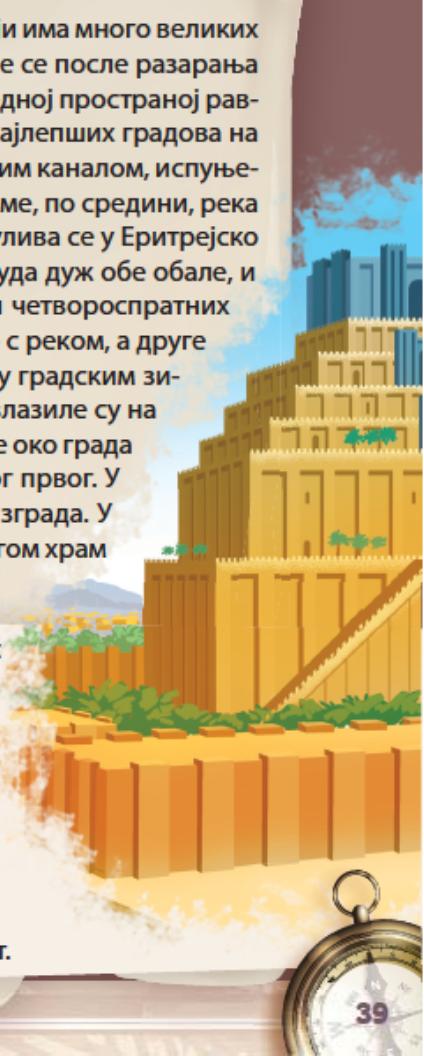
ЗАДАТАК

Прочитајте наведени одломак из Херодотовог дела и одговорите на питања.

„Кад је Кир покорио све народе на копну, напао је на Асирије. У Асирији има много великих градова, али је међу њима био најславнији и најјачи град Вавилон, у коме се после разарања Ниниве налазио и сам краљевски двор и који је био овакав град: лежи у једној пространој равници и има облик четвороугла... Он је, колико ми је познато, и један од најлепших градова на свету. Он је, пре свега, са спољне стране опасан једним широким и дубоким каналом, испуњеним водом, а иза тога једним зидом... Постоје два дела града. Дели га, наиме, по средини, река која се зове Еуфрат, велика, дубока и брза река, која тече из Арменије и улива се у Еритрејско море. А и један и други зид угловима се ослањају на реку, а одатле кривуда дуж обе обале, и са једне и са друге стране, зид од опека. Овај град је пун тројспратних и четворојоспратних кућа и испресецан је правим улицама, од којих се једне пружају упоредо с реком, а друге излазе на реку под правим углом. Према свакој овој улици налазило се у градским зидинама онолико капија колико је било улица. Оне су биле од бронзе и излазиле су на саму реку. Онај први зид био је као нека врста оклопа, а изнутра пружао се око града још један други зид који је био нешто мало нижи, а био је и тањи од оног првог. У среду сваког од поменутих делова града саграђена је по једна утврђена зграда. У једном је краљевски двор, окружен високим и чврстим зидинама, а у другом храм Зевса-Бела, са бронзаним вратима, који се сачувао до мог времена...“

- Када је разорена Нинива? Када је Кир освојио Вавилон? Како се данас назива Еритрејско море?
- Шта мислите, зашто Херодот спомиње бога Зевса, кад он није поштован у Месопотамији? О ком се богу заправо ради? Присетите се који бог се спомиње на Кировом цилиндру.
- Када писац каже да се храм сачувао „до мог времена”, на који период мисли?
- Када је живео Херодот?

Одговарајући на оваква питања, историчари анализирају антички текст.

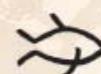
НАЈЗНАЧАЈНИЈА ДОСТИГНУЋА НАРОДА СТАРОГ ИСТОКА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

клинасто писмо / хијероглифи / алфабет / Хамурабијев законик
иригациони систем / точак / пирамиде / наука / уметност

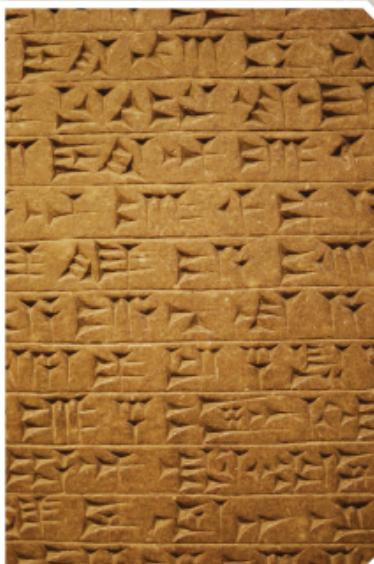
3. миленијум
пре Христа

1. миленијум
пре Христа

Развој клинастог писма

Клинасто писмо

Једна од најзначајнијих тековина Старог истока јесте **откриће писма**. Без писаних записа није могуће реконструисати прошлост. У праисторији људи нису знали за писмо, и зато не знамо о чему су праисторијски људи размишљали и у шта су веровали. Можемо само наслућивати шта су представљали цртежи у пећинама и женске фигуре познате као Венере. С појавом писма добијамо знатно бољу представу о прошлости. На основу писаних извора сазнајемо о значајним догађајима, личностима, религији и свакодневном животу људи. Временом, како се усавршавао начин писања, али и чувања записа (на пример, формирањем библиотека), добијамо све детаљније информације о прошлости. На пример, битка код Кадеша описана је на зидовима свих великих храмова у Египту са много детаља (тачан датум сукоба, Рамзесов пут из Египта кроз Сирију, распоред пешадије и коњице, хватање хетитских шпијуна, фараоново саветовање са војним заповедницима итд.). Тако зна-мо цео ток битке, иако се она одиграла пре више од три хиљаде година. Зато кажемо да су писани извори најзначајнији извор за реконструисање прошлости, и да са открићем писма – заправо – почиње историја.

Најстарије писмо настало је у Сумеру средином 4. миленијума пре Христа. Развило се за потребе трговаца да забележе врсту и количину робе којом тргују. Најпре се писало у виду слика. На пример, цртеж рибе је представљао рибу. Сумерско писмо се развијало постепено, и након неколико стотина година уместо слика појавили су се знаци који нису означавали само један предмет или једну животињу. Користили су се знаци који су само личили на некадашње слике, а потом и знаци који су означавали слогове и гласове. Тако су временом писмом могле да се скажу и сложеније мисли.

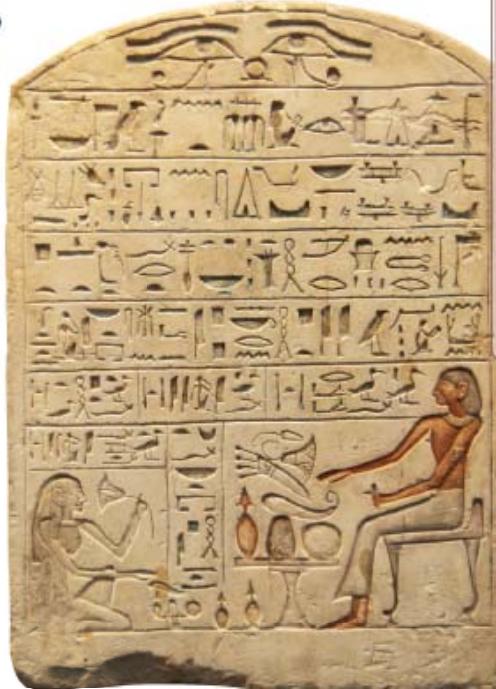
У Сумеру се писало штапићима од трске на влажним глиненим плочицама које су потом сушене. Знакови су углавном имали облик клина, зато је ово писмо добило назив **клинасто писмо**. Касније су и остали народи Месопотамије преузели и користили ово писмо, на пример, Акађани, Асирци и Персијанци, али и Хетити, који су живели у Малој Азији. Важне глинене плочице чуване су у архивима и библиотекама широм Месопотамије. Записивани су уговори, пророчанства, химне, листе богова, владара, медицински текстови, астролошка предвиђања, порески извештаји и слично.

Чувена је Ашурбанипалова библиотека у Ниниви из 7. века пре Христа, у којој је откривено преко 30.000 глинених плочица са исписаним документима (религијским, научним, привредним и трговачким) и књижевним делима. У њој је пронађено најстарије познато књижевно дело, написано клинастим писмом – *Еї о Гиламешу*.

У Египту је настало писмо које називамо **хијероглифи**. Египатско писмо је у почетку било сликовно. Сликама су представљани само одређени предмети и бића: цртеж чамца представљао је чамац, птица је представљала птицу, и тако даље. Како се на овај начин нису могле исказати све речи, комбинацијом слика почели су се изражавати појмови, па чак и појединачни гласови. На пример, заједно нацртане сова и трска значило је „овде”, а сама сова значила је слово „м”. У сваком периоду било је по неколико стотина хијероглифа у употреби. На пример, око 2.000 година пре Христа користило се око 700 симбола. Није било лако научити све хијероглифе и зато су били цењени људи који знају да пишу. У 1. миленијуму пре Христа развило се ново египатско писмо – **демотско**, које је било доста једноставније и брже за писање. До почетка средњег века хијероглифи су потпуно престали да се користе и људи су их заборавили. Египатски текстови су постали разумљиви тек у 19. веку, када је староегипатски језик реконструисан преко савременог коптског језика, и када је откријен двојезични натпис у граду Розети на северу Египта. Овај натпис је познат под називом Камен из Розете, и на њему се налазе чак три писма: египатски хијероглифи, демотско писмо и грчки алфабет.

Писало се на различитим материјалима, најчешће на камену и **папирусу**. Папир је мочварна биљка која расте у долини Нила, и од ње се производио материјал за писање сличан папиру. Исписани папируси увијали су се у свитке и чували у библиотекама. Када је реч о писању на камену, најлепши примери су натписи на зидовима храмова и гробница.

Биљка папир и свитак од папируса

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

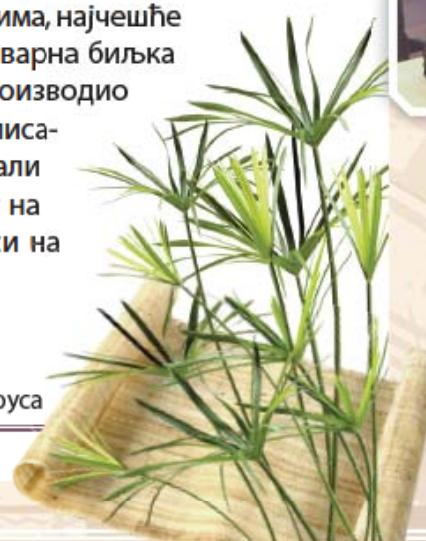
хијероглифи – грчка реч која се може превести као *свешти знаци*. Слова су тако названа јер су их у почетку користили свештеници за записивање религијских текстова

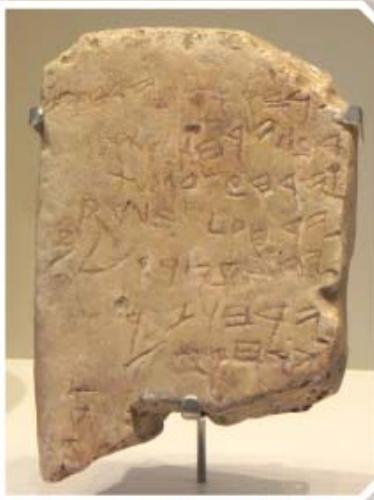
Копти – Египћани који су били православни хришћани, за разлику од других становника Египта који су прихватили ислам са арапским освајањем Египта у средњем веку

Египатски хијероглифи

Камен из Розете,
2. век пре Христа
(Бришански музеј, Лондон)

Календар написан алфабетом,
10. век пре Христа
(Археолошки музеј, Истанбул)

Хамурабијев законик
(Музеј Лувр, Париз)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

алфабет – писмо се назива алфабет према првим словима грчког писма, **алфа** и **бета**, чији назив потиче од феничанских назива „алеф“ и „бет“

скиптар – палица која је симбол владарске моћи

ћерам – направа за вађење воде из бунара

Феничани су средином 2. миленијума смислили прво гласовно (фонетско) писмо. Сваки знак представљао је један глас, и такав скуп слова називамо **алфабет**. Феничани су бележили само сугласнике, којих је било 22. Алфабет је био једноставнији и бржи за писање у односу на сва претходна писма Старог истока, и било га је лакше научити него неколико стотина египатских хијероглифа. То је Феничанима било нарочито важно због бржег обављања посла, јер су се првенствено бавили трговином. По узору на ово писмо настали су сви други алфабети. Грци су га прилагодили свом језику, и додали самогласнике, а касније су ово писмо преузели Римљани и други народи. Јевреји су, такође, користили алфабет.

На Старом истоку су написани **први закони**. Најстарији сачувани законик потиче из сумерског града Ура, и написан је крајем 3. миленијума пре Христа. Најпознатији правни документ је **Хамурабијев законик** из 2. миленијума пре Христа. Исписан је на каменој стели, а на врху је рељефно приказано како бог правде Шамаш предаје Хамурабију ознаке највише судске власти – скиптар и прстен. Тако изгледа да закон долази од самог бога, а у самом тексту закона владар каже да је послат од бога да успостави ред. Законом су регулисани различити преступи и прописане смртне, телесне и новчане казне. Хамурабијев законик је упамћен као прилично строг, што показује следећа одредба: „Ако неко другоме уништи око, да се уништи његово око“. Одатле је настала позната фраза „око за око, зуб за зуб“. Писање закона који је обавезујући за све грађане јесте важна тековина Старог истока. Данас све државе имају законе.

Значајна достигнућа постигнута су у области польoprивреде. У претходној лекцији споменули смо да је развијен систем наводњавања земљишта, што се назива **иригациони систем**. Прочитајте како Херодот описује регулисање водених токова на Старом истоку.

У Месопотамији

„У земљи асирској пада нешто кише, и од тога пшенично корење добија храну. Усеве у пољу заливају водом из реке, и тако пшеница зри и доноси род. Не излива се сама река на њиве, као у Египту, него заливају рукама из бунара на ћерам. Цела вавилонска земља испресецана је, као и египатска, каналима... Ово је земља у којој, колико ја знам, жито кудикамо боље успева него у свим другим земљама.“

„{Вавилонска краљица} је најпре натерала Еуфрат, који је дотле текао кроз средину града и без кривудања, да од тада кривуда, и то на тај начин што је дала да се ископају канали испред самог града, тако да је, на пример, у свом току, трипут додирао неку асирску варошицу... Али, далеко испред града Вавилона дала је да се, недалеко од корита реке, ископа огромна јама за језеро.“

Херодот, *Историје*

У Египту

„Краљ је испресецао земљу каналима због тога што становници, који не станују на обали Нила, него у градовима у унутрашњости земље, кад Нил опадне, у оскудици воде, пију воду из бунара која није за пиће.“

Осим због пијаће воде, канали су ископани да би се наводњавале њиве. Из истог разлога прокопани су канали који спајају једно египатско језеро са реком Нил:

„Вода у језеру није изворска (јер је цела земља у том пределу врло сиромашна водом), него је доведена из Нила кроз један канал. Она тече шест месеци у језеро, а шест месеци отиче natrag у Нил.“

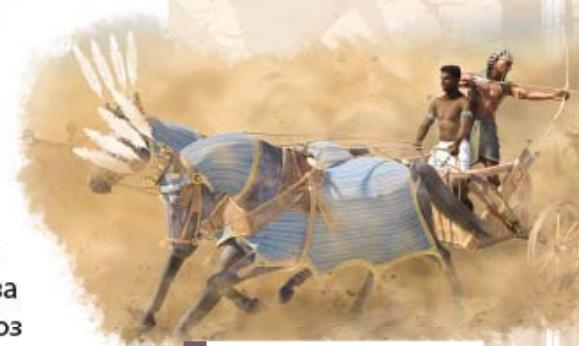
Херодот, *Историје*

Осим система иригације, пољопривреда је усавршена и другим техничким достигнућима, од којих је најзначајније коришћење плуга за орање. Ово је било веома важно, с обзиром на то да се већина становништва Старог истока бавила земљорадњом.

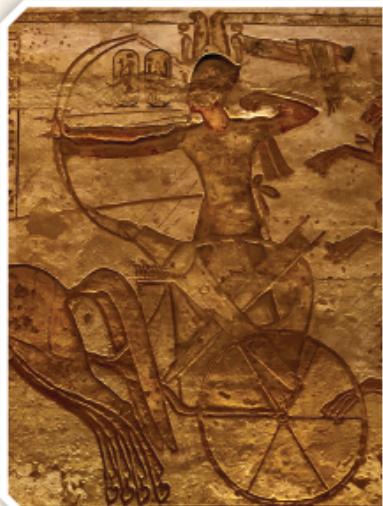
У једној од претходних лекција смо споменули значај открића грнчарског точка за производњу керамике. Од средине 4. миленијума пре Христа постоје и прва сведочанства о коришћењу дрвених **точкова** за превоз људи и робе. Тако су у Сумеру настале **прве кочије** које су вукли магарци и волови. Почетком 2. миленијума пре Христа почели су да се користе коњи за вучу. У том периоду настала су борна кола, односно брзе и лаке кочије које су се користиле у ратовима. Познато је да су Хетити правили најбоља борна кола, а користили су их и Египћани.

Кочије из Сумера које вуку магарци, 2.600 година пре Христа (Британски музеј, Лондон)

Египатска борна кола (илюстрација)

Рамзес II убија непријатеље, рељеф у храму Абу Симбел

У овом периоду развиле су се различите **науке**. Већина научних сазнања везана је за настојање људи да побољшају услове живота, што значи да су науке настале из практичних разлога. Тако је **геометрија**, грана математике, настала за потребе премеравања земљишта.

О томе је писао Херодот:

„За овог краља (Сезостриса) кажу да је разделио цео Египат и дао сваком Египћанину један четвороугласт део земље и од те земље створио себи приходе, одредивши да се даје годишњи порез. Свако коме би река однела нешто земље, морао би то одмах да јави краљу. Тада би овај послao своје чиновнике да прегледају и измере за колико се земља смањила, и да према томе одреде колики ће порез убудуће плаћати. Изгледа ми да је у вези с тим пронађена и геометрија, и да је одатле касније доспела и у Хеладу (Грчку).“

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Присетите се градива из математике. Које су основне геометријске фигуре? Које су јединице за мерење дужине?
- Египћани су користили дугачко уже са чвровима на једнаком растојању како би одредили дужину нечега, на пример, дужину поља и њиве. Који геометријски прибор ви користите на часовима математике?
- Када је неки Египћанин желео да нацрта круг на земљи, како је то могао да уради уз помоћ канапа и штапа?

Египћани држе конопац за мерење земљишта, 14. век пре Христа
(приказ из гробнице високог службеника који је надгледао царска имања)

Народи Старог истока су имали знања из области **аритметике**, односно знали су да сабирају, одузимају итд. Осим за мерење земљишта, математичка знања су била потребна и за изградњу кућа, храмова, палата, за израчунавања површине, запремине и слично. Тако су многа знања из математике усавршена за потребе грађевинских радова. Остаци храмова и гробница најбоље сведоче о **архитектонским и грађевинским достигнућима** Старог истока. По свом значају, величини и квалитету градње, издавају се пирамиде у Гизи. Пирамиде су биле гробнице фараона.

Пирамиде у Гизи настале су у 26. веку пре Христа, а три су најпознатије: Кеопсова, Кефренова и Микеринова. Кеопсова пирамида се убраја у једно од седам светских чуда. То је уједно и једино светско чудо које је очувано до данас. У склопу Кефреновог комплекса налази се највећа статуа старог света – Велика сфинкс, створење са телом лава и главом човека.

Пирамиде и Велика сфинкс у Гизи

На Старом истоку се развијала **астрономија** – наука која проучава небеска тела, и **астрологија** – вештина прорицања будућности према звездама. Претпоставља се да су још Сумерци посматрали звезде и планете, и дали имена познатим планетама по својим боговима. Вавилонци су знатно унапредили астрономска знања. Бележили су карактеристике Сунца и Месеца, пратили кретање планета и уочили су одређене правилности у кретању небеских тела. Користећи математичке прорачуне, могли су предвидети неке небеске појаве, на пример, помрачења Сунца и Месеца. На основу посматрања Месеца настало је **лунарни календар** који има 354 дана, а година је подељена на 12 месеци. Међутим, лунарни календар се није поклапао са трајањем соларне године, која има 365 дана. Иако ових 11 дана разлике нама не делује пуно, у дужем временском периоду ово је доводило до приличне збрке. Зато су Вавилонци повремено убаџивали један додатни месец, како би се лунарни календар приближно поклопио са сунчевом годином.

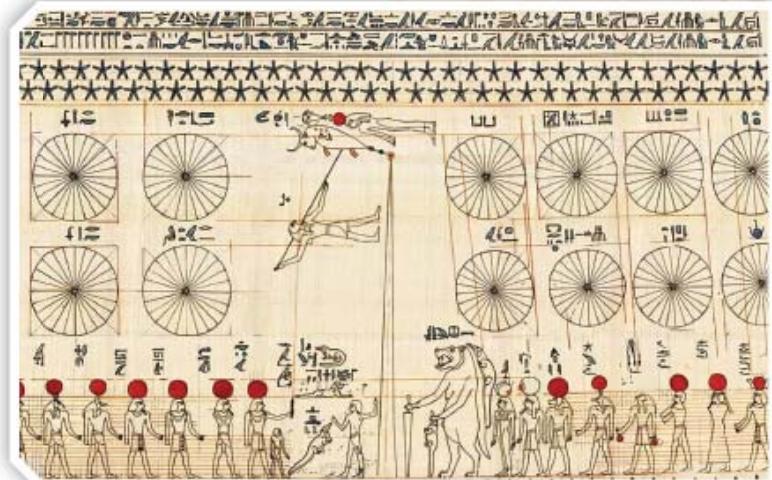
Египћани су најпре користили лунарни календар, али су – због примећеног несклада са сунчевом годином – почели да користе **соларни календар** од 365 дана. Годину су поделили на 12 месеци и на три годишња доба која су у вези са пољопривредним радовима: време поплаве, сетве и жетве. Уочено је да изливање Нила почиње када се на небу појави звезда Сиријус, и то је узето као почетак године. Познавање астрономије и успостављање календара је веома значајно за земљорадњу, јер су људи могли лакше планирати своје послове. Знали би када је период погодан за сејање и сађење, а када за жетву.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Наш календар се састоји од месеци који имају 30 или 31 дан, осим фебруара који има 28, а сваке четврте године 29 дана. Код Египћана је било нешто другачије, али се у збиру и даље добијао број 365:

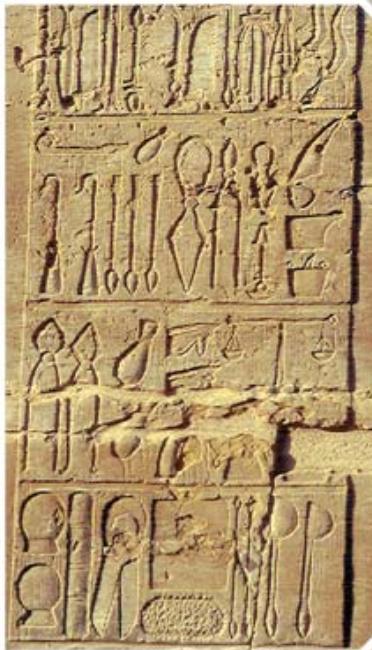
„У вези са људским открићима, сви се они слажу у томе да су Египћани први пронашли годину и да су је поделили на дванаест месеци. До тога су дошли посматрајући кретање звезда. По моме мишљењу, они су ту паметније поступили него Хелени, јер нису, као ови, после сваке треће године уметали по један месец, него су имали дванаест месеци са по тридесет дана и додавали су свакој години по пет дана, тако да су им се увек, по истеку године, подударала годишња доба.“

Херодот, *Историје*

Египатски календар

Хируршки инструменти,
рељеф на египатском храму,
1. век пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

- мумификација** – претварање леша у мумију
- балзамовање** – поступак којим се тело покојника чува од пропадања

У старом Египту развила се и **медицина**. Сачувани су текстови на папирусima у којима су описане разне болести и повреде, као и начини лечења. На пример, у једном тексту описано је 48 случајева рана, прелома и ишчашења, и то свих делова тела појединачно – почиње се од повреде главе, наставља са вратом, раменима и тако даље. Прописане су методе за третирање повреда и рана: ушивање, стављање облога, превијање. Крварење су заустављали стављањем сировог меса на рану, а инфекцију уз помоћ меда. Користили су разно биље за прављење мелема и лекова, преко 160 врста. Велики значај су придавали исхрани, јер су знали да многе болести потичу од лоше хране. Осим тога, препоручивало се редовно купање и бријање тела, како би се спречиле инфекције. Постојало је и лечење магијом, поготово кад су упитању болести које нису видљиве голим оком, као што је главобоља. Херодот каже да су се лекари у Египту специјализовали за одређену грану медицине: „Један лекар лечи само од једне, а не од више болести. Иначе, имају много лекара. Постоје очни лекари, зубни лекари, лекари за уши, за стомак и лекари за унутрашње болести“.

Познато нам је да су се Египћани бавили хирургијом. О томе сведоче споменути медицински папируси, али и материјални извори: ликовне и рељефне представе у гробницама и на храмовима, модели хируршкx инструмената пронађених у гробницама лекара, као и мумифицирана тела покојника на којима су претходно урађени хируршки захвати. Египћани су веровали у живот после смрти и зато су се трудили да сачувају тело покојника од распадања. Умрлима су вадили унутрашње (пропадљиве) органе, пунили тело смолом и миришљавим травама – што се назива балзамовање – и увијали га у ланене крпе напољене смолом. Тако настаје **мумија**. Балзамовање су вршили свештеници-лекари, који су носили маску Анубиса, бога балзамовања и мумифицирања. Изводећи ове поступке, Египћани су упознавали људско тело, нарочито унутрашње органе.

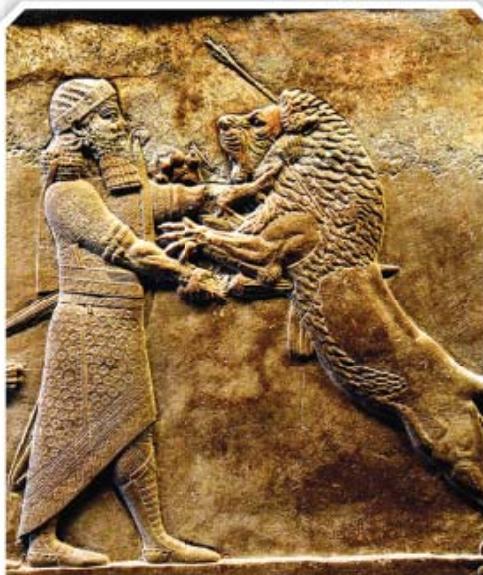
Приказ балзамовања на зидовима гробнице у Теби,
13. век пре Христа

Уметност на Старом истоку била је уско везана за религију и владарски култ. Оно што ми данас сматрамо уметничким делима Старог истока најчешће су рељефне представе на храмовима, палатама или каменим плочама (стелама) које величају владара и његова достигнућа, затим монументалне краљевске скулптуре које се углавном налазе при храмовима, осликане гробнице у Египту са приказима из живота фараона и египатске митологије, и друго. У Месопотамији и Египту, божански и владарски елементи често се преплићу. Владари су приказани као богови, или како су изабрани и крунисани од стране неког божанства. У египатским гробницама приказано је како богови воде владара у подземни свет.

Владари и богови код народа Месопотамије најчешће су приказани са дугом брадом, која је симболизовала моћ и висок друштвени положај.

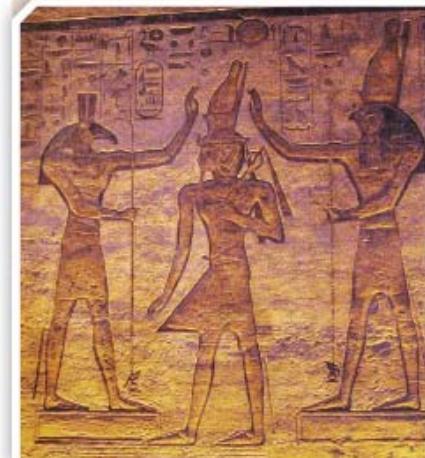

Ламасу, заштитничко божанство, 9. век пре Христа (Бришански музеј, Лондон)

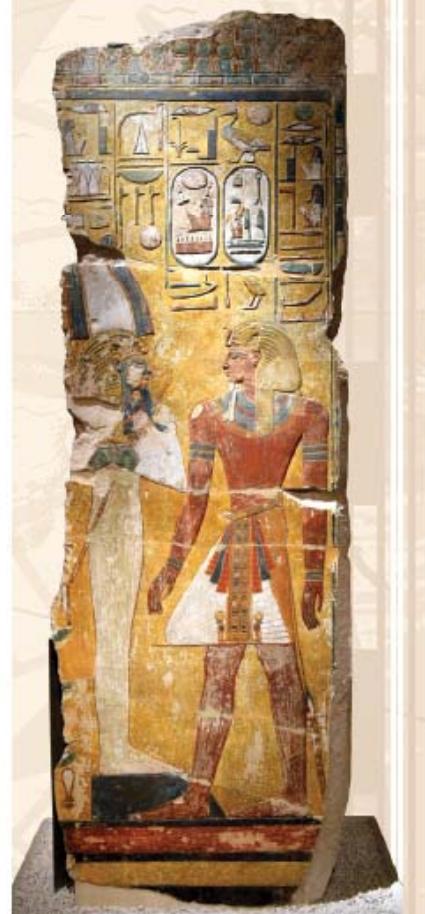

Ашурбанипал у лову, 7. век пре Христа (Бришански музеј, Лондон)

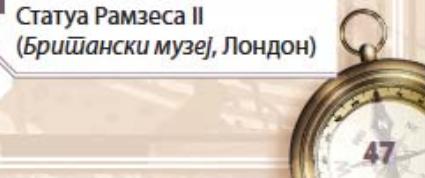
Египатска уметност има своје карактеристичне одлике. Уметницима није био циљ да дају реалан приказ фигура на сликама и рељефима, већ да их прикажу тако да се сваки део тела види из оног угла из ког се најлакше препозна. Тако је глава сликана из профила, али су очи сликане на слепоочницама. Тело се приказивало спреда, док су ноге биле у профилу, размакнуте, и оба стопала приказана са стране палца. Статуе су углавном урађене тако да се гледају спреда и благо искоса. Често су биле прислоњене уз зид храма, тако да позадина није израђена, или се ту налазио неки натпис.

Фараон Рамzes II и египатски богови Сет (лево) и Хорус (десно), 13. век пре Христа (Абу Симбел)

Приказ фараона Сетија I из његове гробнице, 13. век пре Христа (Нови музеј, Берлин)

Статуа Рамзеса II (Бришански музеј, Лондон)

Скулптуре су рађене од различитих материјала, а најчешће од камена који се зове кречњак. Трагови боје на неким скулптурама указују на то да су биле живо обојене, мада је боја временом спала. Од камења и метала добијали су боје. Једна од најлепших скулптура Старог истока је биста краљице **Нефертити**.

Нефертити, 14. век пре Христа
(Нови музеј, Берлин)

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Подсетите се из Географије како настају кречњаци и у коју врсту стена спадају према настанку.

Кречњак

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- Оштриће љисма је једна од најзначајнијих тековина народа Старог истока. У Месопотамији је коришћено клинасто љисмо, у Египту хијероилифи, а Феничани су смислили прво фонејско љисмо. На Старом истоку настају први закони, календари, откривен је шочак, љути и настају прве кочије. Унапредили су пољопривреду и развили многе прачичне науке: математику, медицину, астрономију и друге. Сачувани су бројни материјални извори који сведоче о изванредним остварењима у области уметности.

ПИТАЊА

- Шта мислите, осим за пољопривреду и грађевинарство, у којој области је још било потребно знање из математике?
- Која је разлика између лунарног и соларног календара?
- Можете ли да упоредите уметност Старог истока и данашњице? Да ли су некадашња уметничка дела стварана да буду лепа сама по себи, или да би служила одређеној сврси? Образложите одговор.
- Објасните на који начин су привредна, научна и културна достигнућа народа Старог истока утицала на људско друштво.

ДРУШТВО И РЕЛИГИЈА

друштвени слојеви / политеизам / монотеизам / храм / зигурат

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Друштво

У готово свим државама на Старом истоку уређење је било монархијског типа. То значи да је на челу државе био владар (монарх) који је имао апсолутну власт. Он је био главни војни заповедник, законодавац, судија, врховни свештеник. Владари у Месопотамији су сматрани посредницима између људи и богова, и настојали су да прикажу своју везу са боговима на разне начине – Хамураби је од бога добио законе да уреди државу, док је Кир позван од вавилонског бога да освоји град. У Египту су фараони поштовани као полубожанства – сматрало се да им је отац био божанског порекла, а мајка земљског. Владари су углавном живели у раскошним палатама, које су биле украсене сликама и рељефима, а о њиховом богатству сведоче описи присутни код познијих писаца, као и материјални остаци пронађени углавном у гробницама.

У управљању државом владар се ослањао на више чиновнике који су били блиски двору. Старали су се о спровођењу закона, прикупљању пореза, надгледали су одржавање система за наводњавање и саветовали владара. Нарочито је у Египту био развијен чиновнички апарат. Највиши положај имао је **везир**, који је био најближи фараонов сарадник. Он је био одговоран за ред у земљи, мобилизацију војске, надгледање важних грађевинских радова, водио је рачуна о владарској ризници, раду архива и прикупљању пореза. Важну улогу у друштву имали су и **свештеници**. Они су се старали о обредима у храму. Бавили су се и лечењем људи, као и астрологијом. Били су писмени. Поред виших чиновника и свештеника, горњем слоју су припадали и **војни заповедници**. Припаднике **горњег слоја** можемо назвати **елитом**.

Средњи слој становништва чинили су људи различитих професија, али који нису учествовали у власти. Међу њима су највећи углед имали **писари**, који су радили на двору и у храмовима. Овом слоју припадају и занатлије, трговци, учитељи и лекари. Испод њих на друштвеној лествици били су **сељаци**, који су обраћивали земљу и узгајали стоку. Од житарица, највише су узгајани пшеница, јечам и лан (од лана су правили одећу), а од стоке говеда, овце, козе и свиње. Када је било мање послана на њивама, радили су на изградњи палата, храмова, канала за наводњавање и слично. Повремени присилни рад била је обавеза слободног становништва.

Тутанкамонова посмртна маска од злата пронађена у његовој гробници, 14. век пре Христа (Етапашки музеј, Каиро)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Слободно становништво Египта радило је на изградњи пирамида. Записано је да је фараон Кеопс отерао целокупно становништво на присилни рад:

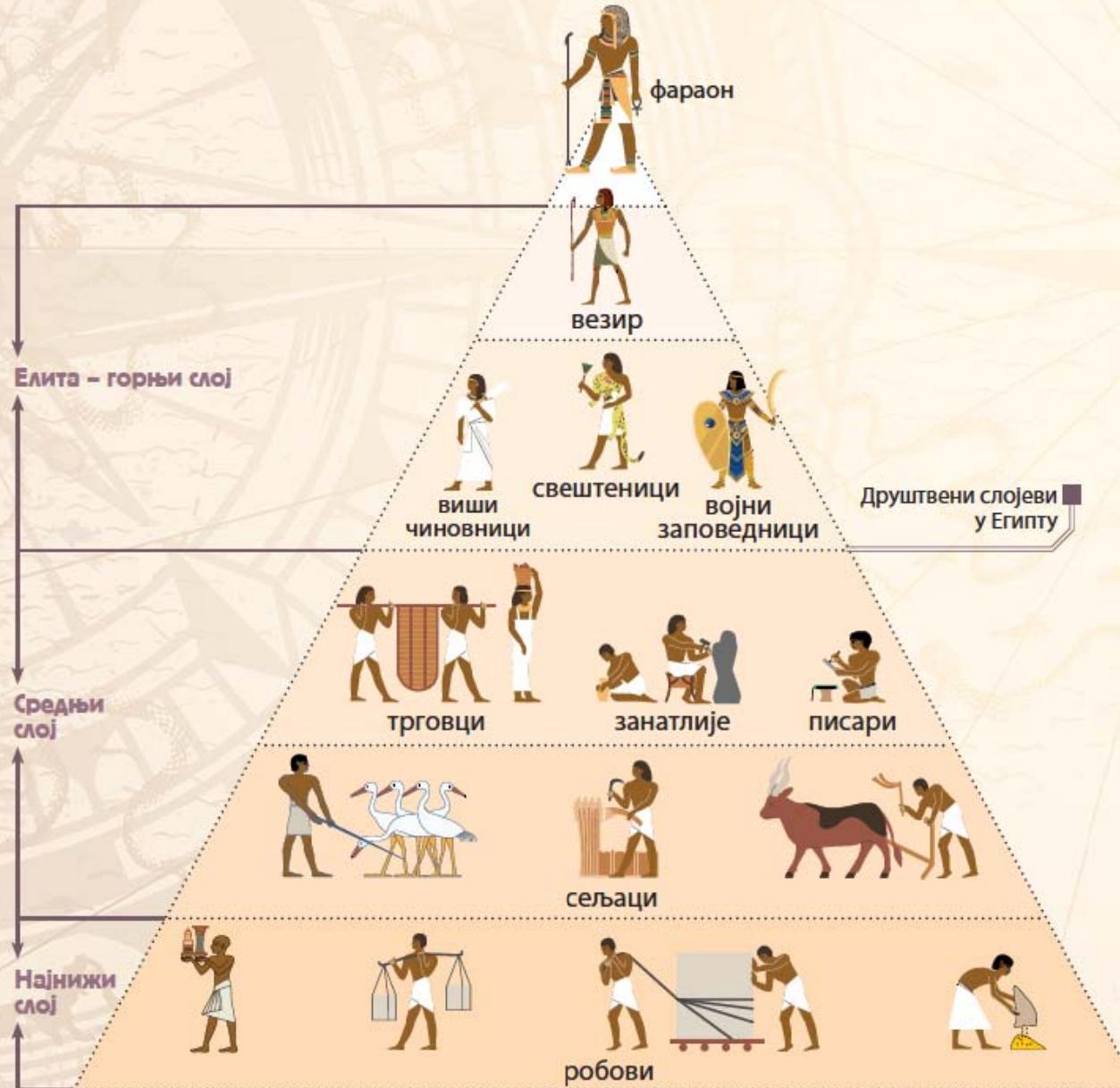
„Причају да су једни морали да вуку камен из каменолома у Арабијској пустињи све до Нила, а други су морали тај донесени камен да примају и одвлаче бродовима преко Нила до либијских планина. У свакој је смени, која је трајала три месеца, радило увек око сто хиљада људи. Десет година је радио тај измучени народ само на изградњи пута којим је требало да се преноси камен... На изградњи саме пирамиде радило се двадесет година.“

Херодот, *Историје*

Ратни заробљеници (робови) из Нубије, рельеф на храму Рамзеса II, 13. век пре Христа (Абу Симбел)

Најнижи слој друштва били су **робови**. Они нису били слободни људи, већ у власништву господара, на пример краља, или неког припадника вишег стаљежа, а могли су бити и у власништву храма. Господар је одлучивао које ће послове роб обављати, могао га је казнити, продати, али могао му је и подарити слободу. Робови су најчешће били ратни заробљеници, мада је и локално становништво могло постати робље због дугова, неплаћеног пореза, или својом вољом због сиромаштва, јер је господар обезбеђивао храну и дом. Осим тога, неки су постали робови рођењем од родитеља који су били робови. Положај робова се разликовао према пословима које су обављали. У тежем положају били су они који су радили у рудницима, каменоломима и на изградњи јавних грађевина. У знатно бољем положају били су робови који су радили у домаћинству. Они су се бавили кућним пословима, чували децу господара и радили у пољу.

ЗАДАТАК —

Прочитајте одломак из дела *Еї о Гилгамешу*.

- Издвојите занимања која се спомињу у тексту, и одредите ком друштвеном слоју припадају.
- Описите која се својства приписују владару.
- Да ли опис Гилгамеша као полубожанског бића одговара ономе што зnamо о владарима Старог истока на основу других извора, на пример, стела и рељефа на храмовима?

„Гилгамеш, победоносни јунак, саградио је зид око Урука. Високо као брег диже се свети храм у утврђеном граду... Сјајном белином блиста у светлу краљевска палата... Цео дан стоје стражари на бедемима, а и ноћу бдију ратници. Само једна трећина Гилгамеша је човек, а две трећине бог. С дивљењем и страхом гледају грађани његов лик, по лепоти и снази никада му нису видели равног. Лава тера из свог склоништа, хвата га за браду и пробада. Дивљег бика лови брзином и снагом свог лука. Његова реч и говор у граду су закон. Сину је важнија краљева воља него очева жеља. Чим син постане човек, у служби је великог пастира као ратник и ловац, чувар стада, надзорник градње и писар или слуга светог храма... За њега, јакога, дивнога, мудрога, морају да раде млади и стари, моћни и незнатни.“

Гилгамеш, рељефна скулптура из 8. века пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

Религија

- На основу свега што сте до сада прочитали о првим цивилизацијама, сигурно сте уочили да је религија имала значајно место у државама Старог истока. Видели сте да је владарски култ био повезан са божовима, да су владари своје успехе приказивали на храмовима, а своја освајања представљали као вољу богова. Подсетите се ових примера на претходним страницама.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

Египћани и народи Месопотамије поштовали су много богова, зато се каже да су ове религије многобожачке. Такав начин веровања називамо **политеизам** или **многобоштво**. Сваки бог (или богиња) је био надлежан за неку област. Неки богови су владали небом, неки морима, рекама, ватром, земљом. Други су били надлежни за одређене радње, као богови плеса и музике, рата, поплава, а у Египту је постојао и бог балсамовања. Људи су се обраћали одређеним боговима да би била добра жетва, да их сачувају од болести, да добро протекне порођај и слично. Сматрало се да богови владају светом и утичу на живот људи. Да би их умилостивили, људи су зидали храмове у којима су доношени поклони за богове и приношене жртве (овце, бикови, телад, козе). У храмовима су се налазиле статуе богова о којима су бринули свештеници.

Народи Месопотамије су боље имали митове о стварању света. У њима је описано како су од воде, неба и земље настали богови, који су затим створили људе према свом лицу. Сумерци су веровали да је први човек извајан од глине и божанске крви. Староисточни народи су поштовали много богова, а сваки град је имао свог бога-заштитника коме је посвећен храм.

Шамаш, месопотамијски бог Сунца и правде, 9. век пре Христа (Бришански музеј, Лондон)

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

■ Шта је за Мардука написано на Кировом цилиндуру? Присетите се и како је Херодот назвао Мардука описујући град Вавилон.

Ураном периоду, врховна божанства у Месопотамији била су: Ану – бог неба, Енлил – бог ветра, ваздуха и земље и Енки – бог воде. Од времена Хамурабија, Мардук, бог-заштитник Вавилона, постаје најзначајније божанство. У текстовима су га некад називали и Бел, што значи *господар*. Осим њих, значајна божанства били су и Шамаш – бог Сунца и правде, Иштар – богиња љубави и рата и Адад – бог олује и кише.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

У време асирске превласти у Месопотамији, богиња Иштар била је нарочито поштована. У Вавилону је изграђена капија посвећена овој богињи и процесијски пут заштићен зидовима плаве боје. Зидови су били укращени представама светих животиња које су симболизовале богове – лав је представљао богињу Иштар, дивље говедо – бога Адада, а Мардук је приказан у виду једне животиње која се назива сируш, а која подсећа на змаја. Капија је реконструисана на основу оригиналних цигли пронађених приликом ископавања у Вавилону.

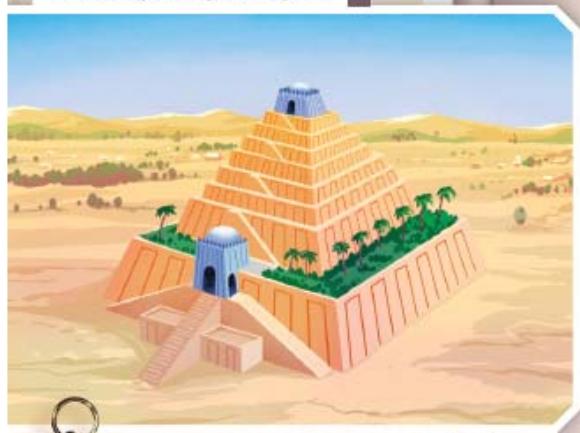
Капија боиње Иштар, реконструкција
(Музеј Періамон, Берлин)

Зид процесијског пута, 6. век пре Христа
(Музеј Періамон, Берлин)

Храмови су били најважније грађевине у граду. Народи Месопотамије правили су храмове у облику терасастих пирамида, са степеништем са стране и светилиштем на врху. Оваква врста храма се назива **зигурат**. Сматрало се да ту станују богови, и само су свештеници могли ући у светилиште. Херодот описује зигурат посвећен богу Мардуку у Вавилону:

Реконструкција зигурата

„У средини овог храма саграђена је јака кула... а на њој друга, на овој још једна, и тако редом: све-га осам кула, све једна на другој. Са спољне стране око свих кула горе водиле су спиралне степенице. На половини успона степеница налази се одмаралиште са клупама, где је, при успону, могло да се седне и да се одмара. На највишој кули налази се велики храм и у њему велики и раскошан кревет... од људи не ноћива у њему нико... свештеници тврде, такође, (али им ја не верујем) да сам бог, с времена на време, навраћа у храм и одмара се на оном кревету...“

Херодот, *Историје*

Египћани су такође имали митове о стварању света и веровали су у разна божанства. Сматрали су да су богови уредили свет и да је дужност фараона да одржава ред и хармонију. Према једном од митова, некада је Египтом владао бог Озирис. Њега је љубоморни брат Сет убио и постао нови владар. Богиња Изида је оживела Озирисову мумију, након чега он постаје бог подземља, а њихов син Хорус нови краљ Египта, поразивши Сета. Због тога су сви будући фараони за живота поистовећивани са богом Хорусом, а након смрти са Озирисом. Овај мит је уједно и објашњење за карактеристике других богова – Изида је поштована као заштитница фараонове власти, богиња љубави и рађања, а Сет је постао бог таме, хаоса и пустинје. Озирис је представљан као мумија, са зеленкастом кожом која симболизује поновно рађање.

Значајна божанства били су и бог Сунца Ра, богиња лепоте Хатхор и бог балзамовања Анубис. Осим богова, Египћани су поштовали и животиње које су повезивали са одређеним боговима. Зато су богови најчешће приказивани са телом човека а главом животиње. На пример, Хорус је представљан са главом сокола, Анубис са главом шакала, а богиња Хатхор са крављим роговима.

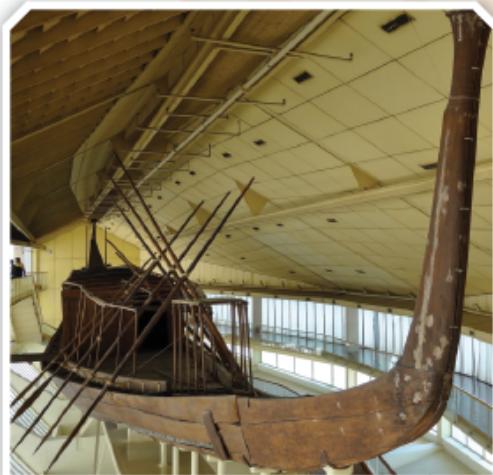
Веровало се у загробни живот, тј. у бесмртност душе. Због тога су фараони правили велелепне гробнице у којима би живели нови живот након смрти. Најпознатије и највеће гробнице су биле пирамиде у Гизи. У гробнице су полагали многе драгоцености, између осталог и скулптуру у свом лицу, у коју се усеваја део душе преминулог и наставља да живи. Други део душе се враћа у мумифицирано тело. Сматрало се да богови превозе покојника бродом до подземља, зато су у гробнице често полагали и реплику брода или чамца.

Озирис, Анубис и Хорус – приказани у фараонској гробници, 13. век пре Христа

Садржај једне гробнице (Нови музеј, Берлин)

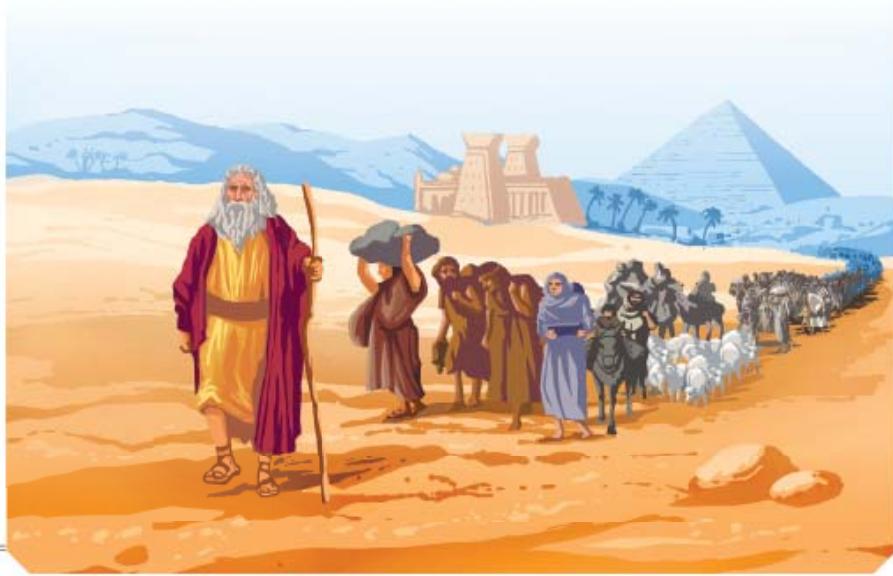
Брод пронађен у Кеопсовој пирамиди

Мојсије, фреска из 3. века
(Национални музеј у Дамаску, Сирија)

Пророк Мојсије избавља Јевреје из ропства (илустрација)

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

■ Државе Старог истока биле су монархијске државе. На челу је био владар, а елишту су чинили виши чиновници, свештеници и војни заповедници. Већину становништва чинили су слободни људи који су се бавили разним занатима, трговином и земљорадњом. Робови су били без икаквих права. Религија Египћана и осталих народа Месопотамије била је мноћобожачка (йолијеистичка), док су Јевреји поштовали једног Бога. Веровање у једног Бога назива се једнобоштво или моноћеизам.

ПИТАЊА

- У чему се разликују припадници елите од осталог становништва?
- Шта мислите, зашто су храмови били најважније и најлепше грађевине на Старом истоку?
- Зашто су египатске гробнице биле лепо украсене и пуне вредних ствари (скулптура, злата)?
- Да ли знаете да набројите неку од десет божјих заповести, које је, према веровању хришћана и Јевреја, Бог предао Мојсију? Ако не знаете, питајте наставника/-цу да вам помогне.

ЗАДАТAK

- У претходне три лекције могли сте видети неколико сведочанстава о фараону Рамзесу II. Којој врсти историјских извора припадају ова сведочанства?
- Покушајте да објасните како нам рељефи, натписи и скулптуре помажу да реконструишимо прошлост.

АНТИЧКА ГРЧКА

4

- минојска и микенска цивилизација
- архајско и хомерско доба
- Спарт и Атина
- класични период
- хеленизам
- религија и уметност
- књижевност и наука
- култура

МИНОЈСКА И МИКЕНСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Крит / Кносос / Минојци / Ахајци / линеарно А писмо / палате /
Микена / линеарно Б писмо / Тројански рат

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Када су се појавиле прве цивилизације на Блиском истоку?

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

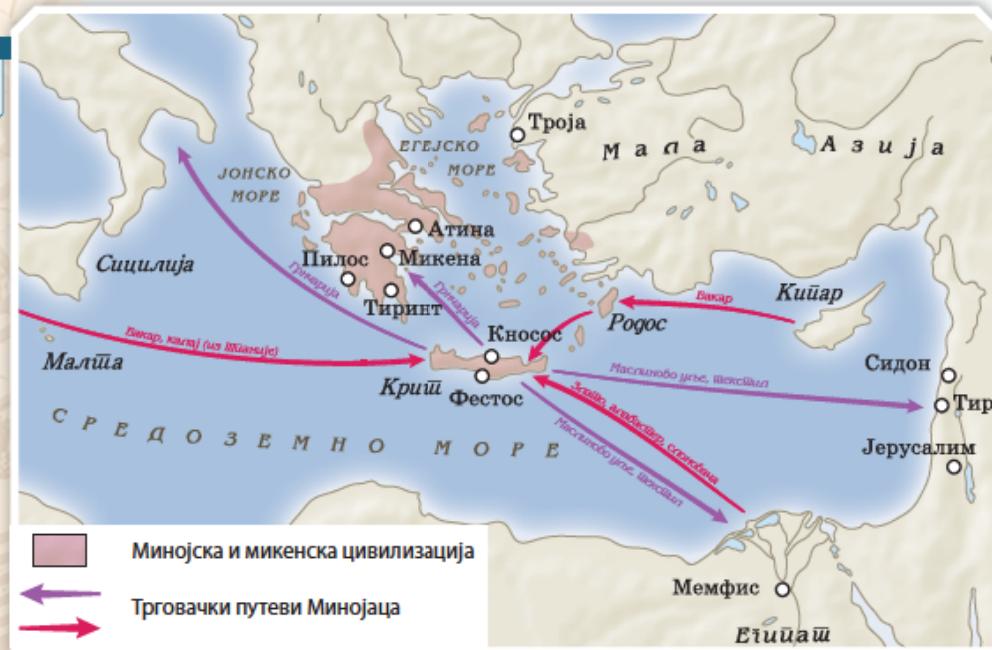
талацократија – грчка реч која значи превласт на мору

На основу остатака из прошлости – трагова насеља, оруђа и керамике – зна се да је област данашње Грчке била насељена још у праисторијско време. Са порастом употребе метала у 3. миленијуму пре Христа, у деловима Грчке наступиле су значајне промене у развоју друштва. Променио се начин ратовања, унапређена је земљорадња, развиле су се уметност и култура, настале су државе са владарима на челу, и појавило се писмо. Захваљујући овим променама крајем 3. миленијума пре Христа, можемо рећи да се појавила велика цивилизација на југу Балканског полуострва. Тада једно почиње историјски период старе Грчке.

Минојска цивилизација

Прва цивилизација на простору данашње Грчке настала је на острву **Криту**. На основу сачуваних историјских извора, научници су процват критске културе сместили у прву половину 2. миленијума пре Христа (око 2000. до 1450. године). Некада је на острву било доста градова који су представљали независна краљевства, а краљеви су имали своју палату. У једном тренутку, владар града **Кнососа** наметнуо је, изгледа, своју власт над целим Критом и суседним острвима. Каже се и да је владао морем, односно да је успоставио **талацократију**. Културни утицај Крита простирао се и на грчко копно. Према античким писцима, тај критски краљ се звао **Минос**, зато се ова цивилизација назива **минојска**, или **критска цивилизација**.

Минојска и микенска цивилизација

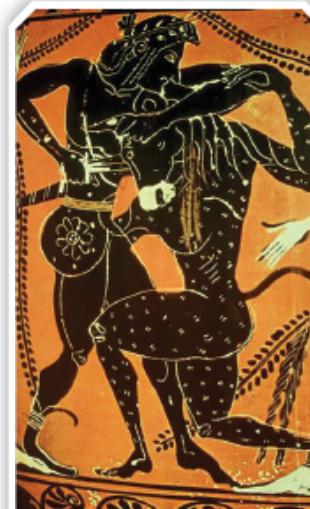
Народ који је чинио критску цивилизацију није био грчког порекла, и зато Херодот каже да су први Крићани били варвари. На Криту су услови за живот били повољни: блага клима, планине обрасле шумом која је могла пружити обиље грађе за бродоградњу, а равнице су омогућавале развој земљорадње и сточарства. Цветала је трговина са грчким копном, али и са Италијом на западу, а нарочито са народима на источном Медитерану. **Минојци** (Крићани) су извозили маслине, уље, смокве и дрвну грађу, а увозили су највише метале и слоновачу.

Крићани су прво користили сликовно писмо, налик египатским хијероглифима, а касније су употребљавали писмо које је у науци названо **линеарно А писмо**. Назив „линеарно“ потиче од тога што се писало повлачењем линија на каменим или глиненим плочама и на керамици. Ниједно од ова два писма није десифровано, мада су неке речи из линеарног писма протумачене.

О Минојцима су испричани разни митови, од којих је најпознатији онај о краљу Миносу, лавиринту и Минотауру. Према миту, краљ Минос је наљутио бога Посејдона, јер му није жртвовао светог бика који је био одређен за жртву, већ је на превару послao неког другог бика. Посејдон је због тога казнио Миноса, па је краљева жена родила чудовиште са главом бика и телом человека. Како би скрио то чудовиште, Минотаура, Минос је наредио да се изгради лавиринт у ком ће Минотаур живети. Атињани су сваке девете године слали Криту седам младића и седам девојака којима се Минотаур хранио. Једне године је Тезеј, син атинског краља Егеја, решио да оде на Крит и убије Минотаура. Пре поласка, Егеј је рекао сину да подигне бела једра као знак да је успео у свом задатку. Стигавши на Крит, Тезеј је убио чудовиште и успео да изађе из лавиринта уз помоћ Миносове ћерке Аријадне. Наиме, Аријадна му је дала клупко којим је Тезеј означавао пут у лавиринту како би знао да изађе. Тако се Атина ослободила плаћања овог данка. Међутим, Тезеј је заборавио да замени црна једра белим. Видевши да се приближава брод са црним једрима, Егеј се од туге бацио у море, мислећи да му је син мртав. Каже се да се од тада море у Грчкој назива Егејско море.

Уснула Аријадна,
око 400. године (Народни музеј Зајечар)

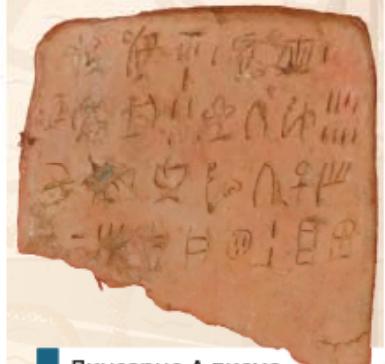
Борба Тезеја са Минотауром,
представа из 6. века пре Христа

Диск из Феста (на Криту),
исписан критским
сликовним писмом

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

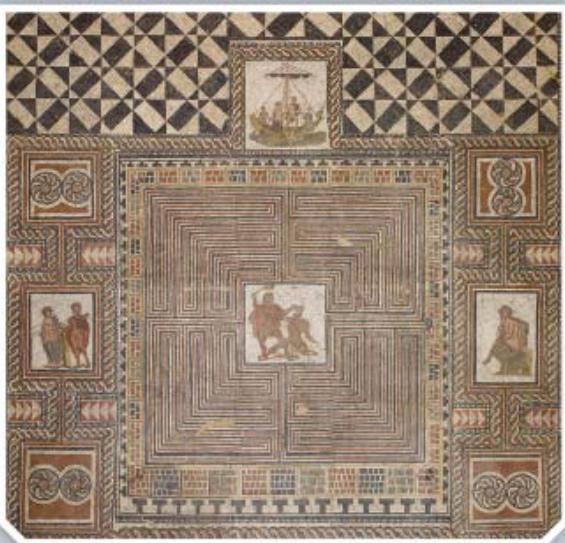
десифровати – одгонет-
нути непознато писмо

Линеарно А писмо,
плоча пронађена на Криту

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Мозаик са представом лавиринта и борбом Тезеја и Минотаура, 4. век
(Музеј историје уметности, Беч)

Иако легенде садрже фантастичне елементе, оне често наговештавају неке стварне појединости из прошлости. Тако се, иза приче о слању атинских момака и девојака Криту, може крити околност да су неки градови били потчињени Криту и можда давали одређени данак Миноју. Херодот то донекле потврђује када каже да су нека острва слала мушкарце да буду посада на критским бродовима. Друго, прича о лавиринту могла је потећи од самог изгледа палате у Кнососу, која је због бројних соба и ходника подсећала на лавиринт, што показују археолошки остаци.

Представа лавиринта је била честа на новцу из Кнососа, али и у познијој уметности грчког и римског света.

Сребрни новчић из Кнососа,
3. век пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

верски култ – поштовање одређеног божанства, сила природе или предака уз спровођење религијских обреда

Палата у Кнососу,
2. миленијум пре Христа

Стубови палате у Кнососу
(реконструкција)

Сачувани су и археолошки налази који сведоче о минојској цивилизацији, на пример остаци керамичких посуда и **палата**. Највећа и најлепша палата је била у Кнососу. У средини је било дво-риште, а око њега разне просторије – краљевске одаје, радионице, трговачке радње, складишта и светилиште. Тако је палата служила не само као краљевска резиденција, већ као центар трgovине, владарске администрације и заједничких верских култова. Палате су откривене и у другим градовима на Криту, а неке су подсећале на ону у Кнососу. На Криту нису постојали засебни храмови, већ су се религијски обреди обављали у палати. Осим у палати, светилишта су била у пећинама и на врховима неких планина.

Град Кносос (реконструкција)

Крићани су веровали у сile природе, али и у разна божанства, на пример, у богињу природе. Рогови и двосекла секира су били најважнији религијски симболи.

Чувена је била минојска уметност, нарочито зидно сликарство у палатама. На фрескама су често представљени животињски мотиви – делфини, рибе, птице, мачке и друге животиње, као и разне врсте цвећа. Најпознатија је фреска која приказује прескакања бика, што може представљати минојску ритуалну игру.

Симбол рогова у Кнососу

Посуда са симболима двосекле секире (Археолошки музеј, Хераклион)

Делфини, фреска из Кнососа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

фреска – техника зидног сликарства

Пишоси – велике посуде у којима се чувало вино, житарице и вуна

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Фреске нису очуване у целости. Сачувани су делови (фрагменти) на основу којих научници праве реконструкцију. Тако се за прелепу фреску Принцљиљана и даље дискутује да ли је у питању принц, свештеник или боксер, јер су сачувани поједини делови слике који омогућавају различита тумачења. Друга чувена фреска Прескакање бика такође подстиче расправе – поједини стручњаци тврде да прескакање бика на овај начин (спреда, држећи се за рогове и радећи салто) није могуће.

Прескакање бика (реконструкција фреске из Кнососа)

Принцљиљана, фреска из Кнососа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

апстрактни – без јасних фигура

а

б

Минојска уметност се одликује и изузетном израдом луксузне керамике. У првим вековима 2. миленијума пре Христа, керамика је украшавана апстрактним мотивима, најчешће са белим шарама на тамнијој подлози. Касније се развио другачији стил са декорацијом коју чине мањом животиње из мора, на пример: хоботнице, рибе, делфини, али и биљке као што су палме и лъвљани.

Минојске керамичке посуде, 2. миленијум пре Христа:
а) апстрактни мотиви, б) мотив хоботнице

ЗАДАТAK

- Погледајте неки од два понуђена видео-записа о минојској палати и уметности.
- Покушајте да упоредите уметност и архитектуру Старог истока и Крита, и реците шта вам се више допада.

Микенска цивилизација

Док су на Криту и околним острвима живели Минојци, вешти у занатима, трговини и уметности, Пелопонез и копнену Грчку насељавала су мање миролубива грчка племена. Грчка је претежно брдовита и планинска земља, испресецана речним долинама. Такав рељеф је отежавао комуникацију међу становништвом и доприносио је настанку мањих држава.

Прве државе су основали Ахајци. Значајна упоришта била су у Микени, Тиринту и Пилосу на Пелопонезу, где су пронађени остаци великих палата.

Како је археолошким ископавањем Микена прва откријена, а и антички писци истичу да је била веома моћна краљевина у то време, цела цивилизација је названа по овом граду. **Микенска цивилизација** је постојала у периоду од око 1600. до 1150. године пре Христа. На челу држава су били краљеви који су управљали из палата и истовремено предводили култова божанства која су поштована међу Ахајцима. Микенски градови су били утврђени великим зидовима, за разлику од минојских градова који су мањом били отвореног типа. Пошто су камени блокови од којих су састављени бедеми били велики и тешки, људи су говорили да су их направили **киклопи** – митска бића дивовског раста.

Један грчки писац из познијег периода, путујући Грчком, видео је остатке зидина из микенског доба и описао их.

Капија коју је описао Паусанија, са двема лавицама које, по веровању Грка, чувају палату, може се видети и данас. Сматра се ремек-делом и најзначајнијим микенским спомеником.

„А бедем, само је он преостао од порушеног града (Тиринта), дело је киклопа. Саграђен је од грубих, неотесаних каменова, а сваки камен је тако громадан, да ни онај најмањи не може померити ни пар мазги.“

„{У Микени} још увек постоје делови бедема и капија на којој стоје лавови. И овај бедем је, такође, дело киклопа, који су саградили и бедем у Тиринту.“

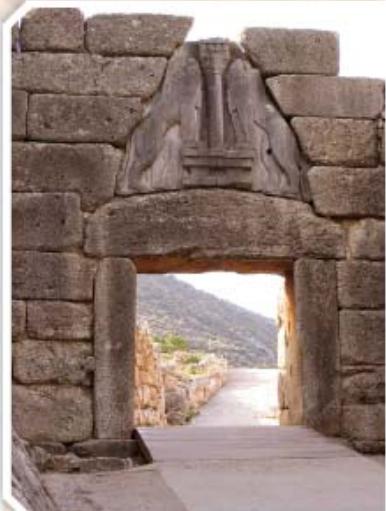
Паусанија, *Ойис Хеладе*

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Осим код Грка, и у другим културама веровало се да свете животиње или заштитничка божанства чувају улаз у град или палату. Лављу капију су имали и Хетити у граду Хатуши (у данашњој Турској), док су Асири и Египћани имали зооморфна створења са телом лава и људском главом. Код Асираца се такво створење звало ламасу, а код Египћана сфинга (видети у претходној лекцији).

У 16. веку пре Христа Минојски утицај се проширио на грчко копно, што се нарочито огледа у микенској уметности. Претпоставља се да су критски уметници долазили и пренели своја достигнућа, и можда сликали фреске у микенским палатама.

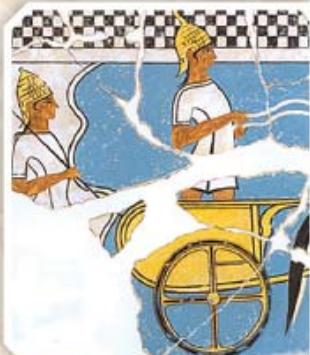
Фреска из Микене,
13. век пре Христа

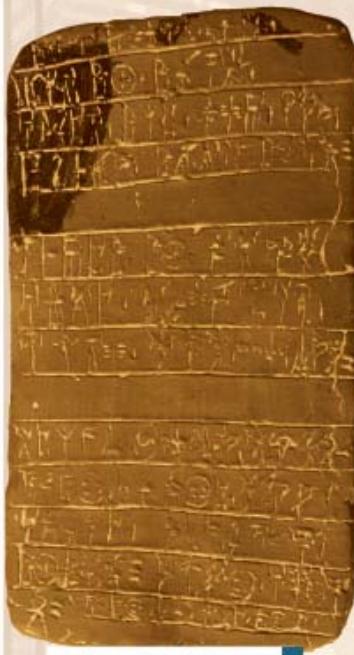
Лавља капија у Микени,
13. век пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

зооморфно – оно што има облик животиње

Фреска из Пилоса,
14. век пре Христа

Линеарно Б писмо

Хомерова бисба
(Бришански музеј,
Лондон)

Грци су од Минојаца позајмili систем писања, али су га прилагодили свом језику. У неким градовима су пронађене глинене плочице које су исписане такође линеарним писмом, које се разликовало од минојског, због чега је названо **линеарно Б писмо**. Ово писмо је дешифровано, што је омогућило историчарима да сазнају многе чињенице везане за микенско друштво. На пример, на основу таблица откривене су појединости о начину рада дворске администрације и сазнало се понешто о привреди и религији. Знамо да су микенски Грци поштовали богове као и Грци класичне епохе – спомињу се Зевс, Хера, Посејдон, Арес и други. Тако су таблице, заједно са материјалним изворима, као што су остаци палата, керамике, оружја, накита и слично, важан извор сазнања за ову епоху. Један од најлепших материјалних остатака јесте златна маска пронађена у владарском гробу у Микени, названа **Агамемнонова маска**.

Агамемнонова маска,
16. век пре Христа
(Национални археолошки
музеј, Атина)

Микенски ратник са шлемом израђеним од вепрових кљова,
14. век пре Христа (Национални археолошки музеј, Атина)

Према предању, Грци су почетком 12. века пре Христа напали Троју, град на северозападу Мале Азије. **Тројански рат** је опевао Хомер, чувени грчки песник из 8. века пре Христа, у епској песми под именом *Илијада*. Назив песме потиче од старог назива за град Троју – Илион. Сачувана су и друга писана дела која пружају податке о Тројанском рату, али су сва настала знатно касније од догађаја који описују, тако да се не може с сигурношћу тврдити да се све одиграло онако како је речено. Записано је да су Грци, односно Ахајци, десет година опседали Троју. Како нису успели да је освоје борбом, досетили су се једног другог начина да уђу у град: претваравши се да одустају од опсаде, Тројанцима су на поклон послали великог дрвеног коња као знак мира. Међутим, унутра су били скривени грчки ратници. Док су Тројанци већ прослављали крај рата, Грци су у току ноћи изашли из свог скровишта, отворили

качије града да уђу и остали грчки војници, и освојили град. Према Хомеровом опису у ком има доста песничке слободе, богови се мешају у ратне прилике, на пример Атина и Хера помажу Грцима, док Афродита и Аполон помажу Тројанцима. Иако су се детаљи у реалности могли разликовати, археолошки остаци показују да је Троја заиста била разорена у том периоду.

Модерна представа тројанског коња
(Чанакале, Турска)

Једна од најстаријих
представа тројанског
коња, ваза са Миконоса,
око 675. година пре Христа

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Према Хомеру, Тројански рат је избио због Јелене, жене изузетне лепоте. Наиме, тројански принц Парис је приликом једне посете Спарти кришом отео жену спартанског краља Менелаја, Јелену. Љут због отмице, Менелај је окупио војску и напао Троју. У походу су учествовали разни ахајски краљеви и јунаци, на пример, Ахил, који је водио војску Мирмидонаца (митски народ из Тесалије), и који је главни јунак епа. Један од најмоћнијих владара који је учествовао у рату био је микенски краљ Агамемнон, Менелајев брат. Значајна личност у епу је и лукави Одисеј са Итаке, од кога потиче идеја о дрвеном коњу.

Без обзира на то што су прави узроци рата могли бити и неки други (политички и економски), Јеленина лепота као узрок рата овековечена је у Хомеровим стиховима:

*Такве старешине ћаројанске на кули су седеле:
Када Јелену ћајаз ће се њима ћење на кулу,
један друјом ћијо ћаројоворе крилаје речи:
Замерке нема Тројанцу ни Ахајцу с назувком лејим
што збој овакве жене већ одавно ћодносе *jage*:
обличјем она веома на бесмртне боиње личи!
Нејо каква је *ga je*, у лађама нек се враши
и не осавља нама и нашим ћошомцима жалоси!*

Јелена Тројанска, представа на вази из 6. века пре Христа (Антички музеј, Минхен)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

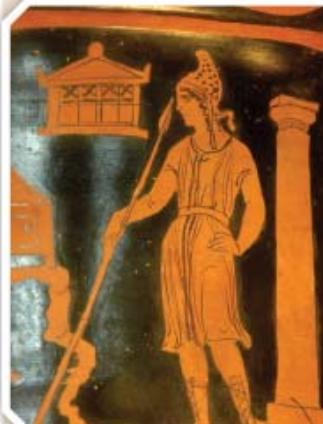
назувак – део грчке опреме, штитник за ноге који се прави од коже; назувак чува потколеницу, превасходно да је не би повредио велики штит који носи војник

Ваза са приказом микенских ратника, 12. век пре Христа (Национални археолошки музеј, Атина)

Ахил, представа на вази из 300. године пре Христа (Музеј Рајкс, Амстердам)

Парис, представа на вази из 4. века пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

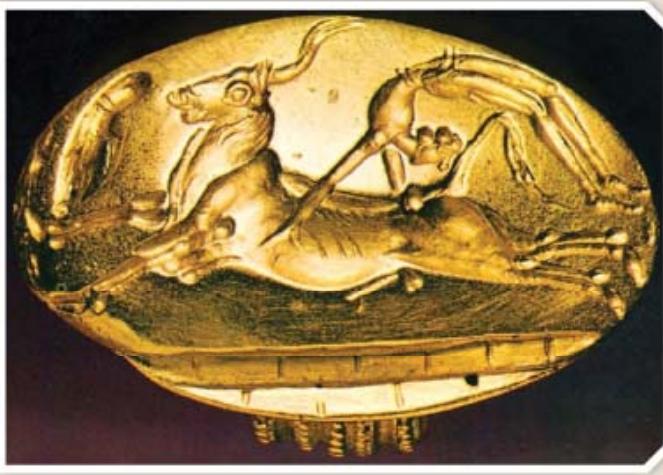
Средином 12. века пре Христа завршава се микенско доба. Не може се са сигурношћу утврдити шта је узрок пропадања микенске цивилизације, да ли земљотреси и временске непогоде, сукоби унутар самих микенских краљевина, или је пак спољни непријатељ био главни разлог за пропаст палата. Највероватније су у питању све набројане околности, при чему су напади споља могли одиграти кључну улогу. Али, поузданних сазнања немамо.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

■ Прва цивилизација на простору данашње Грчке настала је на Кришу, и назива се минојска цивилизација. Позната је по великим палатама, развијеној уметности и миту о краљу Миносу и Минотауру. Нарочито је била чувена Џалаџа у Кнососу, чији су остаци сачувани. Нешто касније, на простору Пелопонеза и централне Грчке, развила се микенска цивилизација коју су чинили Грци – Ахајци. Према предању, Грци су водили Тројански рат, који је описан у епу *Илијада*. Најзначајнији материјални извори из микенског периода су *Лавља кайја* и *Ајамемнонова маска*.

ПИТАЊА

- На основу којих извора стичемо знања о минојској цивилизацији?
- На слици је приказан златни печат из минојског доба. Можете ли да препознате шта је представљено на печату?

- Знате ли да препричате мит о Миносу и Минотауру?
- Које врсте извора сведоче о микенским бедемима? Постоје ли ови бедеми данас?
- Објасните разлику између минојских и микенских палата.
- Да ли знате шта значе изрази „Ахилова пета“ или „јабука раздора“? Ове фразе су везане за предање о Тројанском рату, мада се користе и данас у одређеним ситуацијама. Нека вам наставник објасни порекло ових израза.
- Који народ преузима улогу главне поморске трговачке силе након пада Микене? Присетите се градива из лекције о Старом истоку.
- Да ли уочавате разлику између Херодотовог и Хомеровог дела? Покушајте да објасните зашто се почетак историје као науке везује за Херодота, и зашто Хомерово дело не спада у историографију.

ХОМЕРСКО И АРХАЈСКО ДОБА

хомерско доба / Дорска најезда / архајско доба / алфабет /
колоније / полиси

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Хомерско доба

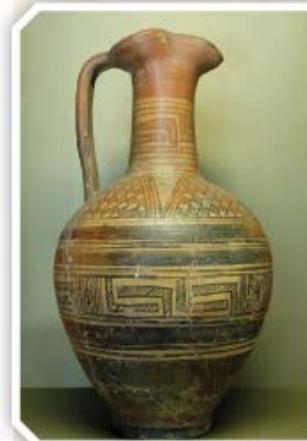
Археолошки материјал из Грчке указује на уништавање микенских центара у периоду од краја 13. до средине 12. века пре Христа. Градови су разорени и спаљени, мада не сасвим напуштени, а дошло је и до опадања становништва у већини области. Власт краљева је знатно ослабила и полако прелазила у руке аристократије. Титула краља задржала се тек понегде. Значајна достигнућа минојске и микенске цивилизације била су изгубљена, пре свега писмо, с обзиром да није било потребе за вођењем дворске администрације – није било богатих владара, а у остацима палата се живело на једноставнији начин. Због тога се каже да је Грчка зашла у „мрачно доба”, период културног задовољавања, када нема више писаних извора који би осветлили прилике из ове епохе.

Само материјални извори сведоче о великој промени – не граде се више палате и нова утврђења, појављују се мања насеља, гробови су углавном били сиромашнији и плитко ископани, док се уметност испољила само кроз грнчарију. Керамика је била везана за практичну употребу, а материјал је био јефин и доступан, тако да је грнчарство цветало. Посуђе је било украшено претежно геометријским облицима, због чега се овај правац у уметности назива **геометријски стил**. Није било пловидбе изван Егејског мора, тако да је мало луксузних предмета стизало до Грчке. Храмови су грађени углавном од дрвета, а становништво се претежно бавило земљорадњом. Требало је да прође неколико векова пре него што је грчка цивилизација достојно заменила, па и превазиша, минојску и микенску, мада су се центри моћи померили из Кнососа и Микене у Атину и Спарту.

У већини старих центара микенске цивилизације учврстили су се Дорци, једно од грчких племена. Међутим, неизвесно је да ли су Дорци били разоритељи микенских градова, или су се само ту настанили. Дорци су најпре ишли у пљачкашке походе ка југу Грчке, а затим долази до њиховох масовног насељавања на Пелопонезу и западној копненој Грчкој. Овај догађај се назива **Дорска најезда**. Осим Дораца и Ахајаца које смо споменули, у Грчкој су живела још два племена. Јоњани, за које се сматрало да су остаци старог Микенског света, живели су углавном на полуострву Атици и острву Еубеји, док су Еолци насељавали северније области Грчке, на пример, Беотију и Тесалију.

Диплонска ваза геометријског стила, 8. век пре Христа (Национални археолошки музеј, Атина)

Ваза геометријског стила, 8. век пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Поред Грчке, и друге области источног Медитерана су претрпеле разарања у овом периоду. Сломљена је моћ Хетита, опљачкан Египат и опустошена Мала Азија. У изворима су нападачи називани „народи са севера”, или „народи са мора”. Напади су у почетку били само пљачкашки, а касније су ови народи имали намеру да се настане у Египту. Египатски фараон Рамзес III однео је победу над непријатељем и о томе оставио сведочанство на зидовима храма:

„Народи са севера су били у јомешњи... Били су одсечени од својих земаља... док су настујали сломила им се храбросћ... Неки на койну, групи на мору. Они који су дошли койном били су јоражени и масакрирани. Они који су уловили у ушће Нила су уловљени у мрежу као њишице.“

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

хеленизација – прихваћање грчке културе и језика

Једна од последица дорске најезде јесте сеоба дела становништва преко Егејског мора, односно у Малу Азију и на острва дуж западне малоазијске обале. Тако су пренети грчки језик и обичаји на исток, отприлике у периоду од средине 11. до средине 10. века пре Христа. Еолци су насељили острво Лезбос и северну малоазијску обалу, око некада моћног града Троје. Јоњани су се насељили нешто јужније, где су основали градове међу којима су најпознатији Ефес и Милет. Из јонске области потиче грчки песник Хомер, рођен у 8. веку пре Христа, када су ове области биле увек хеленизоване. Дорци су колонизовали сам југ малоазијске обале и острва уз њу, на пример, Родос.

- Јонске области
- Дорске области
- Еолске области
- Северозападни Грци (блиски Дорцима)
- Ахајци (остаци микенске цивилизације)
- Јонске сеобе
- Дорске сеобе
- Еолске сеобе

Грчка племена након Дорске најезде

Управо је према Хомеру цела ова епоха након пада Микен па до његовог времена названа **хомерско доба** (од средине 12. до средине 8. века пре Христа). Хомер је испевао *Илијаду*, еп о рату Ахајаца против Троје, и *Одисеју*, о лутању грчког јунака Одисеја након пада Троје. Ови епови дају драгоцене историјске податке не само о 12. веку пре Христа, када су смештене радње оба епа, већ и о времену у ком је сам песник живео. Обе епске песме се сврставају међу најважнија дела светске књижевности.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Доста Хомерових описа одговара материјалним налазима из микенске епохе. На пример, златни пехар за вино са птицама на дршкама који песник описује у *Илијади* стилски подсећа на пехар пронађен у Микени, као што и Хомеров опис Одисејевог шлема одговара налазима из микенског периода.

“Био је шу и йехар рећке израде коју је сшарац {Несшор} донео са собом од куће, окићен златом; имао је чешћи ручке, на свакој су се храниле јо две златне јолубице... Тешко да би ћа неко други моћао јеогићи са схола кад је био џун, али Несшор је шо моћа учиниши ћрилично лако.”

„Схола је {шлем} био вешћо украсен редовима белих кљова од вејра са сјајним зубима, а кљове су се крећале у наизменичним смеровима у сваком реду.”

Хомер, *Илијада*

Несшоров љехар, пронађен у Микени, средина 2. миленијума пре Христа

Микенски шлем од вепрових кљова, 14. век пре Христа (Национални археолошки музеј, Атина)

Архајско доба

У 8. веку пре Христа грчки бродови су поново запловили Медитераном и окренули се прекоморској трgovини. Поновно усpostављање контакта са Истоком имало је далекосежне последице по развој грчког друштва. Нису се размењивали само трговачки производи већ и знања – Грци су усвојили писмо од Феничана и прилагодили га свом језику. Стварањем грчког **алфабета**, Грци излазе из „мрачног доба”, у ком није било писмености. Наредну епоху историчари су назвали **архајско доба**, које је трајало од средине 8. до почетка 5. века пре Христа.

Натпис на вази из Дипилона (у Атини), исписан раним грчким алфабетом, средина 8. века пре Христа (Национални археолошки музеј, Атина)

Остаци грчких храмова:
а) на Сицилији,
б) у северној Африци

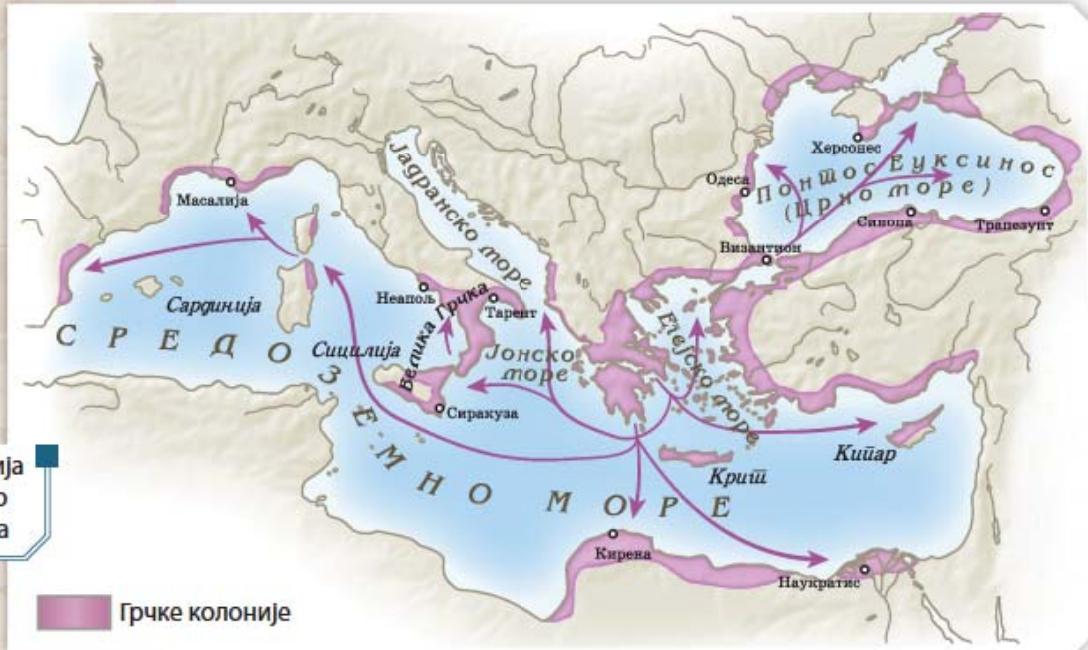

а

б

Развој трговине пратило је оснивање грчких **колонија**. Прве колоније у архајском добу основане су средином 8. века пре Христа и биле су намењене трговцима – једна на истоку, у Сирији, а друга на западу, у Италији. Уследило је оснивање колонија на важним трговачким путевима, на обалама Црног и Мраморног мора на истоку, као и на северној обали Егејског мора. Грци су из залеђа ових области увозили гвожђе, сребро, жито и друге сировине, као и робове. На западном Медитерану колоније су осниване највише у јужној Италији и на Сицилији, где је било доста плодне земље и добрих лука за бродове. Како је на југу Апенинског полуострва било више грчких колонија, цела област је названа **Велика Грчка**. Грци су извршили велики културни утицај на тамошње становништво. Грчких трговачких станица било је и у Шпанији, која је била богата рудницима сребра, у Африци, а на југу Француске основана је Масалија, данашњи Марсель. Осим због трговине, људи су се исељавали и због политичких сукоба и незадовољства у родном граду. Један од значајних разлога колонизације била је и потреба за плодном земљом услед глади и суше.

Грчка колонизација
у периоду од 8. до
6. века пре Христа

Грчке колоније

Атински сребрни
новац са представом
богиње Атине и сове,
6. век пре Христа

Грци нису од почетка доживљавали себе као један народ, нити су се називали Грцима, како их данас зовемо. Уместо тога, постојало је осећање припадности одређеном племену и граду. Контакти са странцима у време колонизације допринели су развијању осећаја националног јединства међу грчким племенима, будући да су се по култури и језику разликовали од локалног становништва у чијој близини су оснивали градове. У архајском периоду грчка племена добијају заједничка имена **Грци** или **Хелени**, која су им наденули становници Апенинског полуострва. Док су их на западу чешће називали Грцима, сами Грци су за себе усвојили назив **Хелени**, а своју земљу су називали Хелада. У архајском периоду Грци су почели да кују новац. Прво ковање новца појавило се у Малој Азији, а касније се проширило и по Грчкој.

**ПОВЕЖИТЕ
ЗНАЊЕ**

- Где су још постојале државе овог типа, односно градови-државе? Погледајте неку од претходних лекција.

Период релативног мира након Дорске најезде допринео је развоју градова и расту становништва пред крај Хомерског доба. Ово су били важни предуслови за настанак првих **полиса** – грчких држава које су биле концептисане око једног града, због чега се често називају градови-државе. Претпоставља се да су се први полиси организовали у другој половини 8. века пре Христа. Полис у оквиру своје територије има град у ужем смислу, који је био политичко и верско средиште и који је најчешће ограђен зидинама, и шире залеђе тј. околину коју чине села. Сваки полис је имао своје законе, државне институције и војску. Због тога полисе посматрамо као државе, без обзира што су према величини територије били знатно мањи од данашњих држава.

Током историје античке Грчке постојало је око 1500 полиса (укључујући колоније, односно полисе ван Грчке), мада нису сви постојали у исто време. **Атина** и **Спарта** су оставили највише трага у историји, зато кажемо да су то били најважнији полиси грчког света. Полиси су се разликовали једни од других по величини, броју становника и државном уређењу. Међутим, неке полисне институције биле су заједничке: скупштина, веће и магистрати које грађани бирају на скупштини. Када кажемо грађани, заправо мислимо на одрасле слободне мушкарце, пошто жене, деца и робови нису били пуноправни грађани, односно нису имали права гласа.

ЗАДАТАК

Баш у време када су Грци истраживали медитеранске и црноморске обале, уобличена је митска прича о Одисејевом вишегодишњем лутању након Тројанског рата. Легенда о Аргонаутима који иду у потрагу за златним руном, такође, осликава грчко интересовање за црноморске обале. Пronађите ове приче на интернету, прочитајте књигу или одгледајте цртане филмове *Oдисеја* и *Јасон и Аргонаути*.

Одисеј и сирене, мозаик из 2. века (Музеј Бардо, Тунис)

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- Са падом микенских центара и дорском сеобом наступило је „мрачно доба“ у грчкој историји. Овај период, од средине 12. до средине 8. века пре Христа, назива се и хомерско доба, према чувеном песнику Хомеру. Тада се Грци нису служили писмом и није било раскоши као у претходној епохи. Осми век представља прекретницу – тада настаје ћрчки алфабет, написана су два значајна дела, *Илијада* и *Одисеја*, организују се ћелиси и почиње ћериод колонизације. Период од средине 8. до почетка 5. века пре Христа организују се први полиси и почиње период колонизације назива се архајско доба. У контакту са страним народима код грчких племена се развија осећај јединства и тада настаје заједничко име Хелени и Грци.

ПИТАЊА

- Које су биле значајне последице дорске најезде?
- Зашто је епоха од средине 12. до средине 8. века пре Христа названа хомерско, или мрачно доба? Објасните оба назива.
- Шта знате о Архајском добу?
- Где су Грци оснивали колоније, и који су били основни узроци колонизације?
- Како бисте објаснили порекло имена Грка/Хелена?
- Шта су полиси?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

АТИНА И СПАРТА

Атина / Спарт / монархија / аристократија / демос / робови / демократија / Солон / Клистен / Ликург

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

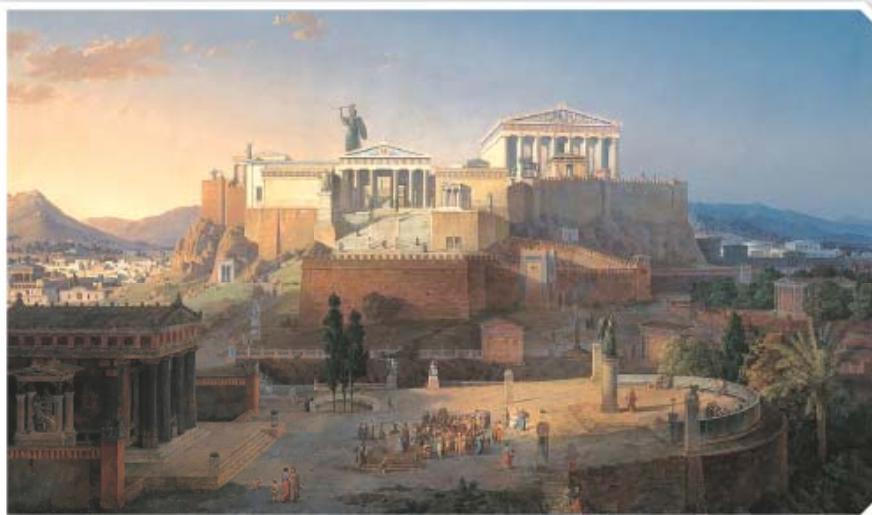
- У ком миту се спомиње Тезеј? Подсетите се грађива из прве лекције о старој Грчкој.

Богиња Атина, Тезеј и Минотаур, 5. век пре Христа (Национални археолошки музеј, Мадрид)

АТИНА

Атина се налази у средњој Грчкој, на брдовитом полуострву Атика. У 2. миленијуму пре Христа, односно у време постојања минојске и микенске цивилизације, на Атици је било више независних насеља. Сматра се да је Атику ујединио у једну државу, са градом Атином као центром, митски краљ Тезеј у 13. веку пре Христа.

Брдо Акрополь у Атини, на слици Леа фон Кленцеа, 1846.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Грчки писац Тукидид у делу *Пелопонески раш* овако је описао уједињење Атике у једну државу:

„У доба првих краљева становници Атике су живели све до Тезејевог времена у малим одвојеним насељима са својим јавним зградама и магистратима и само би, када су били у недоумици, долазили краљу у Атину по савет. У свим осталим приликама водили су сами своју политику и сами су одлучивали; нека од ових насеља чак су повела и рат против Атине... Затим, када је Тезеј постао краљ, пошто је био колико моћан толико и мудар, знао је како да уреди ту област; пошто је укинуо већа и управе осталих градова у корист садашње државе, све их је концентрисао у једну већницу и једну државну зграду. Они су наставили да живе на својој земљи, али Тезеј их је натерао да се навикну на Атину као на своје средиште; захваљујући уједињењу, Тезеј је својим наследницима предао у наслеђе велики град...“

Тукидид, *Пелопонески раш*

Монархија

Државно уређење античке Атине мењало се током историје. Атина је најпре била **монархија** (краљевина), један од центара микенског света. Имала је краљевску палату и зидине које су се могле поредити са онима у Микени, а спомиње се и атинско учешће у Тројанском рату. Након немира изазваних миграцијом Дораца, краљеви су изгубили некадашњи утицај, и власт је постепено прешла у руке **аристократије**.

Касније је настала легенда која је објашњавала укидање монархије у Атини. Када су Дорци напали Атику у 11. веку пре Христа, добили су пророчанство из чувеног грчког светилишта у Делфима да ће победити само ако атински краљ остане неповређен. Међутим, вест о томе се проширила и стигла до Атињана. Чувши за пророчанство, атински краљ Кодро је решио да жртвује свој живот за спас Атине – маскирао се у дрвосечу, изазвао сукоб са Дорцима и погину у борби. Дорци су се након тога повукли. Према легенди, после овог догађаја Атињани више нису бирали краља јер је Кодро био исувише добар да би имао наследника.

Владавина аристократије

Након укидања монархије, државно уређење Атине је било аристократско. Државом су управљале аристократе – **еупатриди**, што у преводу значи „они који су од добрих очева“. Угледно порекло и велики земљишни поседи обезбедили су еупатридима велики утицај у Атини. Уместо некадашњег краља, из редова еупатрида бирани су магистрати – **архонти**. У почетку је власт архоната подсећала на краљевску јер је трајала доживотно. Чак се и титула краља задржала у називу једног од магистрата – *архонт краљ*, мада су се његове функције сводиле на старање о државној религији. Поред архонта краља, бирана су још двојица архоната. Један је био врховни војни заповедник, а други главни судија у споровима. Касније је архонтска власт временски ограничена, најпре на десет година, а затим на годину дана. Тројици архоната приододато је у 7. веку пре Христа још шест, тако да их је укупно било девет.

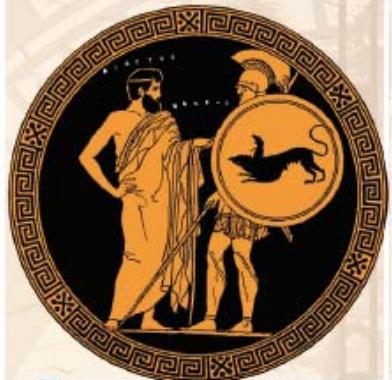
Важну улогу у управљању Атином имало је **Веће Ареопага**. Чланови већа су били аристократе. Веће је доносило пресуде у случају убиства, претресало је законе пре него што се изнесу у скупштину на гласање, контролисало је изборе магистрата и могло је казнити магистрате ако не поштују закон.

Племићи на ћозби, атичка посуда из 5. века пре Христа (Национални археолошки музеј, Мадрид)

Племић у лову, атичка посуда из 5. века пре Христа (Музеј уметности Валшерс, Балтимор)

Кодро, последњи атински краљ (десно), 5. век пре Христа (Археолошки музеј, Болоња)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

архонт – магистрат у античкој Атини (на грчком језику „архонт“ значи владар)

Ареопаг – у преводу Аресово брдо; Веће је добило овај назив јер је заседало на брду посвећеном богу рата Аресу

Ареопаг данас

атичка – припада полуострву Атици

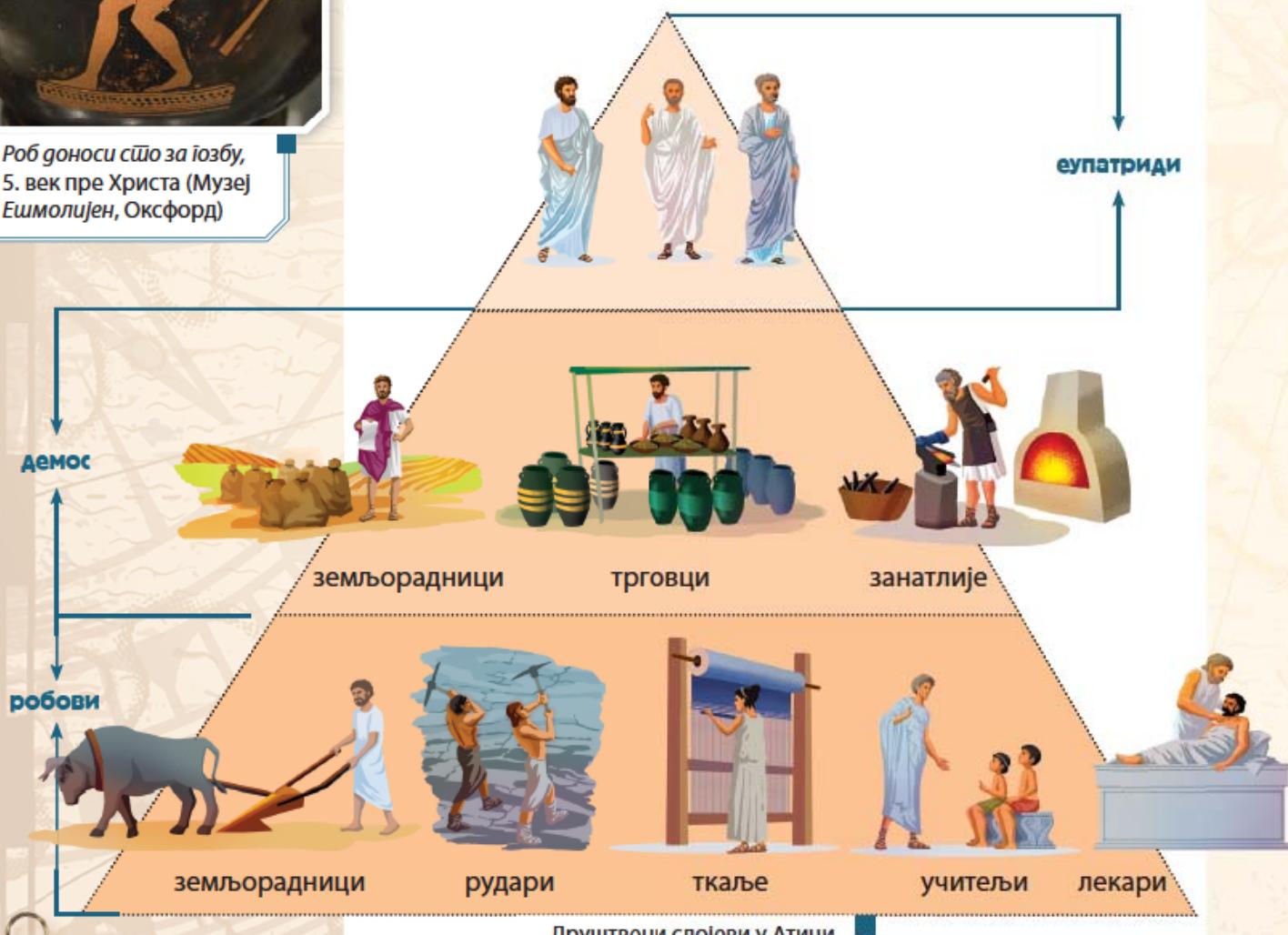
Обућар, атичка посуда из 5. века пре Христа (Музеј Ешмолијен, Оксфорд)

Роб доноси съшо за юзбу,
5. век пре Христа (Музеј Ешмолијен, Оксфорд)

Највећи део атинског становништва чинили су слободни људи који нису били аристократског порекла. Овај слој становништва, који се назива **демос**, бавио се земљорадњом, занатством и трговином. Демос је учествовао у раду атинске скупштине која се називала **еклесија**. У скупштини су грађани с одређеним имовинским стањем гласали о предлозима закона и бирали магистрате. У време владавине аристократије само су богатији слојеви становништва учествовали у раду скупштине.

Поред аристократа и слободних људи, у Атини су постојали и **робови**. Они нису имали личну слободу, па самим тим ни политичка права, и били су у власништву имућних људи. Робови су били ратни заробљеници, али су и Грци могли постати робови ако западну у дугове које касније не могу да отплате (дужничко ропство). Положај робова се разликовао у зависности од посла који су обављали. У најбољем положају су били учени робови, који су васпитавали децу господара. Робови су најчешће обрађивали земљу, али су радили и као слуге у домаћинству, као лекари и слично. И најтеже послове обављали су робови у рудницима и каменоломима. У Атини је живело и доста **странаца**. Они су били слободни људи, али нису имали политичка права.

У другој половини 7. века пре Христа донети су први писани закони у Атини – **Драконтови закони**. Претпоставља се да је народ био незадовољан због самовољног суђења аристократа, стога се указала потреба да се прекршаји и казне јасно одреде и запишу. Ови закони, названи по законодавцу Драконту, упамћени су као изузетно строги, а многе одредбе су касније измене или укинуте. Говорило се да су закони били исписани крвљу, вероватно зато што је и за мање прекршаје била прописана смртна казна.

Утемељење демократије

Антички писци кажу да је раздор између богатих и сиромашних бивао све већи – људи су западали у дугове, продавали су своју земљу, па чак и децу, а када нису имали више шта да продају, постали су робови. Грчки филозоф Аристотел овако је описао стање у Атини:

„Пошто многи беху потчињени мањини, подиже се народ на оне који својом влашћу беху истакнути у односу на већину. Страначка је борба била силна и дugo су једни били против других, те заједнички изабраше Солона за посредника и за архонта, поверили су управљање државом њему... Солон је утврдио устав... Законе су исписали на плочама и поставише их у краљевском трему, а сви се заклеше да ће их поштовати.“

Аристотел, Атински устав

Почетком 6. века пре Христа, антички мудрац и државник **Солон** спровео је низ реформи уз помоћ којих је демократизовао атинско друштво. Повећана су овлашћења Скупштине и сви слободни грађани су укључени у њен рад. Рад око заседања Скупштине припремало је новоосновано Веће од четири стотине чланова. Солон је променио и правило за бирање на највише положаје у држави. Наиме, све до овог периода, само су припадници аристократских породица могли постати архонти. Сада је, уместо аристократског порекла, услов било имовно стање, што значи да су архонти могли постати сви богатији грађани. Становништво је стога подељено на четири класе на основу годишњег прихода са земље. Највиши државни положаји били су ограничени на прве две класе. Осим реформисања државне управе, донете су мере о отписивању дугова и забрањено је дужничко ропство.

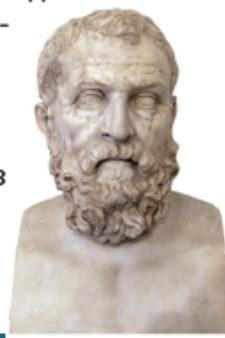
Након Солонове реформе, уследили су сукоби између једних који су тежили већој демократизацији и других који су желели поновно успостављање аристократске власти. Немире је искористио Пизистрат и успоставио тиранску власт, мада је Солоново уређење у главним цртама очувано.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

демократија – друштвено уређење у којем сви пуноправни грађани имају право да учествују у управљању државом

устав – скуп закона којим се уређују најбитнији односи у држави, на пример државно уређење или овлашћења политичких институција

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Биста Солона из 1. века (Национални археолошки музеј, Напуљ)

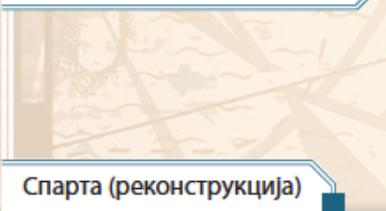
Тирана (тиранска власт) у прво време није имала онај негативан призвук какав је добила касније, и какав и данас има. Није сваки тиранин био зао владар. Тиранин је онај које на власт дошао незаконитим путем и чија власт нема ограничења (мада има тирана који су се и придржавали закона). Аристотел у свом делу *Политика* каже да тирани гледају свој интерес, а не интерес државе, стреме се богатству, склони су насиљу и прогонима неистомишљеника, окружени су телесном гардом и ласкавцима. Описујући њихов долазак на власт, Аристотел каже да су тирани често људи из народа, који су „придобили светину клеветама против аристократије“.

Тираноубице, 2. век
(Археолошки музеј,
Напуљ)

Грчки рашник, атичка посуда
из 6. века пре Христа
(Антички музеј, Минхен)

Спарт (реконструкција)

Тиранида је окончана уз помоћ Спарте и подршку самих Атињана. Уследиле су политичке борбе које су завршене победом Клистена, предводника демократске струје. Клиsten је у последњој деценији 6. века пре Христа спровео реформу државног уређења, чиме је аристократско порекло изгубило значај у политици. Надлежности Већа Ареопага су знатно смањене. Нека овлашћења Ареопага су прешла на друга политичка тела, на пример на Скупштину, чиме је ово веће изгубило своју моћ. Скупштина грађана постала је врховно законодавно тело. У Скупштини је сваки грађанин могао говорити и предложити закон. Уместо Солоновог Већа, установљено је Веће од пет стотина чланова које је разматрало законске предлоге пре него што се изнесу пред Скупштину на гласање. Клистеновим реформама успостављена је демократија у Атини.

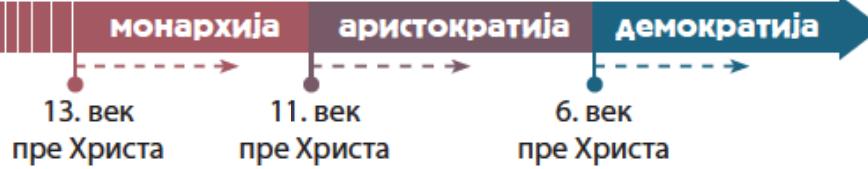
Скупштина је добила право да протера грађанина за кога се раширило схватање да тежи тиранији и угрожава демократију. Ова политичка мера се назива **остракизам**, према комадићу керамичке крхотине (остракон на грчком) на ком су грађани исписивали име онога кога желе да протерају.

Онај чије се име појавило највише пута морао је напустити Атину у року од десет дана и био му је забрањен повратак десет година. Тако је Скупштини дата дужност заштите друштвеног поретка.

Остракон са именом
Перикла, грчког државника
из 5. века пре Христа
(Музеј Аіора, Атина)

Атинско државно уређење

СПАРТА

Спарт се налази на Пелопонезу, у области која се зове Лаконија. У микенском добу Спарту је била моћна краљевина, а њен краљ Менелај спомиње се као један од важнијих учесника у Тројанском рату. Лаконију су освојили Дорци у време најезде и тада нестаје краљевина Спарт, а становништво је дуго живело у малим селима. Касније, уједињавањем више села, настаје дорски полис Спарт. Освајањем суседних области, у којима је живело ахајско становништво, Спарту је постала највећи полис грчког света.

Према предању, спартанске законе и институције установио је **Ликург**, за кога се мислило да је живео у 9. или 8. веку пре Христа. Ликург је отишао у чувено пророчиште у Делфима, где се тумачи волја богова, да сазна да ли су закони које је донео добри. Тражио је од народа да се закуну да ће се придржавати установљеног поретка и да ништа неће мењати док се он не врати. Када је бог рекао да су закони добри и да ће Спартанце пратити слава све док се придржавају овог законодавства, Ликург је одлучио да своје грађане никад не ослободи заклетве. Зато се није вратио у Спарту и окончао је свој живот гладовањем.

Било због заклетве дате Ликургу, или због нечег другог, Спартанци нису волели промене, и држали су се помало одвојено од других Грка. Странци су повремено пртеривани из Спарте дасе не би проширила другачија учења и туђи обичаји, а Спартанци су могли напустити своју земљу само уз одобрење. Ликург је донео низ мера против раскоши и расипништва како би код грађана сузбио похлепу и жељу за богаћењем. Све мере које је доносио Ликург подстицале су грађане на врлину, јуштво и служење заједничком добру – полису.

Модерна статуа
Ликурга, законодавца
Спарте (Палаша Јравде
у Бриселу, Белгија)

„Речју, Ликург је навикавао своје суграђане да не желе, нити знају живети за себе, него да, срасли попут пчела, увек међусобно и са заједницом, збијајући се око свога вође, готово изван себе од усхићења и племенита славољубља, читави припадају домовини.“

Плутарх, *Уборедни живоштойиси*
(Ликургова биографија)

Идеалан грађанин био је онај ко ставља на прво место интерес државе. Ради тог идеала Спартанци су се одрицали многих ствари у животу, а нарочито су се клонили претераних уживања. Од таквог начина живота настаје изразита дисциплина по којој су били познати, али и осећање поноса на то што су Спартанци. Други Грци су се дивили спартанском начину живота, њиховој неискварености и једноставности.

Грчки ратник, средина
6. века пре Христа
(Стари музеј, Берлин)

Посуда са представом ратника,
6. век пре Христа (Музеј Лувр,
Париз)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Ликургови закони нису записани. Грчки писац Плутарх каже да је сам Ликург забранио њихово записивање, „јер је сматрао, ако су главна и најважнија начела за добробит и срећу државе чврсто усађена у навике и васпитање грађана, да она остају постојана и стална“.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Обе аристократске породице које су давале краљеве су за свог претка узимале грчког хероја Херакла, како би своје порекло учиниле славнијим.

Херакле на спартанском новцу из 3. века пре Христа

Спартански ратник, представа на бронзаној вази, око 500. година пре Христа

Штит и шлем спартанског ратника, 5. век пре Христа

Спарту је била **двојна монархија**, што значи да је имала два краља. Краљеви, пореклом из две аристократске породице, били су врховни заповедници војске и старали су се о важним култовима. Краљеве су надгледали **ефори**, једина институција чије се увођење не приписује Ликургу. Било је пет ефора који су бирани на годину дана. За ефоре су могли бити бирани сви пуноправни грађани, а не само аристократе. Ефори су, осим надзирања краљева, обављали одређене судске дужности и водили рачуна о одржавању реда и дисциплине у полису. Постојало је и Веће од тридесет чланова (укључујући и краљеве) које се називало **Герузија**. Чланови Герузије су бирани из редова аристократије, и то само они који су имали најмање шездесет година. Герузија је имала саветодавну улогу, вршила је одређене судске дужности и расправљала је питања која су изношена пред скупштину. У **Скупштину** су улазили сви пуноправни грађани након навршене тридесете године. За разлику од атинске скупштине, у спартанској скупштини грађани нису могли износити своје предлоге нити су расправљали, већ су само слушали предлоге краљева или ефора и изражавали своју вољу викањем. Спартанско државно уређење је истовремено делом монархистичко, делом аристократско, а делом демократско. Ако се морамо определити, најпре бисмо рекли да је уређење било аристократско.

Становништво Спарте делило се на **спартијате**, који су били једини пуноправни грађани полиса (односно једини прави Спартанци, како се говорило), **перијеке**, који су били слободни људи, али нису имали политичких права, и **хелоте**, односно државне робове. Хелоти су обрађивали земљу за спартијате и давали су им утврђени део приноса са земље, док су вишак задржавали за себе. У ратним походима хелоти су служили као лаконаоружана војска, а за изузетне заслуге у рату држава им је могла подарити слободу. Број перијека и хелота је далеко надмашивао број спартијата, због чега је владајућа мањина страховала од побуна. Због тога је установљена тајна полиција, која је имала задатак да убија хелоте који су претили да постану опасни.

Спартанско друштво је нарочиту пажњу посвећивало неговању ратне вештине. Дечаци су од седме године добијали војничко образовање, а након тридесете сви Спартанци су постали професионални војници. Било им је забрањено да се баве земљорадњом, трговином и занатима, како не би занемарили војне дужности. Тако је Спарту била једини полис са **сталном војском**. То је могао бити један од разлога што Спарту није имала зидине, за разлику од других полиса. Ликургу се приписују речи да праве зидине једног града не чине цигле, већ храбри мушкарци. Колико је Спартанцима била важна физичка чврстина говори и чињеница да су слабија деца, она која су рођена са неком маном, одбацивани одмах по рођењу.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

фаланга – ратна формација коју чине збијени одреди пешадије

хоплити – пешадија

Војна формација старогрчког света називала се **хоплитска фаланга**. Спартански хоплити (војници) се, по наоружању, нису битно разликовали од хоплита у другим полисима, али су били боље увежбани и познати по својој храбrosti. У време ратова, спартијати су били наоружани дугачким копљем и штитом, док су перијеци и хелоти имали лако наоружање, кратка копља и праћке. Како је спартијата било мало, у 5. веку пре Христа и перијеци су уврштени у редове правих хоплита.

У 6. веку пре Христа Спартанци су наметнули своју власт суседима, и формирали **Пелопонески савез** под вођством Спарте. Тукидид у наредном веку пише да је Спарта под својом влашћу држала две трећине Пелопонеза и многе савезнике изван њега.

Представа хоплита, 5. век пре Христа (Краљевски музеј умешношти и историје, Брисел)

ЗАДАТAK

Упоредите државно уређење Атине и Спарте. Покушајте да истакнете главне одлике различитих државних уређења.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Најзначајнији грчки полиси били су Атина и Спарта. Државно уређење Атине се мењало, најпре је било монархијско, затим аристократско и на крају демократско уређење. Током владавине аристократије Атином су управљали архонти и *Веће Ареоїа*, мада је постојала и скупштина. Солоновим и Клистеновим реформама у 6. веку пре Христа установљена је демократија у којој скупштина грађана постаје најважнија политичка институција. Спартанско државно уређење је било мешовито, мада је најзначајнију улогу у управљању полисом имала аристократија. Постојала су два краља, Герузија, петорица ефора и скупштина грађана. Спартијани су били чувени по својој војној снази и строгој дисциплини.

ПИТАЊА

- Како се делило становништво Атине, а како Спарте?
- У чему се огледа значај Солонових и Клистенових реформи?
- Шта је остракизам?
- Шта знате о спартанској војсци?
- Герузија се понекад назива и Веће старица. Због чега се тако говорило?
- Какав је био положај хелота у спартанском друштву?

КЛАСИЧНИ ПЕРИОД ГРЧКЕ ИСТОРИЈЕ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Јонија – античка област на западној малоазијској обали. Назив Јонија потиче од грчког племена Јоњана које се овде населило након Дорске најезде

Еретрија – јонски полис на острву Еубеја, преко пута Атике

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

После Маратонске битке настала је легенда да је атински гласник Филипид трчао од Маратона до Атине да јави вести о победи, након чега је од умора издахнуо. Без обзира на питање да ли се то заиста д догодило, прича је касније утицала да се установи **Маратонска трка** са приближном дужином стазе којом је трчао Филипид. Дужина модерне маратонске стазе (42 km 195 m) ипак је неколико километара дужа од раздаљине између Маратонског поља и Атине.

Јонски устанак / грчко-персијски ратови / Маратонска битка / Термопилска битка / Атински поморски савез / Перикле / Пелопонески рат / Сицилијанска експедиција

Средином 6. века пре Христа на истоку се уздиgło Персијско царство. Ширећи се према западу, Персијанци су освојили грчке полисе у Малој Азији и успоставили тираниде. На самом почетку 5. века пре Христа грчки полиси у Јонији побунили су се против Персије, пртерали тиране и успоставили демократско уређење. Овај догађај, познат као **Јонски устанак** (499–493. године пре Христа), био је увод у тзв. класичну епоху грчке историје, која је трајала од прве половине 5. до друге половине 4. века пре Христа.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

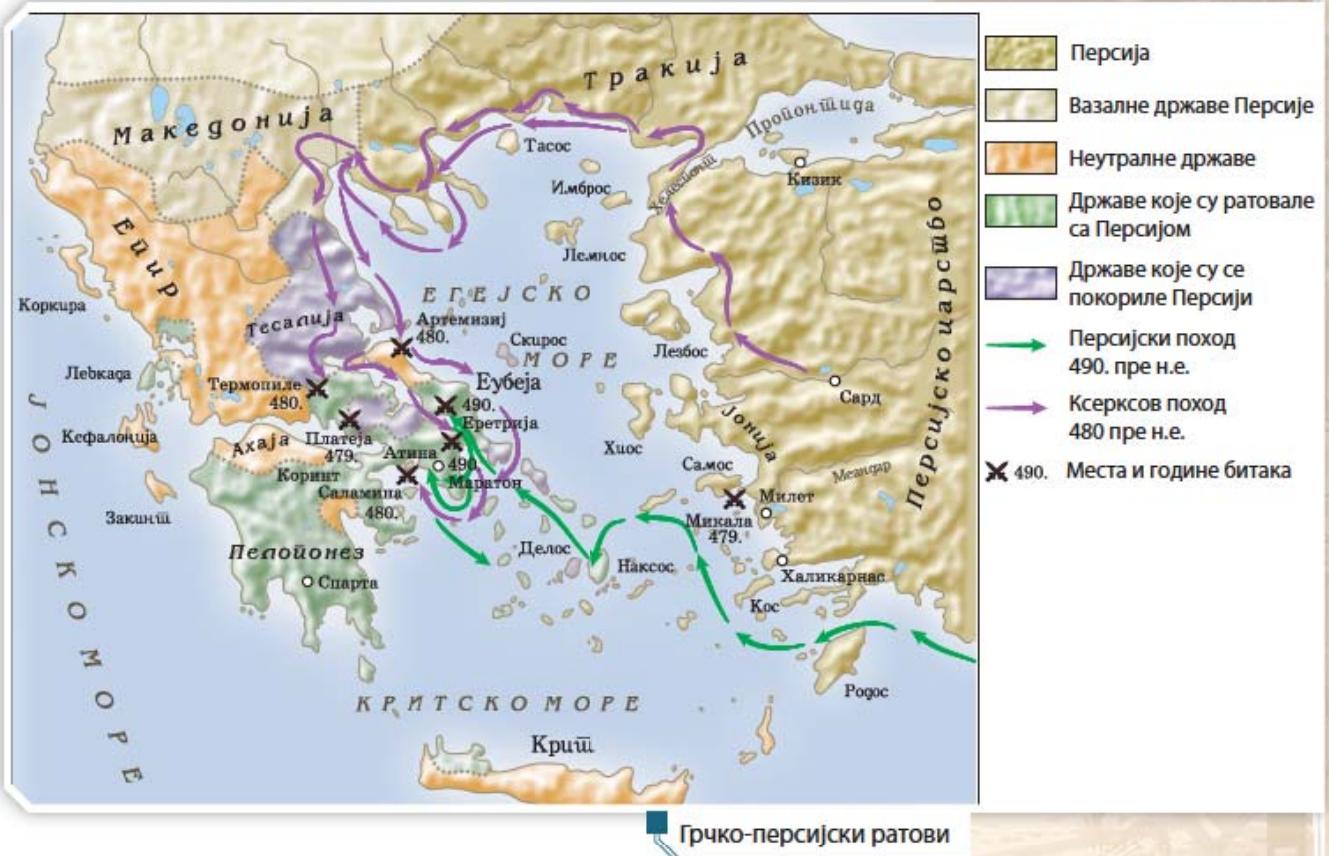
- Где је настало Персијско царство? Како се називао владар који је од Персије начинио моћну државу? Које области су потпале под персијску власт до 5. века пре Христа?

Очекујући персијски одговор на устанак, Јоњани из Мале Азије обратили су се за помоћ грчким полисима у Хелади. Спарта се није одазвала, сматрајући да је Персија предалеко, док су јонски полиси Атина и Еретрија решили да помогну својим саплеменицима и пошаљу ратне бродове.

Побуњеници су у почетку имали успеха, али су Персијанци, у наредним годинама, користећи неслогу међу Грцима, успели да угуше устанак. Кључан догађај било је персијско заузимање Милета, града који је био центар побуне. Град је спаљен, а преживели становници су продати у робље или расељени. Јонски устанак био је повод за избијање **грчко-персијских ратова**, односно низа сукоба између Персије и савеза грчких полиса. Сукоби су трајали педесет година.

Након гашења Јонског устанка, персијски цар **Дарије I** послao је казнену експедицију против Атине и Еретрије због пружања помоћи побуњеницима. Персијска војска је препловила Егејско море, спалила Еретрију, а потом се сукобила са Атињанима 490. године пре Христа на Маратонском пољу, северно од Атине. У **Маратонској бици** атинска војска однела је победу, првенствено захваљујући стратегији војсковође по имениу **Милтијад**.

Персијски цар Дарије I, рељеф на Бехистунском натпису из 5. века пре Христа

Понижени због пораза на Маратону, Персијанци су спремали нову казнену експедицију. Цар Дарије је у међувремену умро, али је његов син и наследник **Ксеркс** наставио са припремама за рат. Грци су знали за Ксеркове намере. Зато су се Атина, Спарта и други полиси удржили како би се супротставили Персијанцима. Велика Ксеркова војска, састављена од четрдесет и шест народа, према речима Херодота, преšла је Хелеспонт 480. године пре Христа и напала Грке са севера. Под вођством спартанског краља **Леониде** Грци су покушали да се супротставе Персијанцима у уском **Термопилском кланцу**, где бројчана надмоћ персијске војске не би могла доћи до изражаваја. Упркос грчким успесима, Персијанци су, захваљујући издаји једног Грка, успели да заобиђу кланац и нападну грчку војску са леђа. Грци су били приморани да поделе војску и део је заузео положаје нешто подаље од кланца. На Термопилима је остао Леонида са својих три стотине Спартанаца који су херојски изгинули, задобивши притом бесмртну славу. У исто време одвијала се и поморска битка код **Артемизија**, на северној обали острва Еубеје. Када се сазнало за исход код Термопила, грчка флота се повукла и битка се завршила без одлучујућег исхода.

Статуа Леониде, 5. век пре Христа
(Археолошки музеј Старше)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Хелеспонт – мореуз који спаја Егејско и Мраморно море, а одваја Европу од Азије

Термопиле данас

Рељефни приказ међанског и персијског ратника у церемонијалној одећи, 5. век пре Христа (палаца у Персеполису)

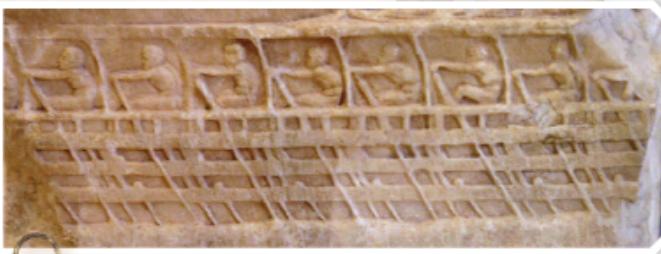
Рељефни приказ војника припадника разних народа у Ксерксовој служби, Ксерксаја (Ксерксаја) у Персеполису (данашњем Ирану), 5. век пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Акрополь – у преводу значи *град на брду*; атински акропол је утврђење и главно светилиште богиње Атине

тријера – брод с три реда весала

Биста Темистокла, римска копија према грчком узору, 2. век (Археолошки музеј Осије, Рим)

Рељефни приказ атинског брода, крај 5. века пре Христа

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Догађаје из прве две деценије грчко-персијских ратова детаљно описује Херодот. Навешћемо одломак из његовог дела који се односи на Термопилску битку:

„Пошто су, наиме, Хелени знали да их чека смрт кад дођу они који су прошли кроз планину да их опколе, уложили су последње снаге у борби против варвара, те су, презираући смрт, слепо јуришали. Многима од њих су се тада већ копља била изломила, али су они мачевима убијали Персијанце. У тој борби херојски се борио и погинуо Леонид, а с њим и многи славни Спартанци. Ја знам имена свих ових великих јунака, а знам и имена свих три стотине Спартанаца... у спомен Спартанаца био је урезан овај натпис: *Јави у Старшу, о српче, да овде лежимо мирно, њихових закона сви слушајућ јокорно ћас.*“

Персијска војска је наставила продор ка Атини. Становништво је напустило град и отишло на оближња острва, а Ксеркс је разорио атински Акропол. Том приликом опљачкани су и спаљени многи храмови. Персијанци су заустављени у поморској бици код острва **Саламине** у близини Атике на јесен 480. године пре Христа. Атински војсковођа **Темистокле** је намамио велике персијске бродове у теснац, где су победу однеле брзина и окретност лакших грчких бродова (тријера). Грци су извојевали велике победе и наредне године код **Платеје** у Беотији и **Микале** на малоазијској обали.

Атински брод (реконструкција)

Након битака код Платеје и Микале, дошло је до разлаза између два најмоћнија полиса, Атине и Спарте. На чело даље борбе против Персије стала је Атина. Године 478. пре Христа Атина је организовала поморски савез који је за циљ имао одбрану грчких полиса од поновног персијског освајања. Седиште савеза је најпре било на светом острву Делосу, отуда назив **Делски савез**. Будући да је Атина имала водећу улогу, седиште савеза је средином 5. века пре Христа пребачено у Атину, и тако је Делски савез временом прерастао у **Атински поморски савез**. Чланице савеза давале су новац у заједничку благајну или одређен број бродова и људи за рат против Персије. Грчко-персијски ратови су окончани 449. године пре Христа склапањем мира између Атинског поморског савеза и Персије. Грчки градови у Малој Азији повратили су слободу, а персијским бродовима је био забрањен пролаз кроз Егејско море.

Персијанац погрдно приказан на грчкој вази, око 460. година пре Христа (Музеј умешности, Хамбург)

Златно доба Атине

Период од пртеривања Персијанаца из Хеладе 479. године до избијања Пелопонеског рата 431. године назива се **златно доба Атине**. Врхунац своје моћи Атина достиже под Перикловим војством. **Перикле** је био врховни војни заповедник – стратег, а ова служба је у току ратног периода постала најважнија у држави. У Периклово доба обновљени су многи храмови и други објекти које су порушили Персијанци. Средином 5. века пре Христа учвршћена је демократија у полису. Од Периклових демократских мера једна од најзначајнијих била је увођење плате за највише државне службе. Пре тога, када је служба била почаст и као таква није била плаћена, само су богатији људи могли бити архонти, јер им је новац омогућавао да се о свом трошку баве јавним пословима. Са увођењем плате највиши положаји у државној служби постали су доступни и сиромашнијем становништву.

Периклова биста, 2. век (Вашикански музеји, Ватикан)

ЗАДАТАК

- Прочитајте највећу похвалу атинском државном уређењу коју је изнео грчки писац Тукидид преко Перикловог говора:

„Ми имамо такво политичко уређење које се не поводи за правним системима других држава. И пре смо ми пример за друге, него што бисмо се на друге угледали. А наша владавина зове се демократија, пошто управљање државом није у рукама малог броја него већине... Свако ужива поштовање према заслуги и свако ће се бирати у јавне службе више због своје честитости него стога што припада неком одређеном друштвеном слоју. И нико се због свог сиромаштва и незнаног порекла не спречава да учини нешто корисно за државу, уколико то може. Ми се разликујемо од наших противника и у војничком уређењу: наиме, наш град је отворен према целом свету; ми не изгонимо странце из земље, из страха да би они нешто научили или видели, и зато што би наш непријатељ могао приметити и искористити нешто што није скривено... И док њихово (спартанско) васпитање иде за тим да се, још од малих ногу, најстрожим начином живота постигне мушка срчаност, ни ми са нашим одмереним начином живота нисмо ништа мање спремни да кренемо у ратне опасности под истим условима као и они... Ми имамо ту предност да се унапред не мучимо због будућих невоља; а када нас оне задесе, показујемо ону исту храброст као и они који се стално злопате. У свему овоме, као и у много чему другом, наш град заслужује да му се диве.“

■ Анализирајте текст и одговорите на следећа питања:

- На који начин је управљање атинском државом било у рукама већине?
- Да ли се критеријуми за избор архонта разликују у Солоново и Периклово време?
- Како схватате Тукидидову реченицу да услов за јавне службе није била припадност „одређеном друштвеном слоју“?
- Који слој је владао у раној историји Атине?
- Због чега сиромаштво и незнатно порекло нису били сметње „да се учини нешто корисно за државу“?
- Да ли су и сиромашни људи учествовали у политичком животу Атине?
- Зашто су Спартанци изгонили странце?
- Какво је то било спартанско васпитање које спомиње Тукидид? Зашто писац каже да се Спартанци злойаше (муче)?

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Подсетите се прве лекције о проучавању прошлости и објасните која је разлика између узрока и повода.
- Шта је, према Тукидидовим речима, био *најсушинији* узрок Пелопонеског рата?

Грчки хоплити

Пелопонески рат

Спарта се у периоду до почетка 5. века пре Христа наметнула као водећи полис Хеладе. Међутим, јачање Атине у току грчко-персијских ратова и деловање Атинског поморског савеза угрозило је спартанску надмоћ. Супарништво Атине и Спарте око превласти у грчком свету довело је до **Пелопонеског рата**, за који Тукидид каже да је био најзначајнији сукоб у дотадашњој грчкој историји. Рат је трајао од 431. до 404. године пре Христа, и вођен је између **Атинског поморског савеза** и **Пелопонеског савеза** на чијем је челу била Спарта. Повод за рат је тај што се Атина сукобила са спартанским савезницима који су се обратили Спарти за помоћ и подстакли је да уђе у рат.

У току рата, Атињани и Спартанци имали су различите стратегије. Снага Атине је почивала на јакој флоти. Атињани су бродовима пустошили обале Пелопонеза – то је била Периклова стратегија „иссрпљивања“ непријатеља. Спартанци су се ослањали на своју копнену војску, проваљивали су у Атику и пустошили поља. Друге године рата у Атини је избила куга, а пренасељеност у самом граду довела је до брзог ширења болести. Сматра се да је од куге умрла отприлике четвртина становништва града, укључујући и Перикла.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Тукидид, који је и сам боловао од куге, али је преживео, даје потресан опис ове болести:

„Умирали су и они о којима се нико није старао, као и они који су уживали велику ногу. И, могу слободно да кажем, није био пронађен никакав лек који би се могао успешно примењивати, јер што је једноме помагало, другоме је шкодило... Најстрашније од свега било је само оно очајање болесника, чим би осетили да су оболели, душу им је одмах обузимала безнадежност, па су се много више предавали болести, него што су јој се одупирали.“

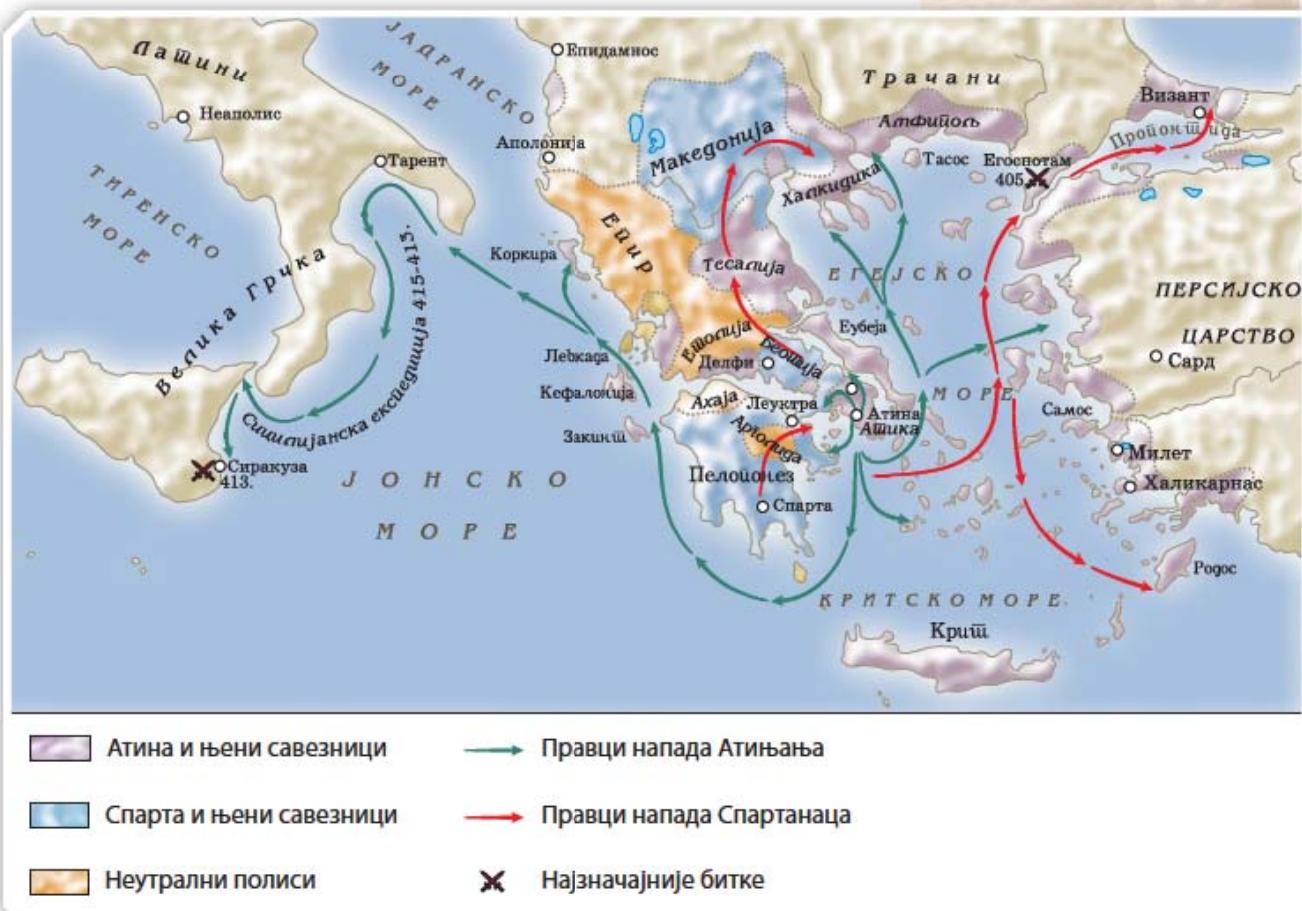
Више од једне деценије борбе су вођене без одлучујућег исхода. Прекретница Пелопонеског рата био је атински напад на дорски полис Сиракузу, на Сицилији 415. године пре Христа. Овај до-гађај је познат под називом **Сицилијанска експедиција**. Према Тукидиду, прави узрок похода је био тај што су Атињани желели да овладају целим острвом, али су истовремено хтели да имају згодан изговор: да долазе у помоћ својим саплеменицима и старим савезницима који су тада били у сукобу са Сиракузом. За експедицију се нарочито залагао стратег **Алкибијад**, жељан новца и популарности, како каже Тукидид. На позив Сиракужана, у рат су се укључили Спартанци. У сукобу са Спартом Атина је била тешко поражена 413. године. Ратни заробљеници – око 7.000 Атињана и њихових савезника – послati су на тежак принудни рад у каменоломе у близини Сиракузе, а затим су продати у робље.

Грчко позориште у Сиракузи

Биста Алкибијада, копија рађена према грчком оригиналу (Кашишолски музеји, Рим)

Пелопонески рат

Борба спартанске и атинске флоте (реконструкција)

У наставку рата главне борбе су се одвијале на мору. Спартанци су схватили да им је потребна јака флота да би однели коначну победу. Спартанска флота, саграђена уз персијску новчану помоћ, однела је велику победу код Егоспотама на Хелеспонту 405. године пре Христа. Атинска флота је уништена, чиме је уништена и њена превласт на мору и могућност прекоморског снабдевања житом. Након вишемесечне опсаде Атине град се предао 404. године пре Христа, чиме је окончан Пелопонески рат и сломљена атинска империја. Атина је морала да распусти савез, да преда готово

целокупну своју флоту и поруши Дуге бедеме који су повезивали град са луком.

Превласт Спарте није трајала нарочито дugo. Велики број полиса се побунио против Спарте, а мешање Персије у грчке прилике додатно је ослабило спартански утицај у грчком свету. У првој половини 4. века пре Христа, Атина се опоравила и обновила свој поморски савез. У ово време је нарочито ојачала Теба, која је 371. године пре Христа коначно сломила моћ Спарте, одневши победу у бици код Леуктре у Беотији. Међутим, јачање Тебе је након једне деценије заустављено зближавањем до тада два огорчена непријатеља, Атине и Спарте. Сукоби између грчких полиса олакшали су суседној Македонији да наметне своју власт у Хелади у другој половини 4. века. Тиме се завршило класично доба у грчкој историји.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Теба – грчки полис у Беотији

ЗАДАТAK

Одaberите неку битку из грчко-персијског или Пелопонеског рата и потражите више информација о том догађају. Припремите кратко излагање о бици користећи PowerPoint презентацију. Можете погледати видео о грчко-персијским ратовима који су припремили други ђаци.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Класична епоха грчке историје почиње ћркко-персијским ратовима, који су вођени од 499. до 449. године пре Христа. У току ратова са Персијом Атина је постала најмоћнији полис у грчком свету и основала је Делски (Атински) поморски савез. Уследило је златно доба Атине када овај полис, под Перикловим вођством, достиже врхунац моћи и учвршује демократију. Од 431. до 404. године пре Христа вођен је Пелопонески рат из ког је као победник изашла Спартा. Три деценије касније спартанску моћ уништила је Теба. Класично доба се завршава успостављањем македонске власти у Хелади у другој половини 4. века пре Христа.

ПИТАЊА

- Које су биле најзначајније битке у грчко-персијским ратовима?
- Зашто се каже да је Периклово доба било златно доба Атине?
- Који је био узрок, а који повод за избијање Пелопонеског рата?
- Шта је Сицилијанска експедиција?
- Које су биле последице Пелопонеског рата?

ХЕЛЕНИЗАМ

Македонија / Филип II / Демостен / Александар Велики / Персија /
битка код Гаугамеле / индијски поход

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Од завршетка грчко-персијских ратова грчки полиси су водили међусобне ратове. Превласт у грчком свету у одређеном периоду имале су Атина, Спарта, а на кратко време је изгледало да ће и Теба наметнути свој утицај. Међутим, власт над грчким полисима успоставиће у другој половини 4. века пре Христа њихов северни сусед, Македонија.

Македонија је била краљевство у залеђу Термајског залива, на североистоку данашње Грчке. Успон Македоније започиње владавином краља **Филипа II** (359–336. године пре Христа). Филип је реформисао војску по узору на грчку војну формацију, створивши **македонску фалангу**. Успешно је ратовао против варварских племена у суседству и тиме показао војну моћ Македоније. Филипове амбиције да прошири власт на северној обали Егејског мора довеле су га у сукоб са грчким полисима, пре свега са Атином. Међутим, грчки полиси се нису ујединили како би пружили заједнички отпор Филипу. Напротив, Грци су и даље ратовали међу собом, а позиви појединачних полиса Филипу да им помогне у рату са суседима омогућили су Македонцима да прошире свој утицај у Хелади.

Највећи атински говорник **Демостен** упозоравао је Атињане каква им опасност прети од Филипа. У говорима који су названи **Филийке**, Демостен је подстицао своје сународнике да се супротставе непријатељу пре него што буде касно. Рекао је: „Чувате се да, трудећи се да избегнете рат, себи не пронађете господара.“ Након вишегодишњег оклевања, Грци су одлучили да следе Демостено-ву политику и лакомислено се упустили у рат са војно спремнијим непријатељем. Грчки полиси, предвођени Атином и Тебом, поражени су од стране Филипа у **битци код Херонеје** у Беотији 338. године пре Христа. После битке, Грци су потпали под македонску власт.

Рељефни приказ грчког војника у борби, око 330. година пре Христа (Музеј Глишшошек, Копенхаген)

Демостенова биста, римска копија према грчком узору (Бришански музеј, Лондон)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Термајски залив – данашњи Солунски залив

македонска фаланга – војна формација Македонца; за разлику од грчких хоплита, македонски војници су имали лакшу опрему (лакши оклоп и мањи штит), али и дупло дуже копље за борбу, које се звало *сарис*

Биста Филипа II, 1. век (Вашингтонски музеј)

Македонски војник са дугим копљем, фреска из гробнице у Тесалији, 4. век пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

сатрап – управник сатрапије, односно покрајине у оквиру Персијског царства

Рељефни приказ македонског ратника на саркофагу, крај 4. века пре Христа (Археолошки музеј, Истанбул)

Филипа је наследио његов син **Александар**, касније назван Велики. Са Александровом владавином (336–323. године пре Христа) почиње ново раздобље у грчкој историји – **хеленистичко доба**. Александар је вероватно био највећи војсковођа старог века. Говорило се да је по оцу потомак Херакла, а по мајци Ахила. Још као младић истакао се у бици код Херонеје, ратујући против Грка. По доласку на власт покорио је варварска племена у залеђу Македоније, а затим је кренуо у Хеладу да би сузбио побуну која је избила у Теби. За пример свима осталима, Теба је сравњена са земљом 335. године пре Христа.

Након сређивања прилика у Хелади, Александар је на челу македонске војске прешао у Азију. Намеравао је да освоји моћно Персијско царство и освети се за злодела учињена Грцима у току грчко-персијских ратова. Прва велика битка између Македонаца и персијских сатрапа одиграла се 334. године пре Христа на реци **Гранику**, на северозападу Мале Азије. Александрова војска је однела победу и потом заузела читаву Малу Азију. У другој великој бици, вођеној у близини града **Иса** на југоистоку Мале Азије, Македонци су 333. године пре Христа разбили персијску војску коју је предводио цар **Дарије III**. Поражени Дарије се дао у бег, док се Александар опходио са поштовањем према заробљеној Даријевој породици.

Подни мозаик из Помпеја (у близини Напуља) са приказом битке код Иса, око 100. године пре Христа (Национални археолошки музеј, Напуљ)

Александрова следећа намера била је да освоји луке у области Леванта, како би отклонио опасност од персијске флоте. Већина градова се радо потчинила Александру, будући да нису подносили персијску власт. Изузетак су били град Тир у Феникији, који је освојен тек након десетомесечне опсаде, и град Газа у Сирији, с тим што је опсада Газе трајала знатно краће. Када је покорио Феникију и Сирију, Александар је наставио ка Египту. Египћани нису пружили никакав отпор Александру. Напротив, дочекали су га као ослободиоца и хероја, и доделили му двоструку круну египатских фараона. За разлику од персијских сатрапа, Александар је показао поштовање према египатским обичајима и култовима.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Шта представља двострука египатска круна?

Када је чуо да Дарије окупља војску, Александар је кренуо на исток. Одлучујућа битка са Персијом вођена је код **Гаугамеле**, на северу Месопотамије, 331. године пре Христа. Александар је однео победу и прогласио се за „краља Азије”. Битком код Гаугамеле персијска моћ је била потпуно сломљена, мада је цар Дарије успео да се спасе побегавши у правцу Медије.

Александар је без отпора заузео централне области Персијског царства. Сатрапе, који су му се потчинили, поштедео је и задржао на својим положајима. У Месопотамији је, као и у Египту, показао поштовање према домаћим култовима и обновио многе храмове. Вавилон је одредио за своју престоницу. Према персијској престоници Персеполују понео се сасвим другачије – царски дворци су опљачкани и спаљени 330. године пре Христа. Дарије је убијен, али не Александровим наређењем, већ издајом једног сатрапа. Кад су војници пронашли царево тело, Александар је противнику приредио достојанствену сахрану, а касније жестоко казнио сатрапа-издајника.

Мада је остварио свој првобитни задатак – осветио је Грке и поразио Персију – Александар је кренуо у нове походе. Његов следећи циљ било је освајање Индије, за коју се мислило да је крајња земља на истоку. Неки индијски поглавари су се без отпора покорили Александру и обећали му војну помоћ у сукобу са Пором, најмоћнијим краљем у Индији. Битка између Македонаца и Порове војске одиграла се на реци **Хидаспу** 326. године пре Христа. Порово најмоћније оружје били су слонови којих је имао око две стотине, а којих су се македонски коњи плашили. Александар је ипак однео победу над бројним индијском војском, међутим, Пора је поштедео и оставио му његово краљевство. Александар је планирао даља освајања у правцу истока, али војници нису имали воље да га прате. Били су измучени дуготрајним ратом, и чули су да их у дубини територије Индије чека још већа војска. Александар је коначно одустао од даљих освајања и вратио се у своју престоницу Вавилон, где је услед болести умро 323. године пре Христа.

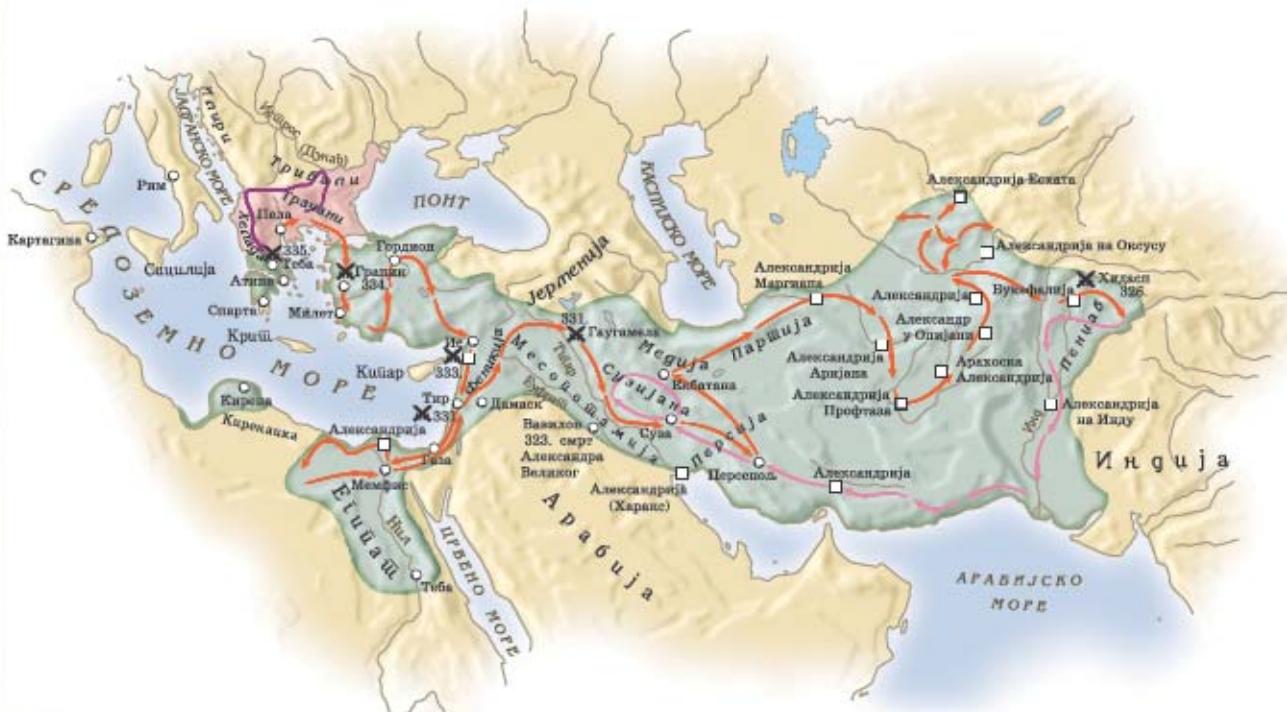
Трачки шлем и штит
македонских ратника

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Према причи коју преносе антички писци, Александар је како волео свог коња Букефала: „После битке са Пором угинуо је и Букефал; не одмах – него касније, како каже већина писаца, од рана од којих су га лечили... или зато што је онемоћао од старости... То веома разжалости Александра који је сматрао да је изгубио ништа мање него друга и пријатеља; и утемељивши град њему на спомен покрај реке Хидаспа, назвао га је Букефалијом.”

Плутарх,
Уборедни живоштоси
(Александрова биографија)

Битка на реци Хидаспу
(реконструкција)

■ Краљевина Македонија у време Александровог доласка на власт

— Александров поход на Трибале и Тебу

■ Територије које је освојио Александар (336-323. пре н. е.)

— Александрова војска у походу на исток

— Правци повлачења Александрове војске

✖ 326. Велика битка

□ Градови које је основао Александар Велики

Држава Александра Македонског,
334–323. године пре Христа

Новчић са ликом Селеука I

Новчић са ликом Птоломеја I

Након Александрове превремене смрти дошло је до сукоба око власти између његових генерала. Борбе за власт су трајале више од четири деценије. Завршене су формирањем три хеленистичке државе у којима су успостављене владарске династије.

У западном делу Александрове државе, односно у Хелади и Македонији, владали су **Антигониди**.

Селеукидима је припао источни део који оквирно одговара некадашњим персијским територијама, док је у Египту владала династија **Птолемејида**.

Ове државе покорили су Римљани у 2. и 1. веку пре Христа. Са римским освајањем птолемејдског Египта 30. године пре Христа завршава се епоха хеленизма.

Александрова статуа, 3. век пре Христа (Археолошки музеј, Истанбул)

ЗАДАТАК

Погледајте ова три новчића из античког периода. На првом је представљен Александар са Букефалом, на другом Александар као Херакле, а на трећем сцена из битке код Хидаспа. Протумачите детаљније ове представе на новцу и покушајте да објасните зашто је новац важан историјски извор.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Како се зове помоћна историјска наука која се бави проучавањем новца?

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- У другој половини 4. века пре Христа грчки полиси су потпали под власт македонског краља Филија II. Његов син је био Александар Велики, највећи освајач старог века. Победивши у биткама на Гранику, код Иса и Гајамеле, Александар је освојио Персијско царство и стигао до Индије. У Јохогу на Индију поразио је краља Пора, али због иссрпљености војске није наставио са даљим освајањима. Након Александрове смрти, његови генерали су се борили за власт у држави, док коначно нису успостављене три хеленистичке монархије. Епоха хеленизма трајала је од владавине Александра Великог до римског освајања хеленистичког Египта 30. године пре Христа.

ПИТАЊА

- Зашто се грчки полиси нису одмах ујединили да се супротставе Филипу II? Присетите се какви су били односи између полиса у претходном периоду.
- Ко је био Демостен? У чему се огледа значај његових Филијика?
- Које су биле најзначајније битке које је водио Александар Велики?
- Како се Александар понашао према својим противницима?
- Шта мислите, зашто је Александар желео да настави ратовање на истоку иако је поразио Персију?
- Шта се десило са Александровом државом након његове смрти?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

РЕЛИГИЈА И УМЕТНОСТ СТАРИХ ГРКА

религија / митови / Зевс / Олимпијске игре / храмови / Партенон / уметност

Грци су живели мањом у полисима, са сопственим законима и институцијама, и често су ратовали једни против других. Али заједнички језик, култови и култура чинили су Грке једним народом.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Да ли су Грци од најстаријих времена доживљавали себе као један единствен народ, или се та свест развила касније?

Зевсова статуа из 1. века,
(Вила Геји, Калифорнија)

Религија и митологија

Стари Грци су веровали у постојање више богова. Богове су замишљали у људском лицу, са свим људским врлинама и манама, мада су се богови од људи разликовали по томе што су били бесмртни и имали натприродне моћи. О грчким представама о боговима сазнајемо на основу митова. Грчки **митови** садрже приче о настанку света, пореклу и животу богова, као и приче о подвизима хероја. Појава писма у 8. веку пре Христа омогућила је записивање древних митова који су се до тада преносили усменим путем.

Према грчкој причи о настанку света у почетку је постојао Хаос, када није било ничега, затим су настали богиња Земља и подземни свет Тартар. Земља је створила небо, планине и море, па митска бића титане, једнооке киклопе, сторуке цинове, а после њих и гиганте. Земљини потомци су се сукобили, свргавали једни друге са власти, а коначну победу однео је Зевс када је поразио титане и бацио их у Тартар. **Зевс** је тако постао врховни бог, господар неба, муња и громова. Зевсова браћа били су **Посејдон**, бог мора, и **Хад**, бог подземља, док је Зевсова жена **Хера** била заштитница брака.

Борба олимпских бојова
и гиганата, Пергамски жртвеник
(Музеј Пергамон, Берлин)

Зевс је имао пуно љубавница, међу којима је било богиња, нимфи, али и смртница. Када се удварао, Зевс се претварао у разна бића: у лабуда, бика, мрава, орла, сатира, или у неког другог бога. Из Зевсових веза родили су се многи богови и хероји. На пример, Зевсов и Херин син је био **Арес**, бог рата, док су из веза са љубавницама рођени **Аполон**, бог светлости, прорицања, заштитник музике и поезије, **Артемида** (Аполонова сестра), богиња лова, **Дионис**, бог плодности, вина и весеља, али и херој Херакле, критски краљ Минос, лепа Јелена Тројанска и други. Из Зевсове главе родила се **Атина**, богиња мудрости и заштитница града Атине. Грци су веровали да најважнији богови (њих дванаест) живе на Олимпу, високој планини у северном делу Грчке.

Статуа богиње Хере, 2. век (Музеј Лувр, Париз)

Статуа Аполона, 2. век (Бришански музеј, Лондон)

Биста богиње Атине, 2. век (Музеј Глийшошек, Минхен)

У грчкој митологији важно место имају хероји. Они су имали делимично божанско порекло због чега су имали надљудску снагу, али су за разлику од богова били смртни.

Највише грчких митова везано је за **Херакла**, сина Зевса и једне смртне краљице. Херакле се борио са разним митским бићима: са Немејским лавом, Лернејском хидром са телом змије и десет глава, Критским биком што бљује ватру, Посејдоновим сином Тритоном који је имао тело рибе, троглавим псом Кербером, чуварем подземног света, и другим створењима. Поред Херакла, познати грчки хероји јесу **Ахил**, главни јунак Хомерове *Илијаде*, и **Тезеј**, који се спомиње у миту о Минотауру.

Борба Херакла и Трифона, 6. век пре Христа (Музеј Акроија, Атина)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

нимфе – божанства природе, бораве поред потока, извора, у планинским шумама или пећинама

сатири – митска бића, најчешће су приказани са људским лицом и телом јарца; живе у шумама где се баве ловом, играју, свирају флауту и пију вино

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- О чему говори *Илијада*?
- Знате ли да препричате мит о Тезеју и Минотауру?

Ахил вуче Хекшорово ћело, 5. век пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

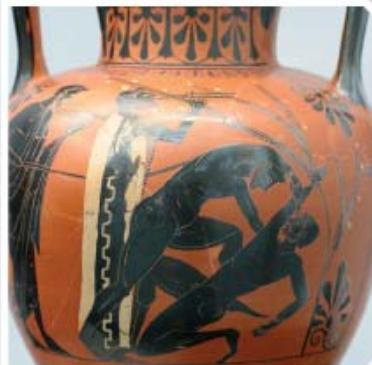
- Како се назива временски период од четири године између Олимпијских игара?

Олимпијске игре

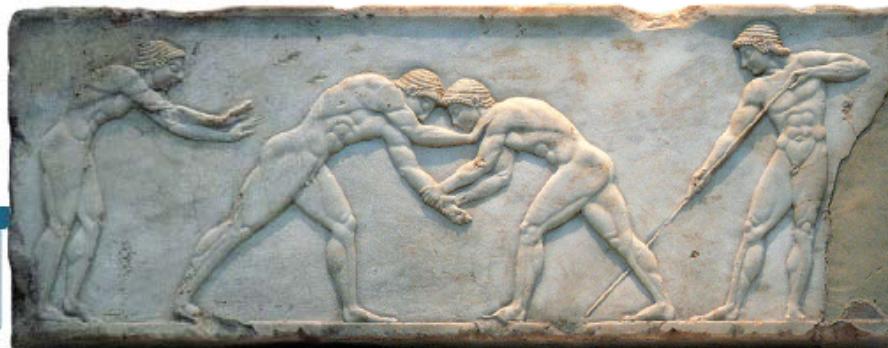
У част богова Грци су организовали разне светковине, од којих су најзначајније **Олимпијске игре** посвећене Зевсу. За време овог надметања у читавој Хелади владао је свети мир и тада је било забрањено водити ратове. Прве олимпијске игре одржане су 776. године пре Христа. Према митској традицији, игре је установио Зевс након победе над титанима, а у првим играма учествовали су и сами богови. Игре су се одржавале сваке четврте године у граду Олимпији на Пелопонезу, где је било Зевсово светилиште. На Олимпијским играма су организована такмичења у многим дисциплинама (на пример, у бацању копља и диска, рвању, песниччењу и трчању).

Приказ тркача на атинској вази, 5. век пре Христа
(Стари музеј, Берлин)

Песниччење, грчка ваза, око 500. година пре Христа
(Антички музеј, Минхен)

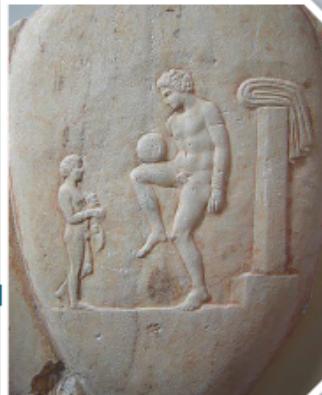

Рељефни приказ рвања,
око 500. година пре Христа
(Национални археолошки музеј,
Атина)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Стари Грци су знали и за друге игре. На пример, на грчким вазама и рељефима посведочене су игре са лоптом, мада оне нису биле део Олимпијских игара као данас.

Приказ младића како се игра лоптом,
око 400. године пре Христа
(Национални археолошки музеј, Атина)

Храмови

Најважније грађевине у старој Грчкој су били храмови. Сматрало се да су храмови куће богова, и у сваком храму се налазила статуа бога коме је храм посвећен. Један од најлепших примера је храм богиње Атине, **Партенон**, изграђен на Акрополу у доба Перикла. Изнад стубова храма биле су плоче са рељефним приказима сцена из грчке митологије. На Акрополу се налазио и храм посвећен Атини и Посејдону, **Ерехтејон**, чувен по својим стубовима у облику жена. Ван Атине, од значајних светилишта издвајају се **Зевсов храм** у Олимпији, где су се одржавале Олимпијске игре, и **Артемидин храм** у Ефесу, који се убраја у Седам светских чуда старатог света. Од Артемидиног храма данас су видљиви само остаци, али знамо да је то била једна од највећих грађевина из античког периода. Један грчки писац је записао: „Видео сам Зевсову статуу, Висеће вртове, велике пирамиде... али када сам угледао Артемидин храм како се уздиже до небеса, сва осталага чуда су била засењена!“

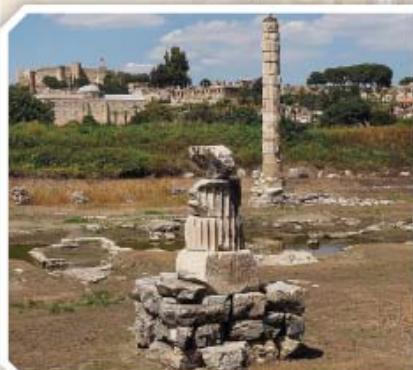
Рељефна плоча са Партенона са митолошком сценом борбе кентаура и човека (Бришански музеј, Лондон)

Партенон

Ерехтејон

Остаци Артемидиног храма

Акрополь (реконструкција):

1. Партенон
2. Ерехтејон
3. Статуа богиње Атине Партенос унутар Партенона
4. Статуа богиње Атине Промахос

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

пророчиште – светилиште у којем су свештенци тумачили вољу богова

а

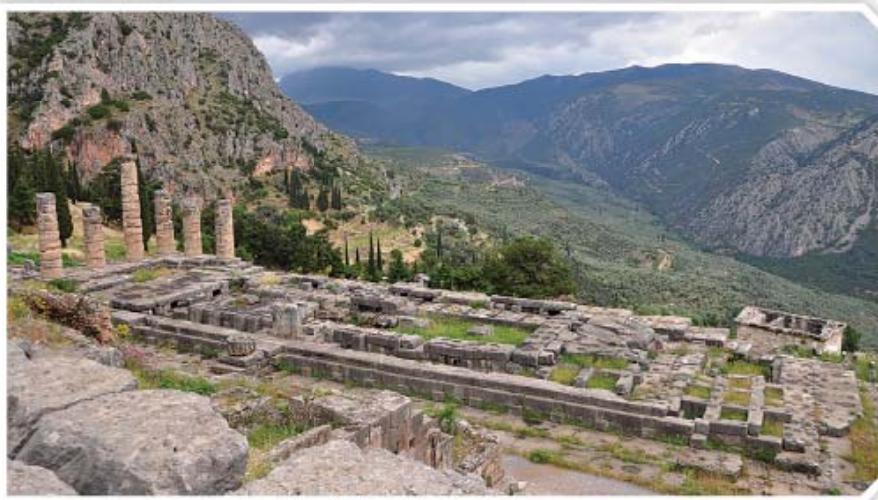
б

а) Свети камен, „пупак света“ и б) остати Аполонове статуе од злата и слоноваче (Археолошки музеј, Делфи)

При неким храмовима налазила су се пророчишта. Најзначајније пророчиште је било у Делфима, где се налазио Аполонов храм, и где је пророчица Питија тумачила вољу богова. За Грке су Делфи били центар, односно „пупак света“, како се још говорило. Према легенди, када је Зевс пустио два орла са супротних страна света да пронађу његов центар, срели су се баш у Делфима. У пророчиште су долазили људи и ван грчког света да траже савет од бога. Воља богова је била нарочито важна пре предузимања значајних подухвата, на пример, покретања рата.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- У једној од претходних лекција смо споменули да је краљ Ликург ишао у Делфе по Питијин савет. Којим поводом је то било?

Остатци Аполоновог храма

ЗАДАТAK

Питија је одговарала у стиховима. Често је давала двосмислене одговоре које је требало накнадно протумачити. Прочитајте Питијино пророчанство упућено Спартанцима а затим одговорите на питања:

„Вама ће мештани Спарте, што поља широка има, или Персијанци да сруше моћни престони и дивни град, или ако не буде тако, од Херакла потомак славни краљ ће погинути и Спарта ће проливати сузе тада.“

Херодот, *Историје*

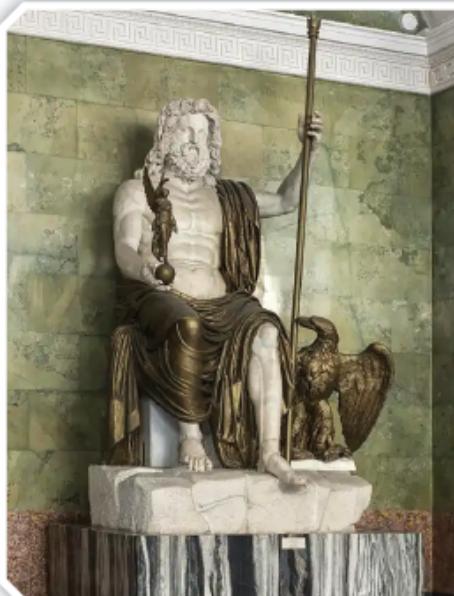
- О ком догађају је реч? Који краљ је у питању?

Сликарство, вајарство и архитектура

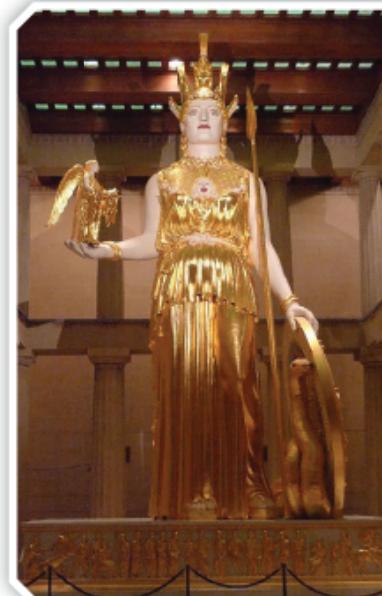
Материјални извори сводоче о изузетним остварењима старих Грка у области ликовних уметности. Међу најзначајније уметничке изворе спадају скулптуре, осликано керамичко посуђе и остаци храмова. У класичном добу **грчка уметност** достиже свој врхунац – тада настају најлепша скулптурална дела, и развија се идеал лепоте који је утицао на каснију уметност, а који важи и до наших дана.

На керамици су најзаступљеније митолошке теме. На основу сачуваних посуда стичемо утисак да су Хераклови подвizi и епизоде из Тројанског рата били међу омиљеним мотивима код грчких уметника. Осим митолошких представа, на посудама се често налазе призори са атлетских такмичења која се одржавају у склопу верских светковина. На вазама, такође, видимо сцене из свакодневног живота, а међу честим темама су и призори битака.

Грчке скулптуре убрајају се међу најлепша уметничка дела у читавој историји. Најпознатији вајари били су **Фидија, Мирон и Поликлет**, који су живели у 5. веку пре Христа. Правили су скулптуре богова, хероја и атлета, најчешће победника на Олимпијским и другим играма. Њихове скулптуре су углавном рађене у бронзи, док су оне значајније прављене од дрвета па прекривене слоновачом и златом. Најпознатија Фидијина дела су **Зевсова статуа**, која се налазила у Олимпији, и **статуа богиње Атине Партенос** из Партенона, обе од злата и слоноваче. Зевсова статуа се убраја у једно од Седам светских чуда Старог света. Оригинал није сачуван, мада нам је познато како је изгледала на основу представе на новцу. Атинина оригинална статуа је такође изгубљена, али је сачувано више копија из римског периода на основу којих се може претпоставити како је изгледала. Мирон и Поликлет упамћени су по својим статуама атлетичара, од којих се по својој лепоти нарочито издваја **Миронов Бацач диска**.

Зевс, реконструкција
(Музеј Ермишаж, Санкт Петербург)

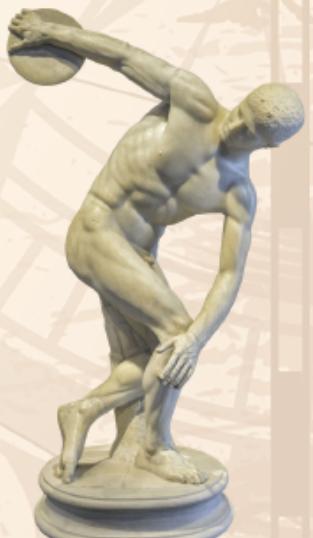
Атина Паршенос, Нешвил
(реконструкција)

Херакле убија змије у колевци, атичка посуда из 5. века пре Христа (Музеј Метрополитан, Њујорк)

Сцена венчања на атичкој посуди, 6. век пре Христа (Музеј Метрополитан, Њујорк)

Бацач диска, римска копија из 1. века (Национални музеј Рима)

Храмови су главни показатељи развоја архитектуре код старих Грка. На основу изгледа стубова, развила су се три стила. **Дорски стил** је најстарији и одликује се једноставним, масивним стубовима са пљоснатим завршетком (капителом) на врху. Најпознатији храмови грађени у дорском стилу су Партенон и Зевсов храм у Олимпији. **Јонски стил**, какав се види код Ерехтејона, подразумева елегантније стубове са спиралним украсима на врху стуба. Стубови грађени у **коринтском стилу** имају раскошан врх, сачињен од стилизованог цвећа. Овај тип градње се нарочито користио у римској епохи.

Јонски капител, Ерехтејон

Коринтски капител, Храм Зевса у Атини

Дорски капител, Партенон

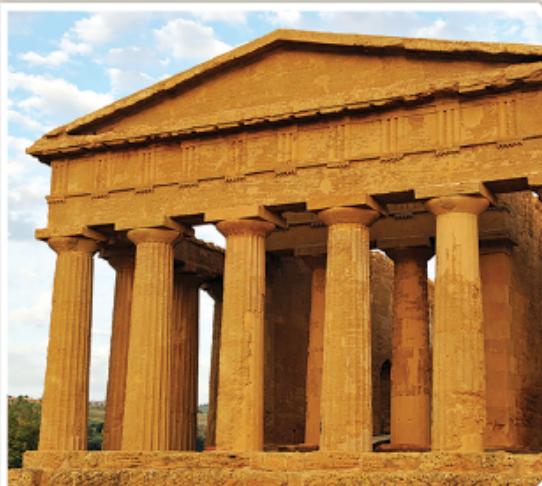
ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

У основи старогрчке религије били су заједнички митови, храмови и верске светковине, од којих су најзначајније биле Олимпијске игре. Стари Грци су веровали у више богова, а врховно божанство је био Зевс. Митологија је била главна инспирација грчким уметницима – на посудама се најчешће сликају митолошке сцене, а вајари су углавном правили скулптуре богова и хероја. Најлепша дела архитектуре су храмови. Међу храмовима се по значају и лепоти истиче Партенон, храм богиње Атине.

ПИТАЊА

- Који су били најзначајнији богови у старогрчкој религији?
- Зашто су Олимпијске игре биле важне Грцима? Шта мислите, по чему се данашње Олимпијске игре битно разликују од старогрчких?
- Шта знате о Партенону?
- Које су биле најпознатије Фидијине статуе?
- Ко је извајао скулптуру *Бацач диска*?
- Ком стилу припадају стубови храма са слике?

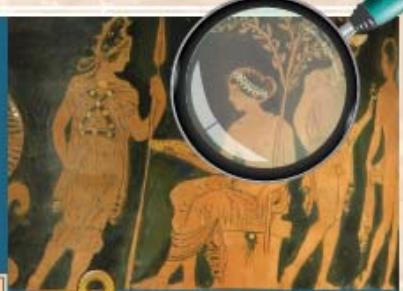
КЊИЖЕВНОСТ И НАУКЕ

епови / Хомер / Хесиод / лирске песме / драма / науке / филозофија
/ Сократ / историја / беседништво

Стари Грци су дали велики допринос развоју књижевности. Грчка књижевност је, као и уметност, била повезана са митом. Од најраније прошлости певале су се песме које су славиле митске догађаје, подвиге богова и хероја. Певало се уз пратњу музичких инструмената (лире и китаре) на верским светковинама и на гозбама које су приређивале аристократе. Песме су се прво преносиле усменим путем, а са открићем писма почеле су да се записују. Тако настаје писана уметничка књижевност. Најпре се јавља епско и лирско песништво, а нешто касније настаје драма, и почело се писати у прози. У грчком свету се развијала и наука. Многе постојеће дисциплине, коришћене до тада у практичне сврхе, стари Грци су утемељили као науке, на пример математику, физику и медицину. Уметност, књижевност и научна достигнућа стarih Грка утицали су на развој других цивилизација, пре свега оних у Европи. Зато се каже да на темељима старогрчке културе почива култура читаве Европе.

Песништво

Прве сачуване **епске песме** уобличене су у 8. веку пре Христа, када је усвајање писма омогућило записивање песама. Тада је **Хомер** саставио епове *Илијаду* и *Одисеју*, а нешто касније, око 700. године пре Христа, настају **Хесиодови** епови *Рађање бојова* и *Послови и дани*. Оба песника кажу да су их божанске музе надахнуле да испевају своје песме. *Илијада* говори о догађајима из последње године Тројанског рата, а *Одисеја* о пустоловинама грчког јунака Одисеја након пада Троје. Хесиод је у *Рађању бојова* певао о томе како су настали свет и богови, и како је Зевс победивши титане постао господар света. У другом епу, *Послови и дани*, песник на основу једне околности из сопственог живота (судске парнице између Хесиода и његовог брата око поделе наследства) изводи опште закључке о животу, говори о правди, моралу и часном раду као основним начелима за срећан живот. Хесиод даје и упутства сељацима у вези земљорадње и поморства. У све то су уплетени и митови који служе песнику да покаже какав свет су створили богови и како су потом настале невоље.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Шта сте научили о овим инструментима из предмета Музичка култура?

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Подсетите се шта сте прочитали о Хомеровим еповима у претходним лекцијама.

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

музе – пратиље бога Аполона; надахњивале су песнике и уметнике, а касније је свака муза добила своју делатност – на пример, Калиопа је била заштитница епске поезије, Еутерпа лирског певања, док је муза Клио била заштитница историје

Музе на мермерном саркофагу, 2. век (Музеј Лувр, Париз)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Хомерове и Хесиодове песме имале су велики утицај на уобличавање грчке представе о њиховим боговима. Зато Херодот каже:

„О пореклу сваког појединог божанства, и да ли су они сви одувек постојали и како изгледају, нису Хелени донедавно и, да тако кажем, до јуче знали баш ништа. Мислим, наиме, да су Хесиод и Хомер били од мене старији највише четири стотине година и никако више. Они су Хеленима први створили приче о постанку богова, дали им имена и објаснили божанске почасти и вештине и, најзад, описали њихове ликове.“

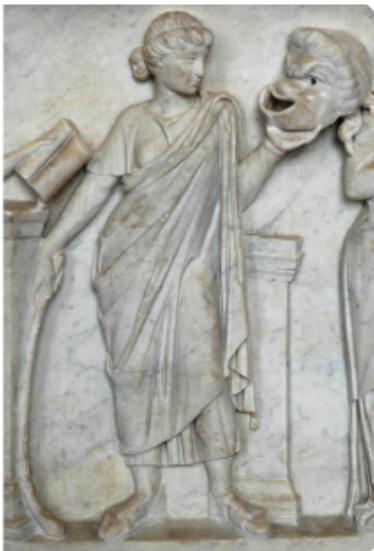
Херодот, *Историје*

Бисте Хомера и Хесиода
(Британски музеј, Лондон)

Сафо, око 500. година
пре Христа (Национални
музеј Варшаве)

Муз Талија, заштитница
комедије, држи позоришну
маску, 2. век (Музеј Лувр,
Париз)

Позориште у Делфима

Бронзани приказ позоришне маске, 4. век пре Христа
(Археолошки музеј у Пиреју, Атина)

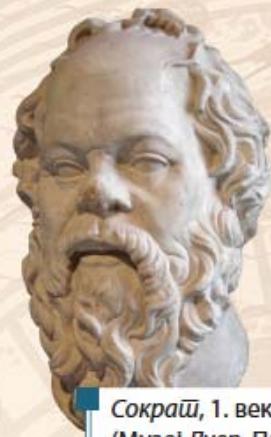
Филозофија и науке

Поједини учени Грци довели су у питање митолошке приче о настанку света. Из разумског преиспитивања митова и настојања Грка да објасне свет око себе настала је **филозофија**. Први филозофи су се бавили проучавањем природе, тражећи одговор на питање од чега је и како је све настало. На пример, филозоф **Талес**, који је живео око 600. године пре Христа, сматрао је да је све настало из воде. Бавећи се природним појавама, филозофи су унапређивали знања из области математике, физике, астрономије и других природних наука. Са појавом **Сократа**, чуvenог филозофа из друге половине 5. века пре Христа, филозофска мисао се усмерава на теме које су више окренуте човеку и његовом животу. Зато се каже да Сократово учење представља прекретницу у историји филозофије. Сократ је говорио да сви људи теже срећи, а да се истинска срећа достиже само остваривањем моралних вредности, односно усмеравањем ка ономе што је добро, ка врлинама. Зато је презрео богатство и луксуз који човека удаљавају од достизања истинске среће. Делфијско пророчиште је рекло за њега да је најмудрији човек, а он сам је говорио да је мудар, јер је свестан свог незнაња. Позната је његова изрека: *Знам да ништа не знам.*

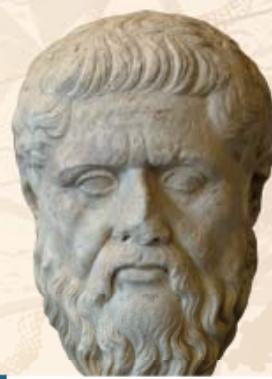
Сократ није записивао своје мисли, већ је разговарао са другим грађанима и тако учио људе врлинама. Ипак, Сократово учење је остало познато захваљујући његовом ученику **Платону**, другом великим филозофу антике. Платонова дела су била у форми дијалога које је водио Сократ са другим филозофима и државницима. Расправљало се о идеалној држави, државнику, законима, али и другим темама, на пример, о бесмртности душе, правичности и побожности. Платон је основао школу у Атини где су се изучавале филозофија, математика и друге науке.

У Платоновој школи се образовао **Аристотел**, најзначајнији филозоф 4. века пре Христа, и учитељ Александра Великог. Аристотелово знање је било веома широко – бавио се филозофијом, математиком, физиком, биологијом, музиком, политиком и другим наукама. Проучавао је постојеће уставе грчких полиса и расправљао о државним уређењима (на пример, о монархији и демократији). Био је први научник који детаљно износи и образлаже своја сазнања из различитих области.

Филозофија је дала подстицај развоју многих наука, а неке науке су се директно развиле из филозофије. Чувени филозоф из 6. века пре Христа, **Питагора**, био је уједно и један од најбољих математичара антике. За њега кажу да је први употребио назив **филозофи**, што значи *љубишељи мудрости*, за људе који озбиљно проучавају природу ствари, теже истини и знању. Филозофија је утицала и на развој медицине – најпознатији лекар антике, **Хипократ** са Коса, такође се бавио филозофијом. И данас лекари, ступајући на дужност, полажу Хипократову заклетву. Она обавезује лекаре да часно раде свој посао.

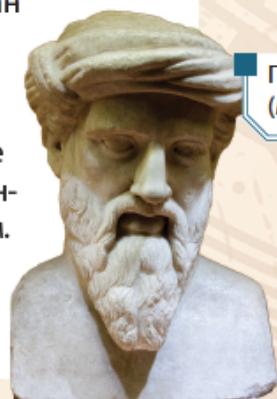
Сократ, 1. век
(Музеј Лувр, Париз)

Платон, 2. век
(Музеј Глийшошек, Минхен)

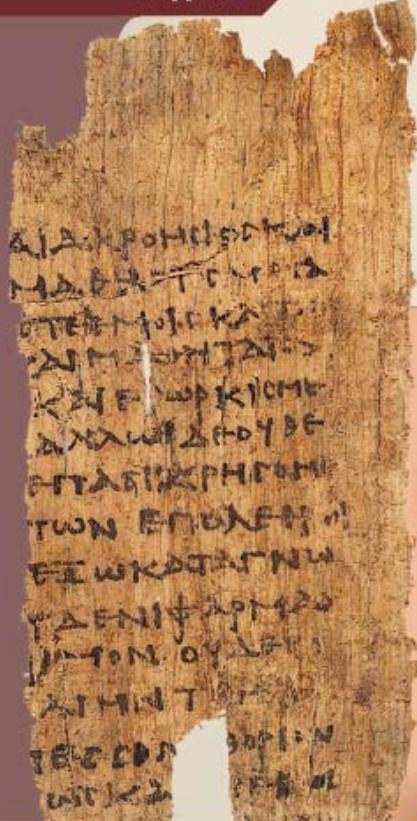

Аристотел, 1. век
(Музеј Лувр, Париз)

Питагорина биста, 1. век
(Кашишолински музеј, Рим)

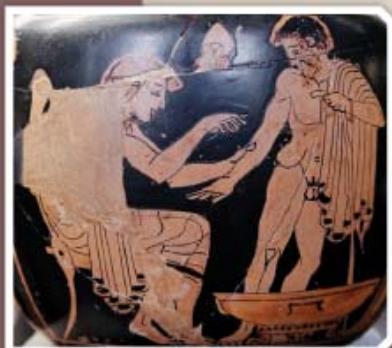

ЗАДАТAK

Фрагмент Хијокрашве заклетьве на папирусу

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Аполон, Асклепије, Хигеја и Панакеја – грчка божанства лечења

Атичка боца са приказом лекара и пацијента, око 480. година пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

Хипократова заклетва је настала у 4. веку пре Христа. У 20. веку усвојена је нова верзија Заклетве, прилагођена модерним околностима. Прочитајте одломке из обе верзије Хипократове заклетве, оригиналне и модерне, и покушајте да објасните зашто су неки делови оригинала изменjeni. Да ли су основна начела лекарске професије остала иста?

Одломци оригиналне Заклетве:

- Кунем се Айолоном лекаром, Асклейијем, Хигејом и Панакејом, и за сведоке узимам све бојове и све боиње, да ћу се, у складу са својим способностима и својим расуђивањем, држати ове Заклетьве.
- Преисивају лечење на добробић својих пацijената у складу са мојим способностима и мојим расуђивањем и никада никоме нећу нанести зло.
- Никоме нећу, чак и ако ме замоли, преисаши смртноносан ошров нишићу му даши савеш који може проузроковати његову смрт.
- Све што сазнам првилком вршења моје професије или склоневно њословљања са људима, а што не шреба ширити даље, чувају као тајну и никада нећу открити.

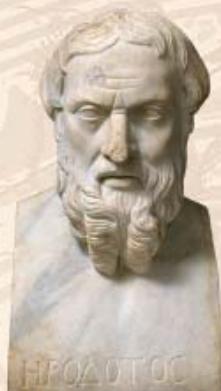
Одломци модерне верзије Заклетве:

- Участујам међу чланове лекарске професије, свечано обећавам да ћу свој живот спавати у службу хуманости.
- Свој ђозив ћу обављати савесно и достојанствено.
- Највећа брига ће ми бити здравље мојих болесника.
- Поштовају тајне оних ко ми се ђовери.
- Увршењу дужности време болеснику неће на мене утицати никакви обзир, етничко порекло, род, вера, националност, раса, сексуална оријентација, политетичка или класна припадност.
- Ајсолово ћу поштоваји људски живот од самог ђочетка.

Историја и беседништво

У 5. веку пре Христа почело се писати у прози. Појављују се први писци који су писали са намером да пренесу догађаје како су се заиста десили, без митских елемената и улепшавања. То је био почетак **историје** као науке, односно историографског писања. Први историчар био је **Херодот** из Халикарнаса. У својој Историји описао је грчко-персијске ратове, како би славне догађаје сачувао од заборава. Млађи Херодотов савременик, **Тукидид** из Атине, сматра се највећим историчарем антике. Описао је Пелопонески рат, у ком је и сам учествовао. Осим што је имао личног искуства у догађајима о којима пише, Тукидид је прикупљао податке од других учесника и упоређивао их.

У истом периоду развија се и **беседништво**. Беседе су у почетку биле само усмене, а касније су записиване и објављиване. Најбољи беседник у старој Грчкој био је **Демостен**, који је својим говорима против краља Филипа II утицао на Атињане да се супротставе македонском освајачу.

Херодотова биста из 2. века, римска копија грчког оригинала из 4. века пре Христа (Музеј Метрополитан, Њујорк)

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Шта сте прочитали о Херодоту, Тукидиду и Демостену у претходним лекцијама?

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

беседништво – говорништво

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- Важна достигнућа старих Грка огледају се у књижевном стваралаштву, утемељењу многих наука и унапређивању научних сазнања. У књижевности се најпре развило епско јесништво, а најзначајнији епски песници били су Хомер и Хесиод. Убрзо се развило лирско песништво и драма. Грчки мислиоци су изумели филозофију, усавршили знања из математике, медицине и других наука. Стари Грци су почели да се баве проучавањем прошлости, из чега се развила *историја* као наука, а развијало се и беседништво.

ПИТАЊА

- О чему су певали епски песници?
- Који су били најзначајнији писци трагедија?
- Која су била интересовања грчких филозофа?
- Шта мислите, како је одбацивање митова утицало на развој историје као науке?
- Наведите најпознатије научнике грчког света.

ХЕЛЕНИСТИЧКА КУЛТУРА

КЉУЧНЕ РЕЧИ —

хеленистичка култура / Александар Велики / Лисип / мозаик / Александрија / Александријска библиотека

САЗНАЈТЕ ВИШЕ —

Плутарх пише да је Александар „оденуо по први пут варварску ношњу, било зато што се хтео зближити с домаћим обичајима у уверењу да заједништво навика и крви много доприноси оплемењивању срца људи, било да је то покушај да се клањање до земље крадом уведе међу Македонце навикавајући их мало помало да поднесу промене у његовом начину живљења. Ипак, није усвојио познату међанскую ношњу која је била посве варварска и необична, и није прихватио ни панталоне, ни ограч, ни тијару (врста персијске капе), него нешто по средини између персијске и међанске, баш их вешто спојивши у једну која је била суздржанија од једне, а раскошнија од друге. Исправа ју је носио само када је имао посла с варварима и код куће са пријатељима, а касније се у таквој ношњи показивао и јавно... Македонцима је тај призор био неугодан, али како су се дивили његовим другим врлинама, сматрали су да треба да му опрости неке ствари које су служиле његовом задовољству...“

Плутарх, *Уборедни живоштиси*
(Александрова биографија)

Венчање Александра и Персијанке (приказани као Арес и Афродита), фреска у Помпејима, 1. век

Стари Грци су од најранијих времена долазили у додир са народима на Старом истоку. Усвојили су многе значајне тековине са Истока, на пример, писмо и астрономска знања. Међутим, ови утицаји нису нарочито мењали грчку културу, а Грци и Персијанци су и даље били два одвојена света. Тек са Александровим освајањима на истоку у другој половини 4. века пре Христа долази до значајног преплитања грчке културе са културама староисточних народа. Овим стапањем настаје нова, **хеленистичка култура**.

Александар је ширио грчку културу на истоку и подстицао зближавање Грка и Македонаца са Персијанцима. За пример осталима, Александар и његови генерали оженили су се Персијанкама племенитог рода, а потом је организована масовна свадба на којој се десет хиљада Македонаца оженило са Персијанкама. Како би га Персијанци прихватили као свог владара, Александар је почeo да носи источњачку одећу, увео је неке персијске обичаје на двору и укључио је Персијанце у своју службу. Кажу да је Александар намеравао да измеша становништво – пресели Персијанце у Европу а Грке у Азију – и направи јединствено царство. Прерана смрт га је омела у многим плановима, и држава се убрзо распала на неколико краљевина. Међутим, Александрова политика стапања култура је ипак оставила трага, упркос македонском отпору таквим плановима и делима.

Хеленистичко раздобље је донело значајне промене у области религије. Спајањем грчких и источњачких богова настају нова божанства, мада су и даље поштована и стара. Александар је усвојио источњачки обичај да се владари поштују као богови, и тај обичај се задржао и код његових наследника.

Новац са представом Александра са роговима, симболом египатског бога Амана, око 300. година пре Христа (Британски музеј, Лондон)

Александров савременик и пријатељ био је чувени вајар **Лисип**. Заједно са Фидијом, Мироном и Поликлетом, сматра се за једног од највећих представника грчког вајарства. Лисип је нарочиту пажњу посвећивао изради портрета, приказивању покрета и идеалних пропорција човека.

Биста Александра Великог, римска копија Лисиповог оригиналa (Музеј Лувр, Париз)

Скулптура ашлеје, римска копија Лисиповог оригиналa (Вашингтонски музеј)

У хеленистичком периоду развија се мозаичко укравашавање површина. **Мозаик** представља слику састављену од разнобојних комадића камена. Осим на зидовима, мозаици су рађени на подним површинама и на сводовима.

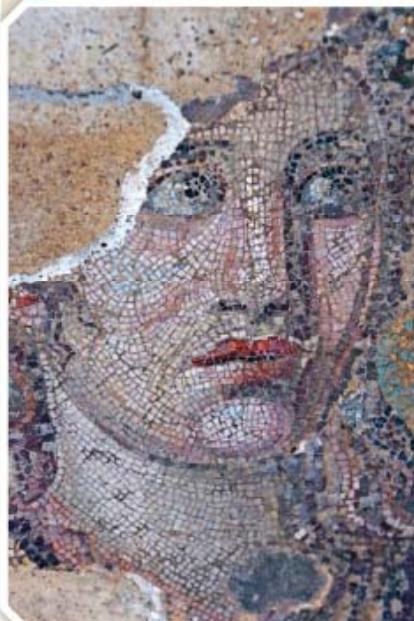
Александар је основао доста градова, од којих је најзначајнији био **Александрија**, у Египту. Почетком 3. века пре Христа у Александрији је основан **Музеј** – храм муза, где су се окупљали научници из целог хеленистичког света. У склопу Музеја налазила се **Александријска библиотека** у којој су била сакупљена готово сва значајна дела античког света – каже се да су ова дела била исписана на чак 700.000 свитака папируса. Будући да се град налазио у делти Нила, био је и важна лука где су долазили трговци из целог Средоземља. Александрија је тако постала највећи културни и трговачки центар.

На острву Фарос преко пута Александрије подигнут је почетком 3. века пре Христа чувени **Светионик у Александрији**, највиша грађевина у то доба, и једно од Седам светских чуда старог света.

Светионик у Александрији (реконструкција)

Слика бога Диониса рађена у мозаику, 2. век пре Христа (Археолошки музеј, Делос)

Новац са представом Светионика у Александрији, 2. век

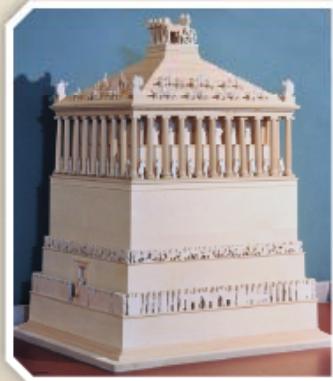
НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Колос – статуа изграђена у натприродној величини

Кирена – грчка колонија на северу Африке, у данашњој Либији

ЗАДАТAK

Колос са Родоса је последње светско чудо у античком свету. Међутим, у досадашњем излагању пропустили смо да наведемо једно, да би их коначно било седам. Покушајте да сазнате која грађевина је у питању. На слици можете видети њену реконструкцију.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Теорија о хелиоцентричном систему потиснута је још у античко време у корист геоцентричног учења. Подсетите се из Географије о хелиоцентричном и геоцентричном систему.
- Који научник из 16. века поново развија хелиоцентричну теорију? Ко се противио таквом учењу?

Последње светско чудо из античког периода била је огромна броназана статуа на острву Родос, изграђена око 280. године пре Христа. Статуа је представљала бога Сунца, Хелија, али је због своје величине позната под називом **Колос са Родоса**. Ниједно од ова два чуда из хеленистичког периода није сачувано.

Колос са Родоса (реконструкција)

У хеленистичком добу развијале су се многе науке. Неки од најзначајнијих научника 3. века пре Христа били су **Ератостен** из Кирене, Александријски библиотекар и први географ античког света, и **Архимед** из Сиракузе, физичар и математичар који је нарочито унапредио знања у области геометрије и механике. Значајан напредак постигнут је и на пољу астрономије – у овом периоду, први пут је изнета хелиоцентрична теорија.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

■ Александар Велики је ширио грчку културу на истоку, али је истовремено подржавао прихватање многих источњачких обичаја. Стапањем грчке културе са културама народа Старог истока настаје хеленистичка култура. Најзначајнији центар хеленистичке културе био је град Александрија, у ком се налазила чувена библиотека. У овом периоду цветале су многе науке, нарочито географија, математика и астрономија.

ПИТАЊА

- Како је настала хеленистичка култура?
- Због чега је Александар прихватао источњачке обичаје?
- Које културне институције су постојале у Александрији?
- За која светска чуда знате да су настала у хеленистичком добу?
- Ко је био Ератостен?

АНТИЧКИ РИМ

5

■ Оснивање Рима ■ Римска република ■ Пунски ратови ■ Римско царство
■ Велика сеоба народа ■ Пад Западног римског царства

ЛЕГЕНДАРНА ПРОШЛОСТ РИМА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Рим / Енеја / Ромул и Рем / краљеви / Сенат / отмица Сабињанки / Етрурци

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- У некој од претходних лекција спомињали смо Римљане. Сећате ли се о којим догађајима смо тада говорили? Да ли знате нешто о Римљанима?

ЗАДАТАК

- Погледајте линк на ком је приказано како су се мењале римске границе. Које данашње државе су биле под римском влашћу? Набројте што више држава.

Док су се на Старом истоку смењивали периоди премоћи Асираца, Халдејаца и Персијанаца, а Грци оснивали полисе и колоније на обалама Средоземног и Црног мора, на Апенинском полуострву је настала **Римска држава**. **Рим** је у почетку био само један град на тлу данашње Италије, у области Лацијум, али је, након вишевековног ратовања и освајања, постао најмоћнија држава старог века. У време свог највећег успона, у првим вековима хришћанске ере, римска држава се простицала на три континента – обухватала је велики део Европе, југозападну Азију и северну Африку.

Немамо пуно поузданих података о најстаријој римској прошлости. Зато римски писац Тит Ливије каже:

„Оно што је претходило оснивању Рима познато је више на основу поетских казивања него поузданих доцumenата о историјским збивањима, те се не може ни прихватити ни одбацити.“

Тит Ливије, *Og оснивања ћрода*

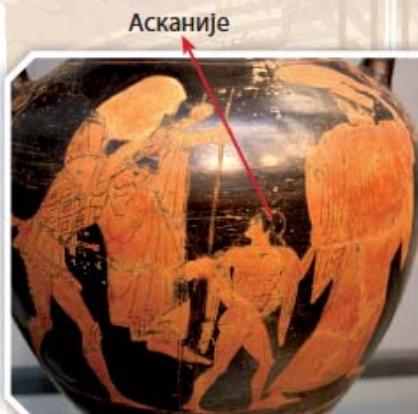

Рањени Енеја и његов син, фреска из Помпеја, 1. век после Христа (Национални археолошки музеј, Напуљ)

По легенди, порекло Римљана доводило се у везу са Тројанцима: говорило се да су први римски краљеви били потомци тројанског принца **Енеја**. Он је био син богиње Афродите и један од јунака из Хомерове *Илијаде*. Пред крај рата, када су Грци заузели Троју, Енеја уз божанскую помоћ бежи из разрушеног родног града – било је суђено да оснује насеобину на западу и влада Тројанцима након пропasti Троје – тако је гласило пророчанство. На пут је кренуо са својим оцем, сином и групом земљака. Годинама су Тројанци лутали морима и преживели разне авантуре, међу којима се истиче Енејин сусрет са картагинском краљицом Дидоном. Богови су навели Тројанце да се коначно искрцају и скрасе у Лацијуму. Староседеоци Латини лепо су дочекали Тројанце, а Енеја се оженио ћерком латинског краља.

На легенду о Енеји надовезује се и легенда о оснивању Рима. Енејин син Асканије, код Римљана познат и као Јул, основао је град Алба Лонгу, где су његови потомци владали вековима. У 8. веку пре Христа краљевску власт у Алба Лонги наследио је Нумитор, али га је његов брат Амулије збацио с престола и преузео власт. Желећи да искорени братовљев род, Амулије је Нумиторову ћерку Реу Силвију поставио за свештеницу богиње Весте. Ове свештенице су се заветовале на девичанство и тако нису могле имати децу. Међутим, чувена легенда каже да је Реа Силвија затруднела са богом рата Марсом и да је потом родила близанце, **Ромула и Рема**. Краљ Амулије је наредио да се близанци баце у реку Тибар, али је корито у којем су била деца ипак доспело на обалу. Пронашла их је вучица, подојила, а затим их је један пастир однео својој кући и отхранио као своју децу. Кад су дечаци одрасли и сазнали за своје порекло, збацили су Амулија и вратили свог деду Нумитору на престо. Одлучили су да оснују град на месту где их је пронашла вучица, на левој обали Тибра. У току градње зидина на брду Палатину браћа су се посвађала и Ромул је убио Рема. Град Рим је, према традицији, основан 753. године пре Христа.

Данас се сматра да је Ромул легендарна личност, и да је име могао добити по самом граду Риму (а не обратно – да је Рим назван по свом оснивачу, како неки антички писци пишу). Археолошки остаци указују на постојање неколико насеља на Палатину и околним брежуљцима још око 1000. године пре Христа. Ова насеља су се ујединила око средине 8. века пре Христа, када и легенда датује оснивање града. До 6. века пре Христа Рим је израстао у прави град, са посведоченим остацима зграда, храмова и трга. На основу самих археолошких извора није могуће реконструисати рану римску историју, али је могуће допунити и, донекле, исправити легендарну прошлост сачувану у писаним изворима.

Енеја са ћородицом
напушта Троју, ваза, око
470. године пре Христа
(Антички музеј, Минхен)

Капитолска вучица доји
Ромула и Рема, 5. век пре
Христа (Капитолски музеји,
Рим)

Сребрни новац са
представом вучице,
3. век пре Христа

Апенинско полуострво
до римског освајања

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Легенде о најранијој римској историји настале су доста касније. И антички писци су знали да легенде не приказују догађаје онако како су се заиста одиграли. Међутим, легенде су биле важне из много разлога – кроз њих је слављена римска прошлост, истакнути су примери јунаштва и врлине, објашњено је порекло многих институција и обичаја који су постојали касније. Описујући и рану римску историју, Тит Ливије је о легендама рекао следеће:

„Дубокој прошлости је пак дозвољено да меша божанске и људске ствари да би тако почетке градова учинила што величанственијим. А ако је било ком народу дозвољено да жртвује истину о својим почецима и да се позива на богове као осниваче, онда су то Римљани, чија је ратна слава таква да ако они тврде да је њихов отац и отац њиховог оснивача (Ромула) био нико други него Марс, онда остали народи то треба да прихвате као што признају и нашу власт.“

Тит Ливије, *Og оснивања града*

Према римској традицији било је седам римских краљева у периоду од 753. до 509. пре Христа. То готово сигурно није тачан податак – каже се да је било 7 римских краљева, да је Рим основан на 7 брежуљака, и да је Енеја лутао морима 7 година – тај број је могао имати неко посебно значење за Римљане. Краљ је имао највећу власт у држави. Био је врховни заповедник војске, законодавац, свештеник и судија. Први краљ, Ромул, поставио је темеље будуће државе, организовао је војску и установио саветодавно веће које се звало **Сенат**. У почетку је Сенат чинило стотину најугледнијих људи у држави, а касније се овај број увећао на три стотине. Када би краљ умро, сенатори би одлучивали о избору новог краља. У периоду краљева настале су и римске **скупштине** на којима су се становници Рима окупљали у важним приликама, као што је било одлучивање о неком рату. Мада, скупштине у ово време нису имале велику улогу какву ће добити у наредним вековима.

Каже се да је у Ромулово доба настала подела римског становништва на **патриције** и **плебејце**. Потомци најугледнијих породица, чланова Ромуловог сената, називали су се патрицији. Већину становништва су чинили плебејци, односно обичан народ, који нема тако угледно порекло као патрицији. Њихова улога у римској држави је ипак била важна – они су чинили већину римске војске, будући да патриција није било довољно.

Недugo по оснивању града, Римљани су заратили са суседима, како извори преносе – да би увећали број становника. Рим је, каже Тит Ливије, „био толико моћан, да је могао водити рат против било којег од суседних народа. Али, због недостатака жена, чинило се да ће његова величина трајати само један људски век.“ Како није успео да се склопи договор са суседним народима о склапању брака, Ромул је организовао прославу на коју су дошли и околни народи, па су римски младићи отели девојке из племена **Сабињана**. Овај догађај познат је као **отмица Сабињанки**. Уследио је рат, али је на крају ипак постигнут договор, и тако су се ова два народа стопила у једну заједницу.

Сабињанке заусшављају бићу Римљана и Сабињана, Жак-Луј Давид, 1799.

Други римски краљ, Нума Помпилије, водио је мирольубиву политику. Установио је свештеничка удружења, верске култове, подизао храмове и уредио календар. Под влашћу наредних краљева Рим се проширио на територије својих суседа. Ратовало се највише са Етурцима који су живели северно од Рима (у данашњој Тоскани), и Латинима, становницима Лацијума.

Последња три римска краља била су етрурског порекла. То вероватно значи да су Римљани неко време били под јаким етрурским утицајем. У овом периоду Етурци су били у много чему напреднији од Римљана и других народа који су живели у Италији. Сматра се да су Етурци настали мешањем локалног становништва и досељеника из Мале Азије, и да су ови досељеници пренели у Италију многа достигнућа са истока. Оснивали су градове, градили куће и храмове, наводњавали земљиште, бавили се пољопривредом и трговином. У Италији су рано ступили у контакт са Грцима који су живели на југу. Од Грка су преузели алфабет и прилагодили га свом језику. Грчки утицај види се и у етрурској уметности. Римљани су преузели многа знања од Етураца, а касније и од Грка, када су проширили своју власт до југа Италије.

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Када су се Грци населили у Италији?
- Како се називала област на југу Апенинског полуострва где су Грци основали колоније?

Последњи римски краљ био је Етурац **Тарквиније Охоли**, у традицији упамћен као сувор владар, тиранин. Римљани су били толико огорчени његовом владавином да су га пртерали и укинули монархију. То је било 509. године пре Христа, када је успостављена република. Римски писци су касније писали да је са претеривањем краљева наступила слобода, а краљевско име је због Тарквинија Охолог постало омражено код Римљана и изједначавало се са тиранијом.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

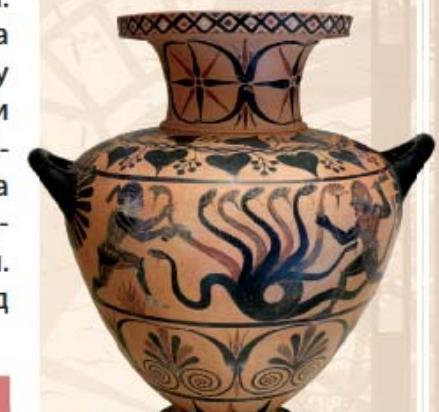
- Легендарни оснивачи Рима били су браћа близанци Ромул и Рем, потомци тројанског јунака Енеје. Према традицији, Рим је основан 753. године пре Христа. Антички писци кажу да је било седам римских краљева, први је био Ромул а последњи Тарквиније Охоли. У периоду краљевства вођени су ратови са суседним народима – Латинима, Сабињанима и Етурцима. Укидањем монархије 509. године пре Христа успостављена је република.

ПИТАЊА

- Шта мислите, зашто су Римљани имали потребу да доведу у везу своје порекло са Тројанцима?
- Како гласи легенда о оснивању Рима?
- Наведите најстарије римске институције.
- Како се делило римско становништво?
- Зашто је укинута монархија?
- Ко су били Етурци?

Нума Помпилије представљен на новцу, 1. век пре Христа

Етрурска ваза са представом Херкула и Лернејске хидре, око 525. године пре Христа (Вила Геши, Калифорнија)

КЉУЧНЕ РЕЧИ

РЕПУБЛИКАНСКО ДОБА

конзули / борбасталежа / Закон дванаест таблица / Галска најезда /
Самнитски ратови / Пунски ратови / Ханибал / провинције / Цезар

Бронзана статуа римског сенатора, око 100. година пре Христа (Национални археолошки музеј, Фиренца)

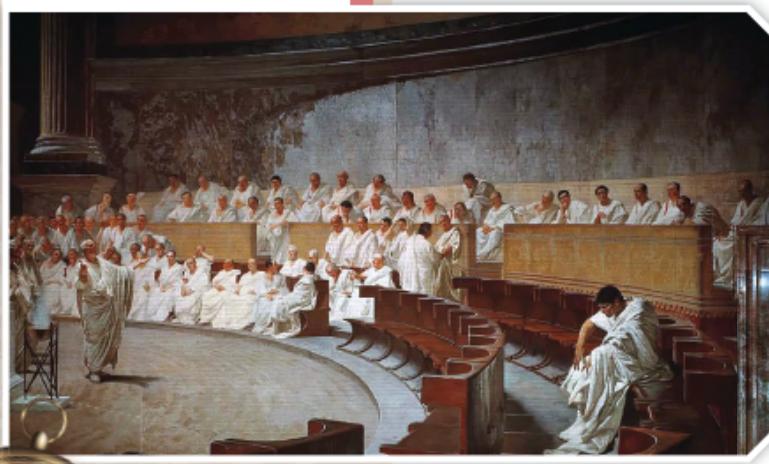
Изглед римског сената на слици Цицерон разоткрива Кашилину, Ђезаре Макари, 1888. година

Државно уређење Римске републике

Када су претерани краљеви крајем 6. века пре Христа Римљани су успоставили републику. У републиканском режиму, који је трајао све до друге половине 1. века пре Христа, водило се рачуна да ниједан појединачац не стекне толику моћ да може да приграби сву власт за себе. Зато су на највише положаје сваке године бирана два **конзула** која су имала подједнаку власт. Када истекне годину дана, бирали су други конзули, и тако сваке године. Конзули су имали велика овлашћења: били су врховни заповедници војске, доносили су најзначајније одлуке, сазивали седнице Сената, скupштине и предлагали законе. Поред конзула, бирали су се и други магистрати који су водили судске спорове, пописивали становништво и њихову имовину, одржавали ред у граду, организовали јавне игре и свечаности, снабдевали град житом и водили рачуна о државној благајни. Магистратске службе нису биле плаћене, већ су, као и службе у грчким полисима, сматране за почаст.

Сви магистрати и бивши магистрати били су чланови **Сената**. Тако су у Сенату били искусни људи који су већ обављали државне послове, због чега је ово веће имало велики ауторитет. Магистрати, а самим тим и сенатори, бирали су из редова угледних породица. Најчешће је Сенат бројао око 300 чланова, мада се тај број временом мењао и повремено достизао 600 и више чланова. Улога Сената је била саветодавна, као и у време краљева, али је мишљење Сената у републиканско доба било, у неку руку, и обавезујуће – ниједна важнија одлука није се доносила без претходног одобрења сенатора, а сви законски предлози који су изношени на гласање – претходно су разматрани у Сенату. Сенат је имао нарочиту улогу у вођењу спољне политике и финансија.

Док је место у Сенату било одређено за припаднике угледних породица (политичку елиту), у раду **народне скупштине** учествовали су сви пуноправни грађани, односно, слободни пунолетни мушкирци. Постојало је више врста скупштина. Најважнији магистрати, у већини случајева конзули, сазивали су скупштине и износили предлоге на гласање. Скупштине су доносиле законе, бирали магистрате и доносиле одлуку о објави рата и склапању мира.

Патрицији и плебејци – борба стаљежа

У рано републиканско доба углавном су патрицији бирани за конзуле. Предност им је давало угледно порекло (са прецима који су, како се сматрало, били сенатори још у монархијском периоду), али и богатство које се огледало у земљишним поседима. Плебејци, иако су чинили већину становништва, само су у ретким случајевима бирани на највише позиције у држави. Њихова улога у политици сводила се на гласање у скупштинама. Бавили су се пољопривредом, занатством, трговином, и имали су обавезу да служе у војсци. Због честих ратова имања плебејца су пропадала, пре свега јер није имао ко да их обрађује, али и због непријатељских упада и пustoшења земље. Плебејци су због тога западали у дугове. Више пута су се побунили због свог положаја и одбијали да ратују. Патрицији су морали чинити уступке, будући да су плебејци чинили већину римске војске.

Први значајан корак у побољшању плебејског положаја јесте установљење **народних (плебејских) трибуна** на почетку 5. века пре Христа. Народни трибуни су бирани сваке године у скупштини. Штитили су плебејце од самовоље магистрата, могли су предлагати законе и имали су право да спрече доношење било ког закона за који су сматрали да није у интересу народа, односно да уложе „вето“. Касније су добили право да сазивају и Сенат. Народни трибуни су сматрани за неповредиве, а сваки напад на њих тумачио се као кршење религијских законова и био је кажњив.

Следећа прекретница било је доношење првог писаног законика у Риму, познатог под називом *Закон дванаест таблица* (средина 5. века пре Христа). Комисија за састављање законика била је сачињена од подједнаког броја патриција и плебејца. Доношењем овог закона, и излагањем таблица на тргу – да сви грађани могу да их прочитају, стало се на пут самовољном пресуђивању магистрата. Неколико година касније дозвољено је склапање бракова између патриција и плебејца, што је до тада било забрањено. Једно од најважнијих достигнућа у политичкој борби за изједначавање права било је доношење закона 367. године пре Христа, којим је одређено да један од двојице конзула мора бити плебејског рода. Таква одредба није постојала за патриције, што значи да су и оба конзула могли бити плебејци. У наредним деценијама донети су и други закони, док се коначно плебејци нису изједначили са патрицијима у политичким правима у првој половини 3. века пре Христа. Сада елиту нису чинили само патрицији, већ и истакнуте плебејске породице. Припадници ове елите који су бирани за највише римске магистратуре, најугледнији људи у римском друштву, називали су се **nobili**.

Као и у другим античким друштвима, и у Риму је постојао друштвени слој без икаквих права и личне слободе. То су били робови. Они су најчешће обрађивали земљу својих господара, радили грађевинске послове и у рудницима. Најповољнији положај имали су робови који су били учитељи и слуге у домаћинству.

Робови приказани на мозаику из 2. века (Музеј Бардо, Тунис)

Приказ гласања на новцу, 1. век пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

вето – латинска реч „veto“ и значи забрањујем

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Када су донесени први писани закони у Атини?
- Како се звао законодавац по чијем имену су ови закони познати?

Римска освајања у републиканском периоду

Током првог века након оснивања Републике, Римљани су ратовали са својим суседима Латинима, Етрурцима, Волсцима и Еквима. Римска војска је углавном низала успехе. Једна од најзначајнијих римских победа било је заузимање етрурског града **Веја** након десетогодишњег ратовања, почетком 4. века пре Христа. Овом победом Римљани су се утврдили на десној обали Тибра и проширили на рачун етрурске територије. Римско напредовање заустављено је **Галском најездом**. Гали (Келти) су дошли из западне Европе, прешли су Алпе и насељили се у данашњој северној Италији. Настављајући ка југу, напали су Етруре, који су се за помоћ обратили Римљанима. У сукобу са Галима, Римљани су претрпели неуспех, а Гали су затим продрли у Рим и опљачкали га 390. године пре Христа. Извори преносе да се само римски брежуљак Капитол

спасао, захваљујући гускама које су пробудиле брањиоце у тренутку галског напада. Гали су се повукли након што су Римљани платили откуп, како неки извори преносе, а у наредним деценијама Римљани су морали поново да успостављају власт над суседним народима.

Римски војници, друга половина 2. века пре Христа (Музеј Лувр, Париз)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Јунона – римска богиња, заштитница брака, жена и порођаја

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

О Галској најезди и Јунониним гускама писао је Тит Ливије:

„Док се све ово догађало (...) тврђава у Риму и Капитол нашли су се у великој опасности. (...) Гали су ноћу, при месечини, додајући једни другима оружје (...) стигли до врха у таквој тишини да су заварали не само страже него и псе, који су иначе осетљиви на ноћне шумове. Међутим, нису могли изненадити гуске, посвећене Јунони и поштећене, иако је владала велика оскудица у храни. Оне су спасле ствар: на њихово гакање и лепетање крилима пробудио се Марко Манлије, који је пре две године био конзул и искусан ратник. Зграбивши оружје, он позва на узбуну и остале, па док су они хитро поскакали, он обори једног Гала, који се већ био попео на врх, ударивши га шиљком штита. Тада својим падом повуче оне који су му стајали најближе, а остале који су у страху испустили оружје убијају је Манлије док су се рукама држали за стену са које су висили.“

Тит Ливије, *Og оснивања јрода*

Од друге половине 4. века до почетка 3. века пре Христа Римљани су водили неколико ратова са племеном **Самнита** на југу. Иако су претрпели један велики пораз, Римљани су се након неколико година опоравили, коначно поразили Самните и тако загосподарили скоро целим Апенинским полуострвом. На самом југу Римљанима се супротставио још једино **Тарент**, моћна грчка колонија. Тарентинци нису имали своју војску, али су позвали у помоћ епирског краља **Пира**. Пир је са својом добро увежбаном војском и слоновима, са којима се римска војска није сусрела до тада, задао неколико пораза Римљанима. Међутим, Пирова војска је претрпела велике губитке у људству и није могла више поднети терет ратовања. Тада настаје израз „Пирова победа“ – који означава победу извојевану уз велике губитке, победу која више ослаби. Пир је 275. године пре Христа коначно поражен, а Римљани су у наредним годинама освојили Тарент и друге Пирове савезнике, чиме је освајање Апенинског полуострва било завршено.

Уследиле су борбе за превласт у западном и централном делу Средоземља. Највећи римски супарник била је **Картагина**, феничанска колонија у северној Африци, један од најбогатијих и најмоћнијих градова у Средоземљу. Ратови са Картагином се називају **Пунски ратови**, јер су Римљани Феничане називали Пунима. Ратови су, са прекидима, вођени од 264. до 146. године пре Христа. Први пунски рат завршио се картагинским поразом и римским заузимањем Сицилије, Сардиније и Корзике. Ова острва претворена су у римске **провинције** – тако су се називале покорене области ван Италије. Провинцијама су управљали и служили магистрати, чланови Сената, а становници су плаћали годишњи порез и били у обавези да служе у римској војсци. Иако су доживели пораз у првом рату, Картагињани се нису предали. Јачање Картагине довело је до Другог пунског рата, најтежег рата који су Римљани водили у својој историји. Картагињане је предводио чувени војсковођа **Ханибал**. Како би изненадио Римљане, Ханибал је повео војску из Шпаније преко Алпа, и напао Римљане са севера. У војсци је имао и слонове, мада их је доста страдало прелазећи алпске планине. Ханибал је однео неколико важних победа на северу Италије, а потом је нанео страшан пораз Римљанима у бици код Кане у јужној Италији, 216. године пре Христа, када су погинула оба римска конзула. Римљани су се ипак опоравили од овог пораза. На руку им је ишло то што Ханибалу није стизала редовна помоћ из Картагине.

Мермерна биста Пира,
1. век пре Христа
(Национални археолошки
музеј, Напуљ)

Картагински новац,
3. век пре Христа

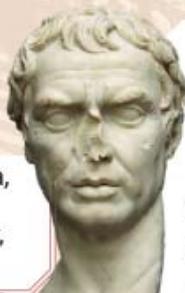

Ханибалова биста, римска
мермерна копија (Национални
археолошки музеј, Напуљ)

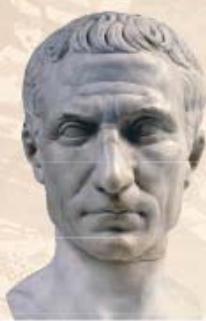
ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Приликом опсаде Сиракузе, у Другом пунском рату, страдао је Архимед. Знате ли ко је он био? Присетите се градива из лекције о хеленистичкој култури.

Сципионова биста,
2. век пре Христа
(Музеј Глийшоук,
Копенхаген)

Цезарова биста, 1. век пре
Христа (Ватикански музеј)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

легија – римска војна јединица састављена од пешака и коњаника, бројала је око 6.000 људи

Територије под римском влашћу у 1. веку пре Христа

Римљани су коначно поразили Ханибала у бици код Заме у северној Африци 202. године пре Христа, чиме је завршен Други пунски рат. Победу је однео конзул **Публије Корнелије Сципион**, због победе назван Африканец. Убрзо су и делови Шпаније претворени у римске провинције. Картагина се никада није потпуно опоравила од овог пораза, а коначно је разорена на крају Трећег пунског рата, 146. године пре Христа.

Након ове победе, Римљани су проширили своју власт у источном Средоземљу. Поразили су све три хеленистичке државе, наследнице некадашње државе Александра Великог: Антигониде у Македонији (када су и грчки полиси потпали под римску власт), Селеукиде на Блиском истоку и, на крају, Птолемеиде у Египту, 30. године пре Христа. Све ове области претворене су у римске провинције. Велики успеси постигнути су и у западној Европи. Највећи римски војсковођа **Гај Јулије Цезар** покорио је већину Гала у данашњој Француској средином 1. века пре Христа. Под Цезаровом командом римске легије су први пут прешли у Британију, мада тада није наметнута трајна римска власт.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Поједине римске породице тражиле су своје претке у митским личностима како би увећале свој углед. Тако су, на пример, Јулијевци, којима је припадао Цезар, говорили за себе да потичу од Енејиног сина Асканија (Јула). Повезаност Јулијеваца са Енејином породицом истицали су и римски песници:

„Цезар, племенитог тројанског рода;
царство ће до Океана протегнути, славу до звезда,
Јулије, чије пак име од великог потиче Јула...”

Вергилије, Енеада

Пропаст републике

Док је низао војне успехе, Рим су, од друге половине 2. века пре Христа, потресали грађански ратови. Римска елита се поделила на два дела – на оне који поштују ауторитет Сената, и оне који занемарују мишљење Сената и своје законе спроводе преко народне скупштине. У тој кризи истакли су се појединци који су желели да приграбе већа овлашћења од оних што републикански поредак допушта. Како кажу антички писци, сви су говорили да раде у интересу државе и народа, а zapраво су тежили да стекну власт. Описујући ово раздобље, историчар Апијан је овако забележио:

„И већ су свуда настајали силници који теже врховној власти, једни од њих нису распуштали војске поверене им од народа, а други су без државног одобрења спремали нове трупе против својих противника (...) ратовали су на речима против побуњеника, а у ствари против отаџбине. Упадали су у њу као у непријатељску земљу, догађали су се страшни поколји, прогонства...“

Апијан, *Римски грађански ратови*

Врхунац ове кризе било је проглашење Цезара за **вечитог диктатора** 44. године пре Христа. У дотадашњој римској историји диктатура се додељивала само у изузетним околностима, и то на највише шест месеци, као, на пример, након пораза код Кане, када су погинула оба конзула. Диктатори су имали већа овлашћења од конзула, а на њихове одлуке народни трибуни нису могли уложити вето. Вечита диктатура у Риму, све до Цезаровог проглашења, није постојала. Цезар је исте године убијен због тежње тиранији, односно краљевској власти, како се сматрало. Његов нећак и наследник **Октавијан** осветио је Цезара, поразио своје непријатеље у грађанском рату и постао први човек у држави – **принцепс**. По одлуци сената назван је Август 27. године пре Христа. Кажемо да је тада успостављено Римско царство, или да почиње епоха принципата.

Биста Октавијана,
око 30. године пре Христа
(Каишолски музеји, Рим)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Август – лат. „*augustus*“
значи узвишиени

Новац са ликом Цезара,
44. година пре Христа

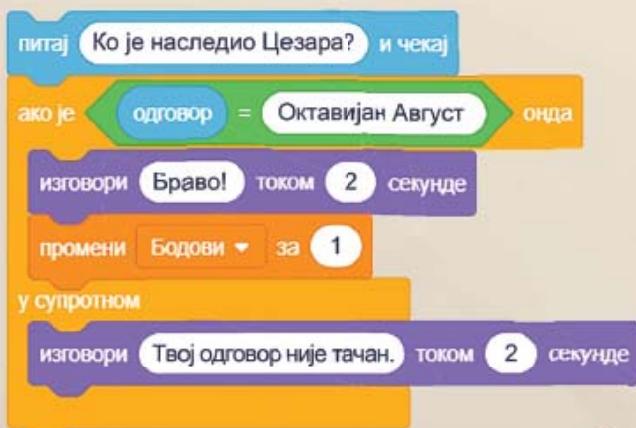
Убиство Јулија Цезара,
Вилијам Холмс Саливан, 1888.

ЗАДАТAK

■ Направите квиз са датим питањима у програму *Scratch*:

1. Како се називају плебејски магистрати који имају право улагања вета?
2. Како се називају први писани закони у Риму?
3. Које племе је напало Римљане 390. године пре Христа?
4. Колико је било пунских ратова?
5. Како се назива највећи пунски војсковођа?
6. Када се Цезар прогласио за вечитог диктатора?
7. Ко је наследио Цезара?

■ Након сваког тачног одговора корисник треба да добије по један поен, па у програм уведите променљиву „Бодови“. На слици је приказан део програма за једно питање.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

■ У републиканском периоду државом су управљали магистрати, Сенат и народне скупштине. Највећу власт међу магистратима су имали конзули. Од оснивања Републике водила се борба сталежа која се завршила изједначавањем права плебејаца са патрицијима у првој половини 3. века пре Христа. Током целог републиканског периода вођени су ратови који су довели до ширења римске власти и формирања провинција на освојеној територији ван Италије. Епоха грађанских ратова достигла је врхунац Цезаровим проглашењем за вечитог диктатора, а завршила се увођењем принципата, односно царства.

ПИТАЊА

- Која су била овлашћења конзула?
- Каква је била улога народне скупштине?
- Објасните борбу сталежа.
- Шта знате о пунским ратовима?
- Шта су провинције?
- Како је пропала Република?

РИМ У ДОБА ЦАРСТВА

Октавијан Август / принципат / доминат / Трајан / Диоклецијан / Константин

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Након завршетка грађанских ратова долази до постепеног преобрађаја Римске републике у царство. **Октавијан Август** није укинуо републиканске институције – и даље су бирани магистрати, законе су одобравале народне скупштине, а сенат је и даље био важно политичко тело – али је изнад свих институција био принцепс. Принцепс је био врховни заповедник војске, препоручивао је магистрате које ће народ бирати на скупштини, имао је овлашћења народних трибуна и биран је за врховног свештеника. Понекад је био биран и за конзула, мада је и без конзулата одлучивао о најважнијим државним стварима. Положај принцепса је био наследан. Ако принцепс није имао сина, усвојио би најближег мушких рођака који ће га наследити. Тако се успостављала династија, што је био јасан знак да се република претворила у монархију.

Принципат је трајао три стотине година, од 27. године пре Христа до 284. године после Христа. Крајем 3. века наступило је доба **домината**, када су цареви уместо титуле „princeps“ усвојили титулу „dominus“, што значи *господар*. То је био прелазак на отворену монархију у којој су цареви били неприкосновени владари. Доминат је трајао све до пада Рима и читавог западног дела царства у варварске руке 476. године.

Принципат

Антички писци су забележили да је Август био омиљен међу народом. Пре свега, окончao је грађанске ратове и успоставио дужо прижељкивани мир. Говорило се да наступа златно доба, доба мира и благостиња. Због свега што је Август урадио за државу, прихватање монархијског поретка је прошло без већег отпора у Риму. Август је изградио и обновио преко осамдесет храмова, приређивао је разне врсте игара и такмичења (атлетска надметања, трке коња, гладијаторске игре, борбе животиња итд.), и делио бесплатно жито становништву. У Августово време су донети многи закони којима је уређено римско друштво.

Представа гладијатора на рељефу из Амфитеатра у Мериди (Шпанија), 1. век пре Христа

Статуа Октавијана Августа,
1. век (Ватикански музеји)

Златни новчић са представом
Октавијана, око 13. године
после Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

гладијатори – робови, углавном ратни заробљеници, који су се борили у арени једни против других или против животиња; гладијаторске игре су биле веома омиљене у Римском царству

Приказ Енеје на Жртвенику мира, око 10. година пре Христа

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

форум – трг, средиште јавног живота у старом Риму

Остаци храма Марса Осветника на Августовом форуму, 1. век пре Христа

Трајанов стуб у Риму, подигнут 113. године

Нарочито је подстицао културно стваралаштво. Књижевна дела настала у време Августовог принципата преносила су Августове идеје културне обнове римског друштва – писци су величали римску прошлост и славили повратак традиционалним вредностима, као што су јунаштво, родољубље и побожност. Исте поруке преносила су и ликовна уметничка дела. На пример, на рељефним представама које су красиле зидове многих грађевина у Риму и широм царства приказане су сцене из римске митологије и историје. Ови призори су истицали римско тројанско порекло, велике победе које су Римљани извојевали, али и повезаност царске породице Јулијеваца са Енејом и боговима.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Један римски писац је овако описао Августову грађевинску делатност:

„Град Рим, чији спољашњи изглед није доовољно одговарао величанству Римског царства... изградио је Август, тако да се с правом смео поносити како га је примио од опеке, а оставља га од мермера. Август је подигао много јавних грађевина, од којих су најважније форум са храмом Марса Осветника, Аполонов храм на Палатину, храм Јупитера Громовника на Капитолу.“

Светоније, Дванаесет римских царева
(Августова биографија)

У време принципата, римска држава је достигла своје највеће границе. Под Октавијаном Августом покорена је скоро цела Шпанија, алпски предели, и проширена је власт на Балкану све до Дунава. Највећи противници Римљана у Августово време су били **Германи**, који су живели на простору данашње Немачке. Након две деценије ратовања са Германима, и једног великог римског пораза, Август је одустао од покоравања Германа и успоставио римску границу на реци Рајни. Велике реке – Рајна, Дунав и Еуфрат, биле су природне границе Римског царства. У време једног од Августових наследника, средином 1. века, Британија и читава северноафричка обала претворене су у римске провинције. Последњи освајачки ратови вођени су почетком 2. века у време цара **Трајана**. Римске провинције на Балкану угрожавали су у овом периоду **Дачани**, племе које је живело на територији данашње Румуније. Дачани су прелазили Дунав чак и зими, преко залеђене реке, и пљачкали балканске провинције. Римљани су водили два успешна рата против овог племена, а по завршетку рата формирана је провинција Дакија. Борбе из овог рата приказане су на рељефу Трајановог стуба у Риму, подигнутог у част Трајанове победе.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Римски војници су често правили формацију у облику корњаче. Ишли би збијени једни уз друге, са штитовима подигнутим изнад глава и усправљеним са страна. Оваква тактика користила се углавном приликом опсада, јер су штитови изнад глава штитили војнике од напада стрелца и омогућавали војницима да се приближе непријатељској тврђави. Формација корњача представљена је на Трајановом стубу.

Детаљ са Трајановог стуба

Источне границе римске провинције нападали су **Парћани**. Држава Парћана простирадала се на територији некадашње Персије, источно од Тигра и Еуфранта. Трајан је победио Парћане и освојио њихову престоницу. Планирао је и даље походе на истоку, ка Индији, али је услед болести умро. Након Трајанове смрти Римљани су се повукли са парћанске територије и вратили римску границу на Еуфрат, пошто је та река представљала природну границу коју је лакше чувати. Наредни римски цареви нису освајали нове територије и усредсредили су се на одбрану римских граница.

Трајанова биста, 2. век
(Бришански музеј, Лондон)

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Који велики војсковођа из античког периода је предузео поход на Индију?

Територије римске државе у доба принципата

Доминат

У 3. веку наступила је велика криза у Римском царству. У провинцијама су избијале побуне док су варвари упадали на царску територију и пљачкали. Становништво је било оптерећено великим порезима који су наметнути због честих ратова и трошкова које је војска изискивала. Све то довело је до привредне и економске кризе, а затим и до опадања ауторитета римских царева и Сената. У таквој ситуацији војска је постала најважнији фактор који одлучује о судбини царева. Војници су по својој вољи извикивали и смењивали цареве (најчешће своје војне заповеднике или управнике провинција), а оданост војника куповала се новцем. Владавине ових „војничких царева“ нису биле дугог века – за пола века колико су у држави трајали грађански ратови и готово безвлашће променило се више од тридесет царева.

Криза је окончана доласком **Диоклецијана** на власт 284. године. Диоклецијан је на власт дошао истим путем као и његови претходници – војска га је извикала за цара, на истоку. Међутим, успео је да порази друге претенденте на царски престо, угушивши побуне и стабилизује стање у Царству. Са Диоклецијаном почиње период **домината**, који је означио прелазак на отворену монархију. Заведен је аутократски начин владања. То значи да је цар био неприкосновени владар, „господар“ (*dominus*) над својим поданицима, отуда назив **доминат** за читаву епоху која је трајала све до пропasti Западног римског царства. У овом периоду цареви су поштовани као божанства.

Диоклецијан је спровео неколико важних мера које су поправиле прилике у држави. Ради ефикасније одбране граница, реорганизовао је војску тако што је поделио трупе на стајаће, које су чувале границе, и покретне трупе које су се у случају опасности брже могле пребацити из једне провинције у другу. Спроведена је пореска реформа којом је одређено да се порез плаћа у натури, односно, давањем пољопривредних производа. Како би зауставио скок цена изазван финансијском кризом, Диоклецијан је донео наредбу којом су утврђене максималне цене основних животних намирница. За оне који би повећали цене изнад прописаних, била је предвиђена смртна казна.

Ради бољег управљања царством, Диоклецијан је узео три савладара. Овај систем четврото влашћа се није дugo одржао јер је избио грађански рат и борба око престола.

Диоклецијан, 3. век
(Археолошки музеј,
Истанбул)

Диоклецијанова палата у Сплиту, његовом родном граду, изграђена почетком 4. века

Скулптура четири цара из око 300. године (данас у Венецији)

Као победник у грађанском рату изашао је **Константин Велики**, савладар од 306. године, и једини цар од 324. до 337. године. У историји је упамћен као први римски цар који је био хришћанин, и најзначајнији владар из периода домината. Константин је 330. године основао нову престоницу на истоку, која је по њему названа Константинополь. Град се налазио на обали Босфора, на месту данашњег Истанбула у Турској. То је био јасан знак да се средиште политичке моћи у време домината померило на исток. У Константинопољу, или „Новом Риму”, како су га још звали, подигнуте су грађевине које су по лепоти и величини могле да се пореде са онима у Риму, а по политичком значају град је ускоро и засенио Рим.

Константинов стуб

Константинополь (реконструкција)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

У част оснивања Константинопоља, у граду је подигнут стуб са бронзаном статуом цара Константина. Сматра се да је висина споменика била скоро педесет метара, што би значило да је ово био највећи стуб у дотадашњој римској архитектури. Статуа је срушена у снажној олуји с почетка 12. века и замењена је крстом, који је скинут у 15. веку.

Константинов стуб у данашњем Истанбулу, 330. година

Константин Велики, 315. година
(Кайишолски музеји)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

Константинополь – у преводу значи Константинов град

ЗАДАТAK – Пројекат**Тема пројекта:**

- Уз помоћ наставника/-це, поделите се у четири групе и изберите неку од истраживачких тема за ваш пројекат:
  - Августова праћевинска делашиносӣ,
  - Трајанови раштви са Дачанима и Парћанима,
  - Диоклецијанове реформе и оснивање Константинопоља.

Циљ пројекта:

- Проширите ваше знање о историји Римског царства и усавршите ваше информатичке вештине.

Ток пројекта:

- Свака група нека истражи по једну од понуђених тема користећи литературу коју вам наставник препоручи и материјал који можете пронаћи на интернету.
- Важно је да сваки члан групе учествује у раду, зато распоредите задатке међу собом, поделите са другим члановима тима сазнања до којих сте дошли, и на крају обједините податке у заједничку *Power Point* презентацију.
- Након што свака група изложи своју презентацију на часу, дискутујте са наставником и осталим ученицима о вашим пројектима. Размените искуства једни са другима, саслушајте похвале и критике свог рада, и посаветујте једни друге шта је могло другачије да се уради да би презентација била још боља.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- Римско царство дели се на два раздобља – принципат и доминат. У време принципата, који је установио Октавијан Август, 27. године пре Христа, задржана је републиканска форма управљања, мада је принципец заправо имао врховну власт. Највеће границе Римско царство је имало у време цара Трајана, почетком 2. века. Са доласком Диоклецијана на власт, 284. године, успостављена је отворена монархија која се назива доминат. У периоду домината најзначајнији владар је био Константин Велики. Основао је нову престоницу на истоку 330. године, која је по њему названа Константинополь.

ПИТАЊА

- Која је разлика између принципата и домината?
- Наведите најзначајније римске цареве.
- Зашто су Римљани без већег отпора прихватили укидање републике и успостављање принципата?
- Које су биле природне римске границе у време Царства?
- Шта знате о Трајановим освајачким походима?
- У чему се огледа значај Константинове владавине?

РЕЛИГИЈА И КУЛТУРА СТАРОГ РИМА

римска религија / календар / Јупитер / латински алфабет /
Вергилије / Тит Ливије / Тацит / Колосеум / Пантеон

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Религија

У раним временима, Римљани су били веома побожни. Сматрали су да одржавање добрих веза са боговима обезбеђује срећу и општи напредак. У основи **римске религије** били су обреди и церемоније, праћени молитвама и жртвовањем, чији је циљ био да се богови умилостиве. Уочи јавних послова тумачила се вольја богова на разне начине, најчешће посматрањем лета птица. Када се одлучивало ко ће бити први краљ Рима, на пример, Рему се на небу указало шест јастребова, а Ромулу дванаест, што је протумачено као знак да су богови били више наклоњени Ромулу. Други чест начин за испитивање божанске вольје је тумачење знакова са изнутрица (најчешће јетре или срца) животиња. Ову вештину гатања су познавали етрурски свештеници. Ако предзнаци нису били добри, Римљани су одустајали од ратног похода, одлагали су скupштине и седнице Сената и нису расправљали о важним стварима.

Бронзани модел овчије јетре са етрурским натписима,
2. век пре Христа

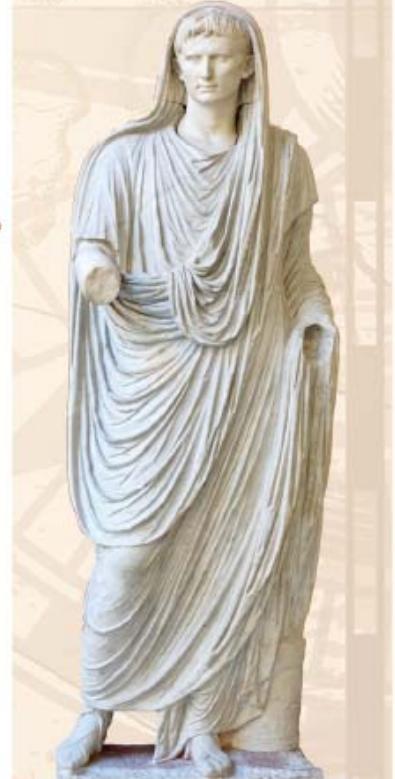
САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Цезару су се указала многа лоша знамења пред одржавање седнице Сената, и то седнице на којој су завереници планирали да га убију. „А кад је, кажу, сам Цезар приносио жртву, није се показало срце жртвене животиње а то је било сматрано застрашујућим чудом; јер по законима природе не би могла настати животиња без срца.“ (Плутарх, *Уборедни живоштјиси*, Цезарова биографија) Цезар је покушао да сазна вольју богова и преко других начина жртвовања и гатања, између остalog обратио се етрурским гатаоцима чије вештине су Римљани посебно ценили, али су сва знамења била лоша. Иако су га гатаоци упозоравали да тај дан не излази из куће, Цезар је занемарио ово упозорење и отишao у Сенат само да саопшти своју одлуку о одлагању седнице. По уласку у Сенат је убијен.

Најважнији римски свештеници који су се старали о државној религији и обичајима звали су се **понтифици**. На челу овог свештеничког реда је био велики понтифик. Од времена Октавијана Августа, па све до друге половине 4. века римски цар је уједно био и велики понтифик.

Цар са својом породицом приноси жртву боговима након успешног похода против варвара, 2. век, (Каишолски музеји, Рим)

Октавијан Август представљен као велики понтифик, крај 1. века пре Христа (Национални музеј, Рим)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Година према јулијанском календару је била ипак нешто дужа од соларне године. Ова разлика је наизглед била незнатна, али је до 16. века већ износила 10 дана. Тада је папа Гргур XIII окупљао стручњаке да поправе календар. Нови календар, назван по папи – греко-ријански, користи се и данас у већем делу хришћанског света. Међутим, поједине православне цркве, на пример српска и руска црква, користе јулијански календар. У наше време, разлика између ова два календара износи 13 дана, и зато ми славимо и «Српску», односно Јулијанску нову годину 13 дана након Нove године одређене према греко-ријанском календару.

Увођење разних религијских обреда, празника и свештеничких удружења приписује се краљу Нуми Помпилију. Каже се да је Нула Помпилије уредио римски **календар** и поделио годину на дванаест месеци. Рани римски календар био је лунарни, па је раскорак са соларном годином и годишњим добима бивао све већи. Календар је у доброј мери усклађен са соларном годином у време Јулија Цезара. По њему је овај реформисани календар добио име **јулијански календар**. Месец јул је такође назван по Цезару, а касније је осми месец назван по Октавијану Августу. Називи осталих месеци у српском и другим језицима такође потичу из латинског језика – *januarius*, *februarius* и други.

Римска религија била је политеистичка. Контакти са Грцима имали су великог утицаја на развој римске религије, нарочито на римске представе о боговима. Римљани су од Грка прихватили представљање богова у људском облику, а одређена римска божанства су временом поистивећена са грчким. Врховни бог **Јупитер** је, као и грчки Зевс, био отац свих богова и господар муња и громова. Његова жена **Јунона** је, као и грчка Хера, била заштитница брака и удатих жена. Њихова ћерка **Минерва** била је богиња мудрости, као Атина код Грка.

Рељефна представа Јупитера на полујагом камену (камеја), 1. век (Музеј Лувр, Париз)

Минерва, Јупитер и Јунона, 2. век (Археолошки музеј Родолфо Ланчани, Италија)

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- На који начин је бог Mars повезан са римским почецима? Пријесните се легенде о оснивању Рима.

Бог мора је био **Нептун**, као грчки Посејдон, бог вина и весеља **Бах**, као грчки Дионис, а бог рата **Марс**, као грчки Арес. Mars је, уз Јупитера, сматран за најзначајније римско божанство. Био је нарочито поштован у римској војсци, а везује се и за легенду о оснивању Рима. Месец **марш**, који је пре времена Нуле Помпилија био први месец у календару, назван је по Марсу.

Књижевност и науке

Од најранијих времена Рим је био под утицајем напреднијих Етураца. Римљани су од Етураца примили многе културне течовине и вештине, на пример грађење храмова, водовода, приређивање гладијаторских борби, разне религијске ритуале, и најважније од свега – писмо. Прилагођавањем етурског писма латинском језику којим су говорили Римљани настаје **латински алфабет** (абецеда). Од латинског алфабета касније је настала савремена латиница.

Најстарији латински натпис записан на златном брошу, 7. век пре Христа (Национални музеј Траисторије и етнографије, Рим)

Са ширењем римске власти у 3. веку пре Христа Римљани су дошли у директан контакт са Грцима који су живели на југу Апенинског полуострва. Од тог периода све више се огледао грчки утицај на развој римске културе, нарочито у књижевности. Први римски историографи чак су и писали на грчком језику све до средине 2. века пре Христа. По угледу на грчку књижевност Римљани су писали епске, лирске и драмске песме, историографска дела, а развија се и беседништво, филозофија и друге науке.

Највећи римски песници били су Вергилије, Хорације и Овидије. Живели су у време Августове владавине, у доба културне обнове римског друштва за коју се залагао сам цар. Међу овим песницима нарочито се истиче **Вергилије** са својим епом *Енеидом*. У том делу се описује судбина тројанског јунака Енеје, његово путање по Средоземном мору након пада Троје, долазак у Лацијум и борбе са локалним становништвом. У свом писању Вергилије се угледао на грчког песника Хомера. Кроз еп, Вергилије прославља порекло Римљана уопште, али и порекло царске династије Јулијеваца којој је припадао Август.

У старом Риму нарочито се развијала историографија. Најпознатији римски историчари били су **Тит Ливије** и **Тацит**. Тит Ливије је био Августов савременик. Написао је дело *Од оснивања Јрага* (Рима), у ком је описао римску историју од самих почетака до Августовог доба. Као и Вергилијева *Енеида*, и Ливијево дело је писано у духу Августове културне обнове. Славе се римска прошлост и старе римске врлине као што су храброст и побожност. Сам Ливије каже да је писао дело јер је желео да допринесе да се сачува сећање на историју најмоћнијег народа на свету. Намера му је још била да изнесе добре примере из прошлости које треба следити, и оне лоше које треба избегавати. Тацит, Трајанов савременик, написао је два значајна дела, *Анале* и *Историје*, у којима је описан период од Августове смрти (14. године после Христа) до краја 1. века. Сам Тацит је рекао да намерава да опише догађаје „без гнева и пристрасности”, што се и данас истиче као важно начело писања историографије.

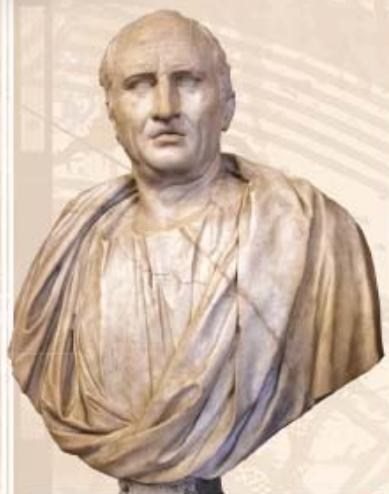
ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Од кога су Етурци преузели вештину писања?

Вергилије између две музеје, мозаик из 3. века (Музеј Бардо, Тунис)

Цицеронова биста, 1. век
(Кајијшолски музеји, Рим)

Колосеум у Риму, 1. век

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

амфитеатар – пространа грађевина са степенастим седиштима и основом кружног облика

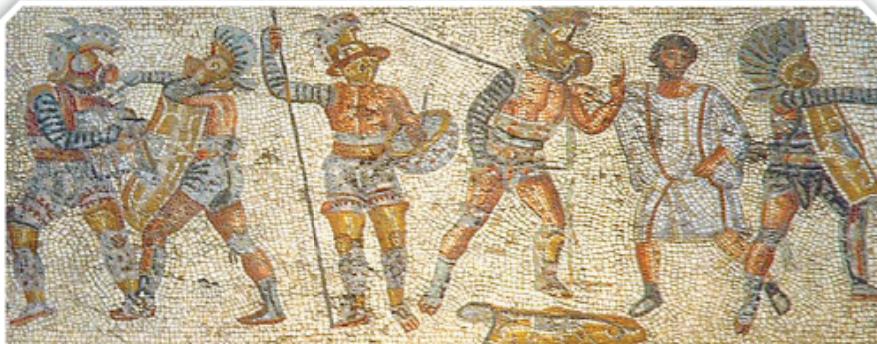
Поред песништва и историографије развијало се и беседништво, нарочито у последњем веку постојања Републике. Беседништво је било од посебне важности за државнике – за држање говора у Сенату, на скупштинама или на форуму требало је спремити добар говор и убедити слушаоце у своје предлоге. Вештина убеђивања била је од велике користи и адвокатима при судским парницима. Највећи римски беседник, и један од најученијих људи свога доба, био је **Цицерон**. Одржао је на десетине судских и политичких говора од којих је преко педесет сачувано. Писао је и филозофске списе, угледајући се мањом на Платона, иако је добро познавао и учења других, познијих грчких филозофа. На пољу филозофије Римљани су доста заостајали за Грцима и задовољавали су се углавном преношењем њиховог учења.

Римљани су велику пажњу посвећивали изучавању **права**. Учени правници су састављали списе у којима су коментарисали и тумачили законе. Тако се развила правна наука. Основе римског права почивају на *Закону дванаестаблица* из средине 5. века пре Христа. Ови закони никада нису били укинути у старом Риму, већ су у наредним вековима само доношени нови. Тек у 6. веку после Христа римски правници су сакупили све законе донете током проtekлих хиљаду година и саставили зборник целокупног римског права. Римско право чини основу савременог европског права.

Уметност и архитектура

Римска уметност се развијала под утицајем етрурске и нарочито грчке уметности. Ови утицаји видели су се посебно у изградњи и украсавању римских храмова, у сликарству и вајарству. У периоду принципата римска уметност достиже врхунац, и тада су настала најлепша дела римске архитектуре и вајарства.

Остаци храмова, водовода (акведукта), путева и других јавних грађевина сведоче о интензивној градитељској делатности Римљана широм Царства. Једна од најпознатијих грађевина у Риму је **Колосеум**, највећи антички амфитеатар. Саграђен је у другој половини 1. века. Колосеум је коришћен за јавне спектакле, углавном гладијаторске игре које су биле омиљене у Риму. Овај амфитеатар је имао три спрата и могао је да прими преко 50.000 гледалаца. Сваки спрат је имао стубове у различитом стилу, на једном нивоу субили дорски, на другом јонски, а на трећем коринтски капители на стубовима.

Гладијатори приказани на мозаику из Либије, 2. век
(Археолошки музеј, Триполи)

Један од најбоље очуваних храмова из римског периода је **Пантеон**, „Храм свих богова“. Пантеон какав данас видимо саграђен је у првој половини 2. века, али је подигнут на темељима старије грађевине с почетка принципата. Стубови су у коринтском стилу, а на врху храма се налази велика купола. Све до 15. века ова купола је важила за највећу куполу на свету. Од почетка 7. века храм се користи као хришћанска црква.

Средиште политичког и културног живота у Риму био је форум (трг). **Римски форум** је у раној историји служио као пијаци, а касније је постао прави градски центар са храмовима и јавним грађевинама. На форуму су се држали политички говори и суђења. Испред храмова су се приносиле жртве боговима и обављали други култни обреди. Касније су изграђени и други форуми: Цезаров, Августов, Трајанов и други.

Археолошки остаци на Римском форуму

Типична римска грађевина био је **славолук** (тријумфални лук). По облику славолуци подсећају на капије, састоје се од масивних стубова и једног или више засвођених пролаза. Украсени су рељефима, натписима у част цара, а зна се и да су имали скулптуре на самом врху, мада оне нису сачуване до данас. Подизали су се у знак сећања на велике победе над римским непријатељима. Највећи славолук у Риму посвећен је победи цара Константина и подигнут је 315. године у близини Колосеума.

Сачувани су остаци и римских стамбених објеката. Богатији слој становништва је живео у великим кућама, **вилама**, које су се градиле ван Рима. Ове куће су биле украсене мозаицима, скулптурама и зидним фрескама. У близини виле су биле посебне просторије где је живела послуга (односно робови), као и просторије за складиштење разних производа, најчешће вина, жита и уља. Сиромашнији део становништва је живео у зградама које су се звале **инсуле**. Зграде су имале више спратова, у приземљу су се углавном налазиле радионице и продавнице, а на спратовима су се изнајмљивали станови.

Остаци римских инсула у Остији, у близини Рима, 2. век

Са ширењем граница римске државе ширила се и римска култура. До данас су очувани трагови римске уметности и архитектуре на готово свим територијама које су улазиле у састав римске државе. Велики градови у провинцијама имали су форуме, амфитеатре, храмове, терме (римска јавна купатила), а у неким градовима изграђени су славолуци или други споменици у част царске власти. Римски војници који су били стационирани у провинцијама допринели су ширењу римских обичаја, језика, уметности и римских тековина уопште. Процес ширења римске културе назива се **романизација**.

Римски амфитеатар у Арлу, у јужној Француској, крај 1. века

Трајанов славолук у данашњем Алжиру, око 100. године

Мозаик из римског јавног купатила са натписом „*salvom lassisce*” (купanje је здраво), 3. век (Музеј Сабраша, Либија)

ЗАДАТАК

■ Римљани су водили рачуна о снабдевању градова водом. Широм Царства изграђени су **акведукти** који су допремали воду до приватних и јавних купатила и градских фонтана.

Погледајте линк на ком је приказан римски акведукт на острву Лезбосу.

Поразговарајте на часу о значају изградње акведукта и јавних купатила за хигијену становнишва.

Акведукт на Лезбосу

До данас су сачуване бројне скулптуре из римског периода. Скулптуре су биле постављене на јавним местима, на пример на форуму или испред храмова, или и у приватним кућама богатијих грађана. Римски вајари су често копирали грчке статуе богова и хероја, али су развили и особени стил у уметности. Оно што карактерише римски стил у изради скулптура јесте изражени реализам, односно људи су приказани онако како су заиста изгледали, а не идеализовано.

Бронзана биста римског магистрата, 4. век
(Каишолски музеји, Рим)

Трајанова глава,
2. век (Музеј Свеши
Рејмонд, Тулуз)

Трајанова статуа, 2. век
Музеј Лувр, Париз

Фреска из Помпеја, 1. век
(Национални археолошки музеј,
Напуљ)

Најлепши примери римског сликарства су на фрескама у Помпејима на југу Апенинског полуострва. Овај град је страдао у ерупцији вулкана Везува у 1. веку, али је захваљујући слоју пепела који је прекрио град много тога остало сачувано.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

■ Римска култура развијала се под утицајем суседних Етрураца и Грка. Ови утицаји видљиви су у области религије, књижевности, уметности и архитектуре. Римска религија је била политеистичка. Римски богови су поистовећивани са грчким: на пример Јупитер, врховни бог код Римљана, одговарао је грчком Зевсу. Цар Август је нарочито подстицао културни развој у Риму. У његово време живели су највећи римски песник Вергилије и историчар Тит Ливије. Најлепша дела римске уметности и архитектуре, као што су Колосеум, храм Пантеон и фреске из Помпеја, настала су у време принципата.

ПИТАЊА

- Шта знате о римској религији?
- У чему се огледа значај Вергилијеве *Eneide*?
- Зашто су Римљани изучавали беседништво?
- Коју науку су Римљани нарочито унапредили?
- Чему је служио акведукт?
- Која су најзначајнија римска уметничка дела?

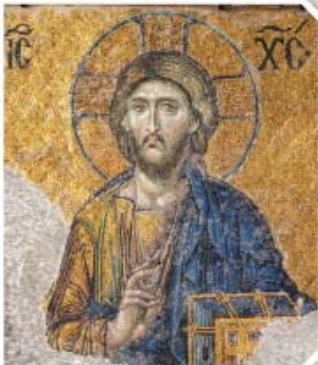

ХРИШЋАНСТВО

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Исус Христ / Библија / хришћани / прогони / цар Константин / Милански едикт

Мозаик са представом Исуса Христа у цркви Свете Софије у Истанбулу, 13. век

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

вазнесење – уздизање на небеса

Рана представа Исуса Христа са дванаест апостола, 3. век

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

пагани – поклоници многобожачке религије

Хришћанство се брзо проширило по читавом Средоземљу. Три деценије након Исусовог распећа десио се и први прогон хришћана оптужених да су подметнули пожар у Риму. О томе су писали не само хришћански писци, већ и пагански. Тацит је овако описао први прогон хришћана који је наредио римски цар Нерон:

„Да стане на пут гласинама, пронађе Нерон кривце и стане их кажњавати пробраним мукама. То су били људи омражени због злодела која су чинили, а које народ називаше хришћанима. Име су добили по Христу, који је за Тиберијеве владавине био погубљен по пресуди прокуратора Понтија Пилата; потиснуто само замало, ово гнусно празноверје избило је и раширило се поново не само по Јudeји, где се то зло и родило, већ и по Риму, где се стичу и негују све могуће срамне и гадне вере са свих страна света. Најпре су похватали људи који су исповедали ту [хришћанску] веру, а затим су они проказали мноштво других. Њима није доказана толико кривица за подметање пожара колико мржња на људски род. Погубљење хришћана служило је за забаву: облачили су их у коже дивљих звери, пуштали су псе да их растржу, распињали их на крстове и палили попут букиње када се спусти ноћ. Нерон је дао своје вртове за те представе, приређивао циркуске игре и, одевен у кочијашко одело, умешао би се међу светину, или би са својим колима и сам учествовао у тркама. И мада су хришћани били криви и заслуживали најтежу казну, рађала се у народу самилост према њима јер су падали као жртве свирепости једног человека, а не за опште добро.“

Тацит, *Анали*

У прва два века принципата било је само повремених покушаја да се хришћанство сузбије, док га је већина царева ипак толеријала. Број хришћана је растао међу нижим слојевима друштва, најпре међу трговцима, занатлијама и сељацима, а потом и међу сенаторском аристократијом. Црква је нудила утеху људима, осећај заједништва, једнакости, нудила наду у Спасење и вечни живот, а људе је нарочито привлачио морални начин живота којим су живели хришћани. Брзо се развила и црквена организација. Хришћани су градили цркве где су се окупљали и вршили богослужење, имали су црквене поглаваре у градовима (епископе), сахрањивали су мртве на посебним местима, најпре на отвореним гробљима, а потом у подземним пролазима – **катакомбама**. У катакомбама је почела да се развија хришћанска уметност. По зидовима су сликане представе Исуса Христа, сцене из Библије, разни хришћански симболи, на пример: крст као основни симбол вере, риба као симбол Христа и други.

Нерон, 1. век
(Музеј Глийшошек, Минхен)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

прокуратор – управник провинције

Представа Исуса Христа из римске катакомбе, 4. век

Хришћанска катакомба из 3. века у Риму

Исус Христ представљен као пастир на зиду римске катакомбе, 3. век

Цар Константин
(Каишолски музеји, Рим)

НЕПОЗНАТЕ РЕЧИ

едикт – закон

Први већи **прогони** десили су се средином 3. века, када је римски цар тражио да сви становници Римског царства принесу жртве државним (паганским) боговима. Хришћани су приношење жртве Јупитеру или неком другом паганском богу сматрали за богохуљење и одрицање од Исуса Христа, те су одбијали да учествују у овим обредима. Казна за то је била смрт. Највећи прогони десили су се на почетку 4. века, у време Диоклецијанове владавине. Прогони су почели пред Диоклецијанов планирани поход на исток, 303. године, када је, по обичају, цар тражио од свештеника да тумаче вољу богова гледајући изнутрице жртвених животиња. Пагански свештеници нису могли да добију повољна знамења, и почеле су да круже гласине да су за то криви хришћани који нарушавају везу са римским боговима. Диоклецијан је зато донео неколико наредби које су забрањивале исповедање хришћанства. Најпре су сви хришћани отпуштени из царске службе, изгубили су грађанска права и цркве су порушене. Диоклецијан је потом наредио да сви морају принети жртве паганским боговима, у супротном их очекује смртна казна. Многи хришћани су тада страдали. Прогони су трајали све до 311. године, када је хришћанима било допуштено да исповедају своју веру.

Један писац је записао:

„Није било слања на острва, ни у тамнице, нити у руднике, већ ватра, разапињање на крст, бацање зверима...“

(Лактанције, *О смртши прогоношеља*)

Велики преокрет у односу према хришћанима десио се годину дана касније, 312. године. Каже се да је **цар Константин** тада доживео визију која га је преобрата у хришћанство. Пред битку са непријатељем цару Константину и његовим војницима на небу се указао светлећи крст са поруком: „Овим знаком побеђуј.“ Извори пишу и да се Константину у сну јавио Исус Христ који је рекао цару да ће га тај знак штитити од непријатеља. Константин је обележио штитове својих војника хришћанским знацима и однео победу у бици која је уследила. Године 313. донет је **Милански едикт** којим су поништене све дотадашње одлуке о прогонима хришћана, допуштено им је исповедање вере и враћена им је имовина одузета у току прогона. Крајем 4. века цар Теодосије I је прогласио хришћанство државном религијом, а пагански обреди су били забрањени.

Цар Константин са хришћанским симболом, сребрни медаљон из 315. године

Новчић са представом цара Теодосија I из 390. године

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Текст Миланског едикта забележили су хришћански писци из 4. века. Навешћемо одломак едикта:

„Када смо се у добри час састали у Милану (...) и размотрели све што се односи на добро и безбедност државе, између осталог што смо сматрали да ће бити од користи већини људи, мислили смо да на првом месту треба уредити ово, а то је поштовање божанства, тако да и хришћанима и свим другим дамо слободу да следе религију, свако по свом избору, да би, које год да је божанство на небеском трону, [оно] било наклоњено и милосрдно и нама и свима који су под нашом влашћу. (...) Сматрали смо да ову одлуку треба донети нарочито за хришћане, да би, ако су она места на којима су се раније хришћани окупљали (...) откупљена, било новцем из наше благајне, било нечијим другим, та иста била враћена хришћанима без новца и без тражења надокнаде, без заваравања и изигравања.“

Лактанције, *О смрти Југооништеља*

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- Исус Христ, Син Божији, живео је у римској провинцији Јудеји, у време цара Августа и његовог наследника Тиберија. По хришћанској вери, Исус Христ је вакрсао после три дана. Живот, чуда и вакрсење Исуса Христа записани су у Новом завету, који заједно са Старим заветом чини хришћанску свету књигу Библију. Исусове проповеди су сметале тадашњим властима, Јеврејима и Римљанима, па је разапет на крст 33. године. Хришћанско учење су наставили да шире његови ученици и хришћанство се убрзо проширило по читавом Средоземљу. Први прогон хришћана у Риму десио се у време владавине цара Нерона. Највећи прогони десили су се почетком 4. века када је страдало доста хришћана. У време цара Константина, првог хришћанског цара, донет је Милански едикт 313. године којим су укинуте све претходне одлуке донете у време прогона и хришћанима је допуштено исповедање вере. Крајем 4. века хришћанство постаје државна религија у Римском царству.

ПИТАЊА

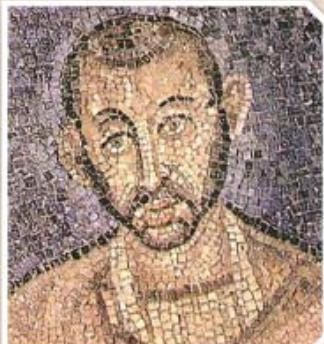
- Шта је проповедао Исус Христ?
- Зашто су хришћани прогоњени?
- У ком спису је описан живот Исуса Христа?
- Зашто се каже да се хришћанство темељи на јеврејској религији?
- Шта је навело цара Константина да се преобрati у хришћанина?
- Шта је одлучено Миланским едиктом?

ПАД ЗАПАДНОГ РИМСКОГ ЦАРСТВА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

варвари / Хуни / Велика сеоба народа / Визиготи / Вандали /
Остроготи

Свети Амброзије,
мозаик из Цркве Св.
Амброзија у Милану,
око 400. година

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Коју важну одлуку је до-
нео цар Теодосије I увези
с хришћанством крајем
4. века? Присетите се
градива из претходне
лекције.

Промене у 4. веку

У 4. веку Римско царство је доживело преображај. Хришћанство више није представљало претњу по државни поредак, већ је било подршка царској власти. Након Константина готово сви римски цареви били су хришћани. Многи епископи су постали важне личности које су утицале на политичка дешавања. Најутицајнија црквена личност на западу из овог периода био је **Свети Амброзије**, милански епископ у другој половини 4. века. У последњој деценији 4. века Амброзије је тражио од цара Теодосија I да се покаје и јавно замоли за опроштај зато што је суворо угушио једну побуну у Солуну. Ова чињеница добро показује колико је улога Цркве порасла и колико је значај Цркве порастао.

Друга важна промена са далекосежним последицама по римску државу јесте подела Римског царства. Царство је први пут било подељено за време Диоклацијана. Међутим, тај систем се није дugo одржао и у наредних сто година Царство је неколико пута уједињено под влашћу једног цара. Последњи цар јединственог Римског царства био је Теодосије I. Пред крај своје владавине, Теодосије је поделио Царство на два дела и оставио власт својим синовима, 395. године. Западним римским царством је владао малолетни **Хонорије**, а на челу Источног римског царства је био његов старији брат **Аркадије**. Након ове поделе држава се више није ујединила.

Хонорије

Аркадије

Подела Римског царства 395. године

Током 4. века растао је број **варвара** у римској служби. То је био трећи важан фактор који је изменио Царство. Док су у ранијим епохама варвари повремено служили као најамничка војска у служби Царства, од 4. века варварске трупе су чиниле већину римске војске. Нарочито су били бројни одреди германских племена – Алемана, Гота, Франака и Вандала – али је било и варвара са истока – Алана, Сармата, а у 5. веку и Хуна. Поједини варвари добијају и значајне позиције у држави, постају војни заповедници и управници провинција. Од последње четвртине 4. века утицај царских државника варварског порекла знатно је порастао – неки од њих су склапали бракове са припадницима царске породице, одлучивали о избору цара и контролисали државну политику. Међу варварима у царској служби најистакнутије место имао је **Стилихон**, пореклом Вандал. Управљао је Западним римским царством уместо Хонорија, а своју позицију је ојачао и брачним везама са царском кућом.

Велика сеоба народа

У другој половини 4. века Римљани су се нашли пред великим опасношћу. Пролазећи кроз Врата народа (равницу између планине Урала и Каспијског језера) 375. године, у источну Европу су продрли ратоборни варвари из средње Азије – **Хуни**. Један римски писац је крајем 4. века написао да су Хуни неукроћено племе, увек спремно на покрет, „које гори у страшној похлепи за пљачкањем туђег, нападима, отимањем и убиствима суседа.“ Хунски пљачкашки походи изазвали су померање разних народа, најпре Алана, који су живели северно од Каспијског мора и били први на удару, а затим и германских племена Острогота, насељених северно од Црног мора, Визигота са простора некадашње Дакије и других. Тако је са најездом Хуна почела **Велика сеоба народа**.

Хунски ратници (илюстрација)

Стилихон, крај 4. века, ризница катедрале у Монци, у Италији

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Један од најранијих и најдетаљнијих описа Хуна налазимо код римског писца Амијана Марцелина:

„Племе Хуна, мало познато из старих сведочанстава (...) сувовошћу превазилази сваку меру. Како се одмах по рођењу образи детета дубоко обрежу ножем, да би ожилјци задржали јаке длаке кад оне почну да расту, Хуни расту и старе без браде, лишени сваке лепоте (...). Сви су здепasti, јаких удова и дебелих вратова, ужасно ружни и накривљени, да помислиш двоножне звери (...). Иако – ма колико ружни – имају људски лик, толико им је сиров начин живота да немају потребу ни за ватром ни за укусно спремљеном храном, већ живе од корења дивљих биља и полусировог меса сваке врсте, које мало загреју држаћи га између својих ногу и коњских леђа (...). Никад не траже заклон у каквим кућама (...). Код њих се не могу срести чак ни шиљасте тршчане колибе; они се, лутајући планинама и шумама, од рођења навикавају да подносе хладноћу, глад и жеђ. У туђини не улазе у куће, осим у случају крајње нужде, јер сматрају да нису безбедни док бораве под кровом. (...) Они су готово срасли за своје коње (...). На тим коњима људи из овог племена, било да ју или ноћу, купују и продају, једу и пију, спавају (...). Нико од њих не оре, нити се прихватају ручице плуга. Наиме, сви они лутају без сталног дома и огњишта, без закона и усташег начина живота, слични бегунцима, на којима и станују.”

Амијан Марцелин, *Историја*

Новчић са представом цара Валенса, из 364. године

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Рим је 410. године први пут после осам стотине година освојен од стране варвара.
- Ко је у републиканско време заузео Рим?

Сребрни новчић из Вандалске краљевине, искован у 6. веку

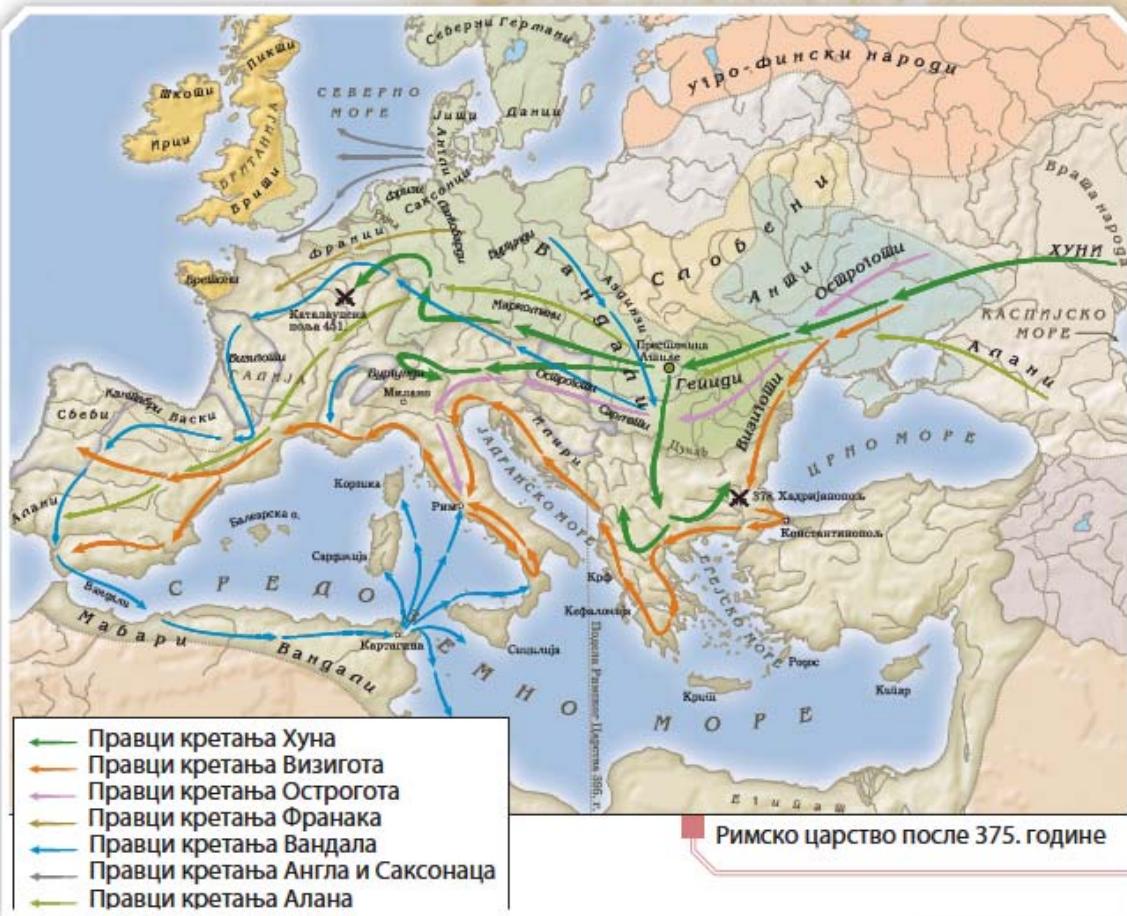
На римским границама осећао се све већи притисак варвара. **Визиготи**, бежећи од Хуна, тражили су од римског цара Валенса да им допусти да пређу Дунав и насле се на царској територији. Цар им је дозволио да се насле на простору данашње северне Бугарске, будући да су обећали да ће живети мирно и да ће давати помоћне војне одреде. Један извор преноси да је овом приликом, 376. године чак 200.000 варвара прешло Дунав. Међутим, већ наредне године су избили сукоби између Визигота и царских службеника. Варвари су се жалили на злоупотребе римске стране – да им Римљани ускраћују намирнице, подижу цене производа и претварају децу у робље. Када су чарке прерасле у војне окршаје, у борбу је кренуо цар Валенс са војском из источног дела царства. У бици код **Хадријанопоља** (данашње Једрене у европском делу Турске) 378. године Римљани су доживели велики пораз, какав није виђен још од битке код Кане. Страдало је две трећине римске војске, а живот је изгубио и сам цар.

Новоизабрани цар Теодосије успео је да изађе на крај са Визиготима и обезбеди мир у Царству. Визиготи су постали римски савезници, задржали су добијену земљу у римским провинцијама на Балкану, и пристали су да ратују за потребе цара. Међутим, стање се погоршало након Теодосијеве смрти. Визиготима се чинило да нису довољно награђени за своје услуге, па су почели да пљачкају римске провинције. Почетком 5. века римска граница на Рајни се потпуно урушила. Око 400.000 варвара (Гота, Гала, Вандала, Алана и других) прешло је реку и опустошило Галију, Британију и Шпанију.

Визиготи, некадашњи римски савезници, окренули су се против царске власти и заузели Рим 410. године. Након три дана пљачкања Визиготи су се повукли, а касније су заузели римске поседе у југозападној Галији и Шпанији и формирали самосталну државу. Из Шпаније су претерали Вандале који су прешли у северну Африку, заузели римске провинције и основали Вандалско краљевство.

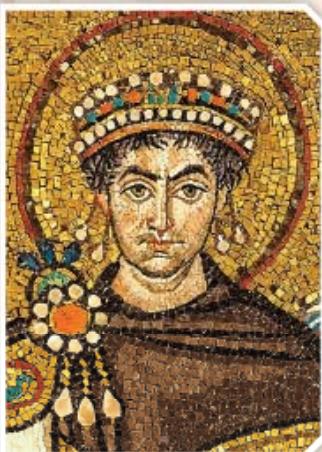
Тридесетих година 5. века Хуне је ујединио **Атила** (прозван „Бич Божији“) и успоставио превласт на подручју северно од Дунава. Хуни су упали у балканске провинције и разорили многе римске градове, а потом су почели да нападају Галију. Римска војска, сачињена углавном од готских одреда, зауставила је Хуне у бици на **Каталаунским пољима** 451. године, у данашњој централној Француској. Две године касније Атила је умро, а хунска држава, састављена од различитих племена, распала се недugo после тога.

Хунски и римски војник у борби
(илустрација)

Мозаик са представом вандалског ратника, око 500. године
(Бришански музеј, Лондон)

Цар Јустинијан,
мозаик из Цркве Сан
Витале у Равени,
547. година

Пад Западног римског царства

Западно римско царство је било ослабљено и више није могло успешно да се супротстави варварима. Године 455. **Вандали** су прешли у Италију из Африке и опљачкали Рим. Разарање је било страшно и оставило је велике последице. Вандали су опљачкали чак и храмове које су Визиготи поштедели када су неку деценију раније освојили град. Имајући на уму разарање Рима од стране Вандала, у модерно време је настао израз **вандализам** који означава уништавање туђе имовине и насиљно понашање.

У наредне две деценије Западно римско царство су потресале борбе око престола. Цареви из Источног римског царства су покушавали да наметну свог кандидата у Риму, али нису успели да успоставе контролу над ситуацијом у Италији. Германски заповедник **Одоакар** је свргнуо последњег римског краља Ромула Августула 476. године и успоставио своју власт. Овај догађај представљао је коначан **пад Западног римског царства**. Крајем 5. века Италијом су завладали **Остроготи**.

До краја 5. века цео запад је био у варварским рукама. Визиготи су формирали државу у Шпанији, Вандали у северној Африци, Остроготи у Италији, германска племена Англи и Саси у Британији, а крајем 5. века Галију су освојили Франци. Последњи покушај обнове римске власти на овим просторима предузео је у 6. веку цар **Јустинијан**, владар Источног римског царства. Римљани су успели да поврате неке територије на западу, између остalog и Италију, али су варвари поново освојили ове области након Јустинијанове смрти. Запад је остао у рукама варвара, док се Источно римско царство одржало све до средине 15. века.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

- Продором Хуна у Европу 375. године почела је Велика сеоба народа. Разни варварски народи су извршили притисак на римске границе. Док су неки варвари ступали у римску службу, други су упадали у римске провинције и пљачкали их. Римска држава је 395. године коначно подељена на Западно и Источно римско царство. Западни део царства је нарочито страдао под налетом Визигота, Хуна и Вандала. Рим је два пута био опљачкан, а током 5. века све западне провинције су пале у варварске руке. Западно римско царство јепало 476. године, док се Царство на истоку одржало још хиљаду година.

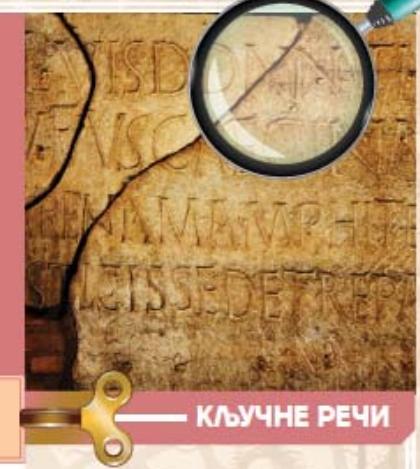
ПИТАЊА

- Које су биле последице Велике сеобе народа?
- Зашто је дошло до сукоба са Визиготима и битке код Хадријанопоља у другој половини 4. века?
- Када се десила коначна подела јединственог Царства на Западно и Источно римско царство?
- Ко је био Атила?
- Како јепало Западно римско царство?
- Набројте варваре који су заузели западне провинције.
- У чему се огледа значај Јустинијанове владавине?

РИМСКО НАСЛЕЂЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ

балканска племена / Горња Мезија / Сирмијум / Виминацијум /
Сингидунум / Гамзиград / Наис

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Римско освајање Балкана

На Балканском полуострву су у античком периоду живела илирска, трачка и келтска племена. Римљани су прво дошли у контакт с Илирима који су живели на источном Јадрану, преко пута Апенинског полуострва. Извори преносе да су Илири својим гусарењем угрожавали римску поморску трговину. Римљани су у другој половини 3. века пре Христа заратили са њима, поразили их и проширили свој утицај на Јадранском приморју, отприлике од данашње јужно-далматинске обале до северне Албаније. То је био почетак римског продора на Балканско полуострво.

Од средине 2. века пре Христа, када је простор данашње Грчке прешао под римску власт, Римљани су ратовали са **балканским племенима** у залеђу Македоније. По ратоборности су се нарочито истицали келтски Скордисци, и илирско-трачко племе Дарданци. Савладавши варваре, Римљани су покорили све територије јужно од Дунава и формирали провинције у 1. веку после Христа. Највећи део данашње Србије припао је провинцији **Горњој Мезији**, док је Срем припао суседној провинцији Панонији, а делови западне Србије провинцији Далмацији.

Илирски новац из Скадра,
2. век пре Христа

ПОВЕЖИТЕ ЗНАЊЕ

- Који цар је у 2. веку прешао Дунав и формирао провинцију Дакију?

Римско наслеђе на територији Србије

У Србији постоје бројна археолошка налазишта из римског периода. Сачувани су остаци палата, војних логора, римских купатила (терми), бедема, цркава из хришћанског периода, затим разноврстан покретни археолошки материјал, на пример накит, новац, оружје, уметнички предмети и слично.

На тлу Србије Римљани су оснивали градове: Сирмијум (Сремска Митровица), Виминацијум (Костолац), Сингидунум (данашњи Београд), Гамзиград (код Зајечара), Наис (Ниш) и друге.

Реконструкција ратника
из племена Скордиска
(Народни музеј, Пожаревац)

Међу важније царске градове са ових простора убрајао се **Сирмијум**. У њему су сачувани остаци царске палате, великог хиподрома, ране хришћанске цркве и других грађевина. У Сирмијуму се налазила и ковница новца. О значају Сирмијума сведоче и писани извори у којима се спомиње да су римски цареви често посећивали овај град и да су се овде одржавали црквени сабори.

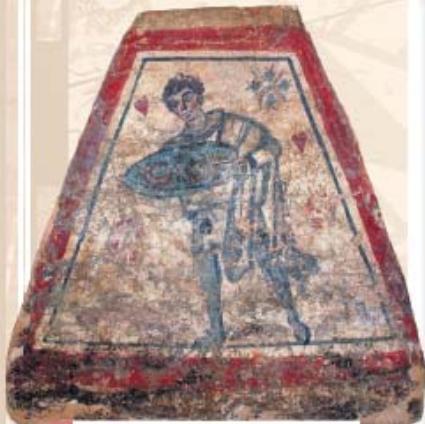
Остаци царске палате
у Сремској Митровици

Златни новчић из друге
половине 4. века искован
у Сремској Митровици

Други важан град са територије данашње Србије био је **Виминацијум**, данашњи Костолац у близини Пожаревца. У Виминацијуму се налазе остаци војног логора где су биле смештене римске легије. Међу најбоље сачуваним остацима у Виминацијуму сматрају се гробнице, од којих су неке биле украшене фрескама.

Фреска из гробнице
у Виминацијуму, 4. век

Гробница у Виминацијуму

Војни логор налазио се и у **Сингидунуму**, на данашњем Калемегдану. Међутим, остаци римског утврђења у Сингидунуму се слабо виде, будући да се налазе испод темеља зидина из средњег и новог века.

Остаци римског утврђења

У близини Зајечара налази се археолошки локалитет **Гамзиград**, античка **Феликс Ромулијана**. Овде је римски цар Галерије, Диоклецијанов савладар, изградио палату чији су остаци сачувани до данас. Сачувани су и остаци храма, куле и бедеми, као и скулптуре и мозаици.

Тврђава Калемегдан,
Београд

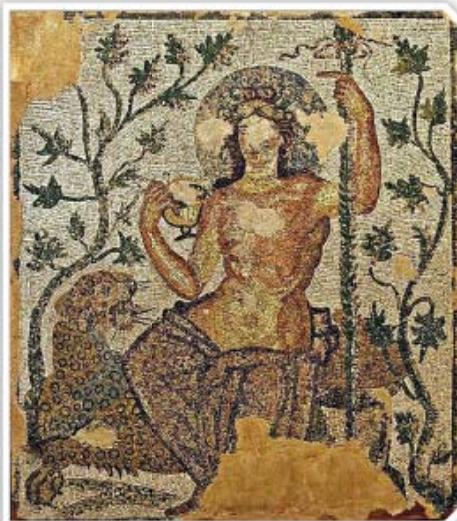

Глава цара Галерија, 4. век
(Народни музеј, Зајечар)

Остаци Галеријеве палате
у Гамзиграду

а

б

Мозаици из Гамзиграда:
а) представа ловца
б) бог Дионис,
4. век (Народни музеј, Зајечар)

У античком **Наису**, данашњем Нишу, рођен је цар Константин Велики. Римски писац из 4. века, Амијан Марцелин, забележио је да је Наис био „богат град”. У источном делу Ниша налази се значајан археолошки локалитет **Медијана**, где су сачувани остаци римских вила које су биле украшene мозаицима, фрескама и скулптурама, остаци римског купатила, пољопривредних објеката и друго.

Бронзана глава цара Константина пронађена у Нишу,
4. век (Народни музеј, Београд)

Остаци римске виле са мозаицима у Медијани из прве половине 4. века

ЗАДАТAK

- Посетите неки археолошки локалитет или музеј који у својој поставци садржи историјске изворе из римског доба. Направите презентацију са фотографијама и најважнијим подацима и изнесите утиске о посети.
- Покушајте да истражите који цареви су рођени на територији данашње Србије.

ПОНОВИТЕ НАЈВАЖНИЈЕ

Римљани су постепено ширили своју власт на Балкану. У другој половини 3. века пре Христа успоставили су свој утицај на Јадранском приморју, затим су у наредном веку покорили територију данашње Грчке, а у време раног принципата освојили су све територије до Дунава. Највећи део територије данашње Србије припадао је провинцији *Мезији* (Горњој Мезији), Међу најважнијим градовима на простору данашње Србије убрајају се *Сирмијум*, *Виминацијум*, *Синигунум*, *Гамзиград* и *Наис*.

ПИТАЊА

- Којим римским провинцијама је припадала територија данашње Србије?
- Која су најважнија археолошка налазишта из римског периода у Србији?
- Где је рођен цар Константин Велики?
- Шта мислите, због чега су Римљани градили војне логоре на Дунаву?

РЕЧНИК ПОЈМОВА

A

Адад – месопотамијски бог олује и кише

Акад – град и област у Месопотамији

Акадско царство – староисточна држава која је постојала у другој половини 3. миленијума пре Христа

акведукт – водовод

Акропол – атинско утврђење

Александар Велики – македонски краљ у периоду од 336. до 323. године пре Христа

Александрија – хеленистички град који је основао Александар Велики у северном Египту

Алкибијад – атински државник и врховни војни заповедник из 5. века пре Христа

алфабет – гласовно (фонетско) писмо

Амијан Марцелин – антички писац из 4. века, написао дело Историја

Амулије – краљ Алба Лонге из 8. века пре Христа, Нумиторов брат

амфитеатар – пространа грађевина са степенастим седиштима и основом кружног облика

Антигониди – династија која је владала у Грчкој и Македонији у хеленистичком добу

антика – појам који обухвата раздобље старе Грчке и Рима

Ану – месопотамијски бог неба

Анубис – бог балзамовања и мумифицирања код старих Египћана

Апијан – грчки писац из 1. века, написао дело Римски грађански ратови

Аполон – старогрчки бог светlostи, прорицања, заштитник музике и поезије

апостоли – Христови ученици

Арвад – феничански град на Леванту

Ареопаг – аристократско веће у античкој Атини

Арес – старогрчки бог рата

аристократија –виши слој друштва са угледним пореклом

аристократско уређење – владавина аристократије, односно облик државног уређења у којем само припадници аристократије воде државне послове

Аристотел – старогрчки филозоф из 4. века пре Христа, Платонов ученик

Аристофан – старогрчки писац комедија из 5-4. века пре Христа

Аркадије – цар Источног римског царства након Теодосијеве смрти 395. године

Артемида – старогрчка богиња лова

археологија – Наука која се бави ископавањем и проучавањем материјалних остатака прошлости

археолошка налазишта – места на којима се налазе материјани остаци прошлости као што су остаци палата и других грађевина

архив – културна институција у којој се чувају писани историјски извори, углавном документи

Архимед – физичар и математичар из Сиракузе, живео у 3. веку пре Христа

архонт – магистрат у античкој Атини

Асирија – историјска област на северу Месопотамије

Асирско царство – староисточно царство које је постојало у првој половини 1. миленијума пре Христа

Асканије – Енејин син, оснивач Алба Лонге, праотац римске породице Јулијеваца

астрологија – вештина прорицања будућности према звездама

астрономија – наука која проучава небеска тела као што су звезде и планете

Атила – хунски владар у 5. веку

Атина – грчки полис на полуострву Атици – старогрчка богиња мудrosti

атичка – припада полуострву Атици

Ахајци – грчко племе

Ахил – грчки херој, главни јунак Хомерове Илијаде

Ашур – историјски град у Месопотамији, престоница Асирског царства

Ашурбанипал – асирски владар у 7. веку пре Христа

Б

балзамовање – поступак којим се тело покојника чува од пропадања

Бах – римски бог вина и весеља

Беотија – историјска област у копненој Грчкој

Библија – хришћанска света књига, састоји се од Старог и Новог завета

библиотека – културна установа где се чувају књиге

Библос – феничански град на Леванту

Блиски исток – назив за подручје од Турске и Египта на западу до Ирана на истоку

В

Вавилон – историјски град у Месопотамији, главни град Вавилонског царства

Вавилонско царство – староисточна држава која је постојала у првој половини 2. миленијума пре Христа

варвари – народи чији су се језик и обичаји разликовали од грчких и римских; углавном дивљи и нецивилизовани народи

везир – најважнији чиновник у старом Египту и најближи фараонов сарадник

Веји – етрурски град

Велика сеоба народа – најезда варварских племена која је почела продором Хуна кроз Врата народа 375. године

Вергилије – римски песник из Августовог периода, написао еп Енеида

верски култ – поштовање одређеног божанства, сила природе или предака уз спровођење религијских обреда

Византија – назив за Источно римско царство

Виминацијум – римски град на Дунаву, код данашњег Костолца у Србији

Винча – праисторијско налазиште на Дунаву, у данашњој Србији

Волсци – античко племе које је живело у централној Италији

временска лента – линија на којој су приказани датуми из прошlostи

Г

Гај Јулије Цезар – римски конзул и дикататор из 1. века пре Христа

Гали – Келти, антички народ из западне Европе

Гамзиград – археолошко налазиште у близини Зајечара, античка Феликс Ромулијана

Германи – група народа која је живела у централној Европи, источно од Рајне (Алемани, Готи (Визиготи, Остроготи), Вандали, Франци, Англи, Саси)

герузија – аристократско веће у Спарти

гладијатори – робови, углавном ратни заробљеници, који су се борили у арени једни против других или против животиња

Горња Мезија – римска провинција на Балкану на простору данашње Србије

грнчарство – прављење посуда од печене глине

Д

Давид – јеврејски краљ који је ујединио Јевреје у једну државу око 1000. године пре Христа

Дарије I – персијски цар у време прве деценије Грчко-персијских ратова

Дарије III – персијски цар из 4. века пре Христа, противник Александра Великог

Дачани – племе које је живело на територији данашње Румуније

Делски савез – савез грчких полиса под вођством Атине, формиран у 5. веку пре Христа, касније прерастао у Атински поморски савез

Делфи – грчки град где се налазило најважније античко пророчиште

демократија – друштвено уређење у којем сви пуноправни грађани имају право да учествују у управљању државом

демос – народ на грчком језику

Демостен – атински говорник из 4. века пре Христа

дешифровати – одгонетнути непознато писмо

Диоклесијан – римски цар који је успоставио доминат 284. године

Дионис – старогрчки бог плодности, вина и весеља

доминат – римско уређење у којем су цареви били неприкосновени владари, трајало је од 284. године до пада Рима 476. године

Дорци – грчко племе

Драконт – атински законодавац познат по доношењу Драконтових закона у 7. веку пре Христа

Е

Египат – држава у североисточној Африци

Египатска цивилизација – једна од првих цивилизација на Старом Истоку, настала у долини реке Нил

Еклисија – скуштина у античкој Атини

експонат – предмет изложен у музеју
Енеја – тројански принц, главни јунак Вергилијеве Енеиде
Енки – месопотамијски бог воде
Енлил – месопотамијски бог ветра
Еолци – грчко племе
епиграфика – помоћна историјска наука која проучава натписе
ера – временско раздобље које почиње неким важним догађајем у прошлости
Ератостен – први грчке географ из 3. века пре Христа
Ерехтејон – старогрчки храм посвећен Атини и Посејдону
Есхил – старогрчки писац трагедија из 5. века пре Христа
Етрурци – антички народ који је живео северно од Рима, на простору данашње Тоскане
еупатриди – аристократија у античкој Атини
Еурипид – старогрчки писац трагедија из 5. века пре Христа
Еуфрат – река у Месопотамији на Старом Истоку
ефор – спартански магистрат

З

Зевс – бог муња и громова, врховни бог код старих Грка
земунице – колибе делимично укопане у земљу
зигурат – храм у Месопотамији у облику терассте пирамиде

И

Изида – стариогипатска богиња љубави и рађања
Илијада – Хомеров еп о Тројанском рату
Илири – античко племе које је насељавало западне делове Балканског полуострва
инсуле – зграде у старом Риму
иригациони систем – систем наводњавања земљишта
историја – наука која проучава људску прошлост од открића писма до наших дана
историја уметности – наука која проучава уметничка дела
историјски извори – писана, материјална, усмена и аудио-визуелна сведочанства из прошлости

Исус Христ – Син Божији, утеменитель хришћанског учења
Иштар – месопотамијска богиња љубави и рата

Ј

Јахве – јеврејски бог
јеванђеља – хришћански списи који чине Нови завет
Јевреји – стариисточни народ који и данас живи на Леванту
Јерусалим – град на Леванту, главни град јеврејске државе
Јонија – историјска област на западној малазијској обали
Јоњани – грчко племе
Јунона – римска богиња заштитница брака, жена и порођаја
Јупитер – врховни бог код старих Римљана, бог муња и громова
Јустинијан – римски (византијски) цар из 6. века

К

календарска ера – рачунање времена при чему се године броје од неког значајног догађаја који се одиграо у прошлости
Картагина – феничанска колонија у северној Африци, у данашњем Тунису
Касити – стариисточни народ који је владао у Месопотамији од 16. до 12. века пре Христа
катакомбе – подземни пролази који су служили као гробља, понекад и као склоништа и места богослужења хришћана
Кир Велики – персијски владар из 6. века пре Христа
клинасто писмо – писмо које је настало у Месопотамији у другој половини 4. миленијума пре Христа
Клио – муз заштитница историје
Клистен – атински државник, спровео реформе крајем 6. века пре Христа
Кносос – историјски град на Криту, центар Минојске цивилизације
Кодро – последњи атински краљ из 11. века пре Христа
колонија – насеобина основана ван матичне земље
Колос са Родоса – статуа бога Сунца Хелија, једно од Седам светских чуда старог света

Колосеум – највећи антички амфитеатар, саграђен у 1. веку у Риму

конзул – најважнији римски магистрат у републиканском периоду

Константин Велики – римски цар из 4. века, дозволио исповедање хришћанства

Константинополь – град који је основао цар Константин, данашњи Истанбул

кромањонци – врста људи који су живели у одређеном периоду у палеолиту

Ксеркс – персијски цар у 5. веку пре Христа

Л

Лактанције – римски писац из 3-4. века, написао дело О смрти прогонитеља

Латини – антички народ који је живео у централној Италији, у области Лацијум

Левант – област уз обалу источног Медитерана

легија – римска војна јединица од око 6000 људи

ледено доба – период у палеолиту када је велики део Земљине површине био под леденим покривачем

Леонида – спартански краљ из 5. века пре Христа

Лепенски вир – праисторијско налазиште на Дунаву, у данашњој Србији

Ликург – спартански законодавац из 9. или 8. века пре Христа

линеарно А писмо – писмо које су користили Минојци

линеарно Б писмо – писмо које су користили стари Грци у време постојања Микенске цивилизације

Лисип – хеленистички вајар из 4. века пре Христа

М

магистрати – државници у старој Грчкој и Риму

Македонија – област и краљевина на североистоку данашње Грчке

македонска фаланга – војна формација Македонаца

Мала Азија – полуострво у југозападној Азији, између Црног мора на северу, Егејског мора на западу и Средоземног мора на југу

Мардук – бог-заштитник Вавилона

Марс – римски бог рата

Медија – историјска област источно од Месопотамије, у данашњем северозападном Ирану

Медијана – археолошки локалитет у данашњем Нишу

Мека и Медина – света места у исламу која се налазе у данашњој Саудијској Арабији

Менес – први египатски фараон

Месопотамија – историјска област на Старом Истоку између река Тигар и Еуфрат

Микена – историјски град на Пелопонезу, центар Микенске цивилизације

Микенска цивилизација – стара цивилизација на простору данашње Грчке, постојала у 2. миленијуму пре Христа

Милански едикт – царска одлука из 313. године којом је допуштено исповедање хришћанства

Милтијад – атински војсковођа с почетка 5. века пре Христа

Минерва – римска богиња мудрости

Минојска цивилизација – прва цивилизација на простору данашње Грчке, постојала у 2. миленијуму пре Христа

Минос – критски краљ из средине 2. миленијума пре Христа

Минотаур – чудовиште из грчке митологије

Мирон – грчки вајар из 5. века пре Христа

мозаик – слика састављена од разнобојних комадића камена

монархијско уређење – облик државног уређења у којем је на челу државе један владар (монарх)

монотеизам – једнобоштво

музе – пратиље бога Аполона, надахњивале су песнике и уметнике

мумија – балзамовани леш увијен у ланене крпе натпољене смолом

мумификација – претварање леша у мумију

Н

Навуходоносор II – владар Нововавилонског царства

Наис – антички назив града Ниша

народна скупштина – политичка институција коју чине пуноправни грађани

народни трибун – римски магистрати који су штитили права плебејаца

неандерталци – врста људи који су живели у одређеном периоду у палеолиту

неолит – млађе камено доба

Нептун – римски бог мора

Нерон – римски цар из 1. века

Нефертити – краљица у старом Египту

нимфе – старогрчка божанства природе

Нинива – историјски град у Месопотамији

nobili – римска елита

Новававилонско царство – старија држава која је постојала у првој половини 1. миленијума пре Христа

номе – мање политичке творевине у старом Египту настале у другој половини 4. миленијума пре Христа

номадски начин живота – начин живота у којем људи живе без трајних станишта, у сталној потрази за храном

Нума Помпилије – други римски краљ

нумизматика – помоћна историјска наука која се бави проучавањем новца

Нумитор – краљ у Алба Лонги, деда Ромула и Рема

О

Одисеја – Хомеров еп о Одисејевом лутању

Одоакар – германски војни заповедник који је свргнуо последњег римског краља на западу, 476. године

Овидије – римски песник из Августовог периода

Озирис – старији египатски бог подземља

Октавијан Август – Цезаров наследник, први римски принцепс (цар)

олимпијада – четврогодишњи период између одржавања Олимпијских игара

Олимпијске игре – најзначајнија светковина у старој Грчкој, одржавала се сваке четврте године у граду Олимпији на Пелопонезу

остракизам – политичка мера у античкој Атини којом се допушта прогон и затварање грађанина који угрожава демократију

П

палеолит – старије камено доба

Пантеон – римски храм из периода принципата

папирус – билька и материјал за писање који се добија од бильке

Партенон – храм богиње Атине изграђен у 5. веку пре Христа

Партијани – антички народ који је живео источно од Тигра и Еуфрата

патрицији – потомци најугледнијих породица у старом Риму

Пелопонески савез – савез грчких полиса под вођством Спарте, формиран у 6. веку пре Христа

перијеци – слободни грађани Спарте без политичких права

Перикле – атински државник и врховни војни заповедник из 5. века пре Христа

периодизација – подела прошlostи на временска раздобља

Персија – историјска област на Старом Истоку, на простору Иранске висоравни

Персијско царство – старија држава која је постојала од средине 6. века пре Христа до друге половине 4. века пре Христа

Пир – епирски краљ који је ратовао против Римљана у 3. веку пре Христа

Пирамиде у Гизи – гробнице фараона у старом Египту, настале у 26. веку пре Христа

Питагора – старији грчки филозоф из 6. века пре Христа

Платон – старији грчки филозоф, Сократов ученик

плебејци – народ у старом Риму

Плутарх – грчки писац из 1-2. века, написао дело Упоредни животописи

Поликлет – грчки вајар из 5. века пре Христа

полис – држава концептисана око једног града, због чега се каже и град-држава

политизам – многобоштво, веровање у више богова

понтифици – најважнији ред свештеника у старом Риму

Посејдон – старији грчки бог мора

праисторија – прошlost људског друштва од појаве човека до открића писма

принципат – римско уређење у којем влада принцепс, трајало је од 27. године пре Христа до 284. године

провинције – области које су покорили Римљани и успоставили своју власт

Птолемеји – династија која је владала у Египту у хеленистичко доба

Публије Корнелије Сципион Африканец – римски конзула у време Другог пунског рата

Пуни – римски назив за Феничане

Ра – старији египатски бог Сунца

Рамзес II – египатски фараон из 13. века пре Христа

Реа Силвија – мајка Ромула и Рема

републиканско уређење – облик државног уређења у којем се на челу државе налазе лица изабрана на одређени период

родовске заједнице – првобитне заједнице људи у неолиту, чине их најближи рођаци

романизација – прихватање римске културе и начина живота

Ромул и Рем – браћа близанци који су основали Рим у 8. веку пре Христа

Ромул Августул – последњи краљ Западног римског царства

C

Сабињани – антички народ које је живео у централној Италији

Самнити – антички народ који је живео у јужној Италији

Сапфо – старогрчка лирска песникиња из 7-6. века пре Христа

Саргон – владар Акадског царства на Старом истоку у 24. веку пре Христа

сатири – старогрчка митска бића, најчешће су приказани са људским лицом и телом јарца

сатрапије – територијалне јединице у Персијском царству

Свети Амброзије – милански епископ из 4. века

Седам светских чуда старог света – архитектонска и уметничка дела настала у старом веку, која су сматрана за изузетна остварења тог доба

седелачки начин живота – начин живота у којем људи праве трајна стаништва и обрађују земљу

Селеукиди – династија која је у хеленистичком добу владала на истоку, на територији некадашњег Персијског царства

Сенат – аристократско саветодавно веће у старом Риму

Сет – староегипатски бог tame, хаоса и пустиње

Сидон – феничански град на Леванту

Сингидунум – антички град на месту данашњег Београда

Сирмијум – антички град на месту данашње Сремске Митровице

Скордисци – келтско племе које је у римском периоду живело на Балкану

славолук – тријумфални лук подигнут у част римске победе над непријатељем

сојенице – колибе на дрвеним стубовима у води

Сократ – старогрчки филозоф из 5. века пре Христа

Соломон – јеврејски краљ, Давидов син

Солон – атински мудрац и државник, спровео реформе почетком 6. века пре Христа

Софокле – старогрчки писац трагедија из 5. века пре Христа

Спарта – грчки полис на Пелопонезу, у области Лаконији

спартијати – пуноправни грађани Спарте

стари век – најстарија епоха у историји, трајала је од открића писма до пада Западног римског царства 476. године

Старчево – праисторијско налазиште на Дунаву, у данашњој Србији

Стилихон – римски војсковођа вандалског порекла у време цара Хонорија

Сумер – историјска област на југу Месопотамије, место настанка прве цивилизације

T

Талес – старогрчки филозоф из 6-5. века пре Христа

талацократија – превласт на мору

Тарент – грчка колонија колонија на југу Италије

Тарквиније Охоли – последњи римски краљ из 6. века пре Христа

Тацит – римски писац из периода принципата, написао дела Анали и Историје

Теба – грчки полис у Беотији

Тезеј – атински митски краљ из 13. века пре Христа

Темистокле – атински војсковођа из 5. века пре Христа

Теодосије – римски цар из 4. века, последњи цар уједињеног Римског царства

терме – римска јавна купатила

Тесалија – историјска област на североистоку Грчке

Тиберије – римски цар из 1. века

Тигар – река у Месопотамији на Старом Истоку

Тир – феничански град на Леванту
тиранци – тиранска власт
Тит Ливије – римски писац из Августовог доба, написао дело Од оснивања града
Трајан – римски цар из периода принципата
трампа – робна размена
Трачани – антички народ који је насељавао источне територије Балканског полуострва
тријера – брод с три реда весала који су користили стари Грци
Троја – град на северозападној обали Мале Азије
Тукидид – грчки писац из 5. века пре Христа, написао дело Пелопонески рат

У

устав – скуп закона којим се уређују најбитнији односи у држави, на пример државно уређење или овлашћења политичких институција

Ф

фараон – владар у старом Египту
Феничани – староисточни народ који је живео на Леванту
Фидија – грчки вајар из 5. века пре Христа
Филип II – македонски краљ из 4. века пре Христа
Филипике – Демостенови говори против Филипа II
форум – трг, средиште јавног живота у старом Риму
фосили – остаци живих организама (кости, зуби, рогови, окамењени трагови стопала)
фреска – техника зидног сликарства

Х

Хад – старогрчки бог подземља
Халдејци – староисточни народ који је основао Нововавилонско царство
Хамураби – владар Вавилонског царства на Старом Истоку у 18. веку пре Христа
Ханибал – картагински војсковођа у Другом пунском рату
Хатхор – староегипатска богиња лепоте
Хелада – Грчка
Хелени – Грци
хеленизација – процес прихватања грчке културе и обичаја

хеленистичка култура – култура настала стапањем старогрчке и староисточне културе
хеленистичко доба – античка епоха која траје од друге половине 4. века до друге половине 1. века пре Христа

Хелеспонт – мореуз који спаја Егејско и Мраморно море, а одваја Европу од Азије

хелоти – државни робови у античкој Спарти

Хера – богиња заштитница брака у старогрчкој религији, Зевсова жена

Херакле – старогрчки херој, Зевсов син

Херодот – грчки историчар из 5. века пре Христа, написао дело Историје

Хесиод – старогрчки песник из 8-7. века пре Христа, написао Рађање богова и Послови и дани

Хетити – народ који је живео у Малој Азији на Старом истоку

хијероглифи – старо египатско писмо, настало у другој половини 4. миленијума пре Христа

Хипократ – лекар из класичног доба грчке историје, познат по Хипократовој заклетви

Хомер – старогрчки песник из 8. века пре Христа, написао Илијаду и Одисеју

Хонорије – цар Западног римског царства након Теодосијеве смрти 395. године

хоплитска фаланга – војна формација старогрчког света

Хорације – римски песник из Августовог периода

хорда – група људи, односно првобитна људска заједница у палеолиту

Хорус – староегипатско божанство које се поистовећује са фараоном

хришћанска ера – рачунање времена од рођења Исуса Христа

хронологија – помоћна историјска наука која се бави рачунањем времена у прошлости; временски редослед догађаја

Хуни – ратоборно племе пореклом из Азије

Ц

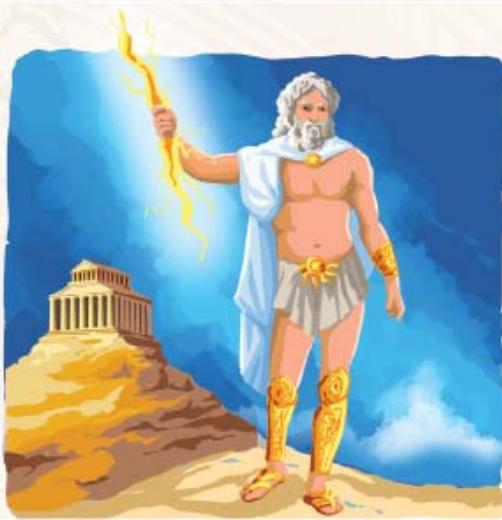
Цицерон – највећи римски беседник и конзул у 1. веку пре Христа

Ш

Шамаш – месопотамијски бог Сунца и правде

Додатак: Богови грчке и римске митологије

Зевс (Јупитер)

Посејдон (Нептун)

Хад (Плутон)

Хера (Јунона)

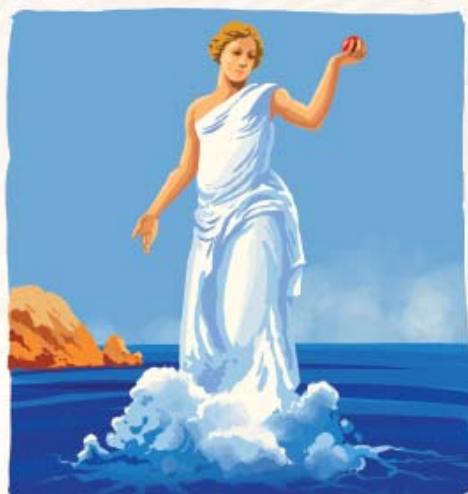
Арес (Марс)

Аполон

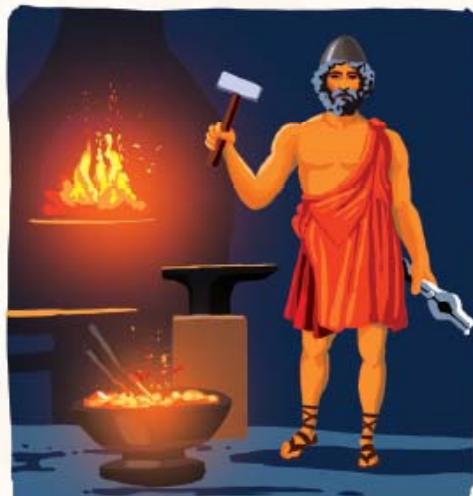
Атина (Минерва)

Афродита (Венера)

Дионис (Бах)

Хефест (Вулкан)

Артемида (Дијана)

Деметра (Церера)

ЛИТЕРАТУРА

- Arheološki leksikon, prir. D. Srejović, Beograd 1997.
- M. Bird, *SPQR: Istorija starog Rima*, Beograd 2020.
- Џ. Б. Ђурић, Р. Мигс, *Историја Грчке до смрти Александра Великог, I-II*, Београд 2008.
- Џ. Dimezil, *Drevna rimska religija*, Novi Sad 1997.
- Ј. В. Иденг, *Историја Рима, I-II*, Лозница 2020.
- Е. Н. Кар, *Šta je istorija?*, Čačak 2001.
- А. Курт, *Стари Исток. Од 3000. до 330. године н.е.*, I-II, Београд 2004.
- Лейенски вир: водич кроз културу, прир. Б. Михаиловић, Београд 2012.
- А. Musić, N. Majnarić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb 1942.
- Оксфордска историја римској свешти, прир. Џ. Бордман, Џ. Грифин, О. Мари, Београд 1999.
- Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма. Владавина Александра Великог. Доба дујадоха*, Београд 1995.
- Ж. Петковић, *Кратка историја античкој свешти*, Београд 2022.
- М. Ростовцев, *Историја старој свешти*, Београд 2004.
- Д. Срејовић, А. Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979.
- D. Stefanović, *I beše poput ptice u kavezu: studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, Beograd 2012.
- Џ. Тош, *Управање за историјом*, Београд 2008.
- Џ. Чедвик, *Микенски свешти*, Београд 1980.